

ACHERON

ACTA HISTORICA ET ORIENTALIA
NEOSOLIENSIA

|TOMUS X|VOL. 16, 2020|

ISSN: 1339-6870

ACHERON

ACTA HISTORICA ET ORIENTALIA NEOSOLIENSIA

Študentský historický časopis

10/2020

Vol. 16

ACTA HISTORICA ET ORIENTALIA NEOSOLIENSIA

Študentský historický časopis ACHERON

Vychádza 1x ročne

Vydáva: Študentská historická spoločnosť pri Katedre histórie Filozofickej fakulty
Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici

© ŠHS, Banská Bystrica, 2020

ISSN 1339-6870

Redakčná rada:

Bc. Mária Zlámalová (šéfredaktor)

Bc. Michal Šimurka

Bc. Samuel Červeňanský

Bc. Mária Kútna

Recenzenti:

Mgr. Patrik Kunec, PhD.

PhDr. Pavol Maliniak, PhD.

doc. ThDr. Peter Borza, PhD.

Mgr. Diana Duchoňová, PhD.

PhDr. Ján Jakubej, PhD.

Mgr. Zuzana Hasarová, PhD.

Mgr. Viktória Rigová

Titulná fotografia: Nick Bondarev, <https://www.pexels.com/@nick-bondarev>

Milí čitatelia!

Prinášame Vám nové číslo študentského časopisu Acheron. V tohtoročnom čísle Vám opäť predstavíme tematicky pestré články. Autor Adam Čuchor nás prevedie formovaním včelárstva v stredoveku na území dnešného Slovenska. O stave cirkvi a svetských pomeroch v Uhorskom kráľovstve vo svetle pápežskej diplomacie a synodálnych nariadení pápežského legáta Filipa z Ferma nás oboznámi autorka Dominika Kukučová. V ďalšej štúdii sa dozvieme o význam rode z Becse, ktorý sa v stredoveku usadil v Želiezovciach a o významných pamiatkach, ktoré sa nám po tomto rode zachovali. Zaujímavé informácie o obci Tŕnie v rokoch 1666 – 1692 nám autor Ondrej Šály priblíži zo zachovanej matriky. Veľmi aktuálnou témou preventívnych opatrení proti nákazám v Československej republike v rokoch 1948 – 1958 nás obohatí autorka Silvia Marinová. Načrieme aj do oblasti periodickej, kde si priblížime časopis Pútnik cyrilometodejský. Autorka Monika Tresová nám priblíži ochotníctvo v Košiciach v prvej polovici 20. storočia. Okrem týchto štúdií Vám ponúkame aj obohacujúce recenzie, či zaujímavý článok o bitke na Čegare z pera Františka Jakaba. Dúfam, že Vám čítanie týchto stránok spríjemní a obohatí neľahké dni, ktoré teraz prežívame.

Mária Zlámalová

Štúdie:

Mgr. Adam Čuchor

Formovanie stredovekého včelárstva na území dnešného Slovenska s. 4 – 10

Mgr. Dominika Kukučová

Stav cirkvi a svetské pomery v Uhorskom kráľovstve vo svetle pápežskej diplomacie a synodálnych nariadení pápežského legáta Filipa z Ferma a ich význam pre stredoveké Uhorsko s. 11 – 19

Bc. Mária Zlámalová

Rod z Becse v Želiezovciach v 14. storočí s. 20 – 30

Mgr. Ondrej Šály

Tŕnie v rokoch 1666 – 1692 vo svetle cirkevnej matriky s. 31 – 45

Mgr. Silvia Marinová

Preventívne opatrenia proti nákazám v Československej republike v rokoch 1948 – 1958 s. 46 – 54

Mgr. František Skovajsa

Katolícky časopis Pútnik cyrilometodejský (1945 – 1948) s. 55 – 64

Bc. Monika Tresová

Ochotníctvo v Košiciach v prvej polovici 20. storočia s dôrazom na činnosť Mikuláša Lexmanna OP s. 65 – 80

Recenzie:

Bc. Samuel Červeňanský

Rozdelený svet s. 81 – 83

Mgr. Adam Čuchor

Čabradské panstvo v stredoveku s. 84 – 85

Zaujímavosti:

Bc. František Jakab

Bitka na Čegare – čo je viac: sloboda či život? s. 86 – 90

Vedeli ste, že...?

s. 91 – 92

Formovanie stredovekého včelárstva na území dnešného Slovenska

Mgr. Adam Čuchor

Katolícka univerzita v Ružomberku

V tomto článku som sa zamerlal na sledovanie histórie chovu včiel, na stredoveké lesné brtníctvo a na výrobu produktov z medu na našom území. Keďže včelárenie bolo pre človeka na získanie medu a vosku či iných produktov od nepamäti veľmi významné, sledoval som jeho formovanie výlučne v období stredoveku. Rozhodol som sa predstaviť túto tému, pretože ju považujem za zaujímavú z možnosti historického spracovania a bádania v rámci oblasti hospodárskych dejín.

Hlavným cieľom bolo stručne načrtnúť a priblížiť čitateľom aký bol, respektíve mohol byť, na základe domnienok a faktov, historický priebeh formovania brtníctva a včelárstva na území dnešného Slovenska počas obdobia stredoveku. Čiastkovým cieľom bolo zistiť, ktoré dobové pramene, viažuce sa k severnému územiu Uhorska v stredoveku, nám zachytávajú bližšie zmienky, obsiahlejšie, alebo len zriedkavé informácie v podobe jedného zápisu o včelárstve.

Stručné zmienky vo vybraných prameňoch

Spomedzi najstarších arabských prameňov napísal okolo roku 903 encyklopedista a geograf Ibn Rusta o Slovanoch: „Majú akési drevené nádoby, v ktorých sú otvory pre včely a med, a volajú sa ulišče¹. Z jednej nádoby možno vybrať desať ibríkov² medu.“³ Taktiež o kultúrnych zvykoch a stravovaní uviedol: „Keď uplynie rok od smrti príbuzného, zoberú so sebou asi dvadsať nádob plných medu a vyjdú s nimi na to vyvýšené miesto.“ „...Nápoje vyrábajú z medu.“⁴ Takže môžeme predpokladať, že sa to vzťahuje aj na územie Veľkej Moravy, ktoré bolo obývané Slovanmi.

Bližšia zmienka sa nachádza v zakladacej listine kláštora v Hronskom Beňadiku z roku 1075, za vlády panovníka Gejzu I., ktorá obsahuje zmienku o včelárení: „Potom dal som dvorec, ktorý sa menuje sceulleavs, kde som daroval vinohradníkov a XV. viníc, roľníkov a včelárov, pozemok na LX popluží aj s hraničnými znakmi“.⁵

V prameni *Mýtny regulatív pre mýtnikov Gelnice* z roku 1278, ktorý približuje hospodársko-obchodný život na Spiši, Gašperík zaznamenal aj sumy vyberané za prechod: „Tiež keď voz naložený kožami zveriny vtiahne do mesta, mýtnici nech idú na byt obchodníka a podľa ocenenia koží od päť mariek vyberú jeden pondus. Podobné nariaďujeme aj o vosku. Veľké vozy, naložené

¹ Ide o kadlubový úl vydlabaný z kmeňa.

² Ide o kanvicu alebo krčah.

³ *Slovensko očami cudzincov. Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov II.* Ed.: RICHARD MARSINA et al. Bratislava : Literárne informačné centrum, 1999, s. 234 .

⁴ MARSINA, ref. 1, s. 234 – 235.

⁵ *Pamätnosti slovenského včelárstva: Memorabilia Apiaria Slovenica II.: Pramene histórie včelárstva medovníkárstva a voskárstva na Slovensku.* Ed.: JÁN GAŠPERÍK. Prievidza : Ústredie slovenských včelárov v Prievidzi, 1947, s. 75.

kožami rožného dobytku, nech platia pol fertona. Tiež vozy, ktoré vezú súdok medu, pol fertona.“
 „...Tiež od miery nečistého vosku, čo sa všeobecne menuje hromadným podradným tovarom, predavač zaplatí dva denáre podobne i kupec. Od miery čistého vosku, predavač platí dva denáre, podobne aj kupec.“⁶

Gašperík ako dôkaz o obrovskej produkcii vosku v Uhorsku sa odvoláva na prameň o vývoze v 13. storočí do mesta Brúgg a do Flandrov: „Z kráľovstva Uhorského privážajú sa vosk, zlato a striebro v plátkoch.“⁷ To znamená, že v Uhorsku musela byť dostatočná produkcia vosku a vysoká kvalita artiklu, keď sa dovážal až do takej vzdialenosti ako súčasť zahraničného obchodu.

Za zmienku určite stoja aj informácie v diele s názvom *Liptovská stolica* od Mateja Bela, kde sa nachádza stručný zápis o včelárstve: „Včelárstvo by sa tu mohlo stať naozaj najvýnosnejším, keby rovnako aj to netupil mráz. Pretože však včely ťažšie znášajú nevlúdne podnebie, menej ochotne aj vyvážajú roje, a hoci dávajú množstvo medu najlepšej kvality, príkrosť zimy na veľkú škodu poľnohospodárstva zničí bezpočet úľov.“⁸

Druhá zmienka sa nachádza v ôsmom bode druhého oddielu, taktiež od Mateja Bela, o *Oravskej stolici*: „Dozvedeli sme sa, že včelárstvo, ktoré by si mohol obdivovať hneď u najbližších susedov v Poľsku, sa tu považuje za menej dôležité. Napriek tomu sa nájdu takí, ktorí starostlivo rozvíjajú aj túto súčasť rodinného gazdovstva.“⁹

Nástup včelárstva

Veľké množstvo stromov, pasienkov, záhrad a lúk vytvorilo v minulosti vhodné prírodné podmienky pre výskyt včiel na našom území.¹⁰ Dnes už odkazujú na chov a starostlivosť o včely väčšinou len mnohé sídelné názvy obcí na našom území, alebo pomôcky či výrobky z medu a vosku z obdobia stredoveku. Sem patria názvy obcí ako napríklad: Mad, Madzín, Medné, Madunice, Medovarce, Plášťovce, Úľany nad Žitavou, Pusté Úľany, Veľké Úľany, Včelinec a Včelince.¹¹

Dokonca sa nám zachovali aj mnohé heraldické erby s vyobrazenými symbolmi znázorňujúcimi včelárstvo. Napríklad v Šaci, potom v obciach Úľany nad Žitavou, Veľké Úľany a Dvorníky-Včeláre.¹² Len príslušníci jednej rodiny Zajičkovcov z Gbelov umiestnili do svojho rodinného erbu zlatú včelu.¹³

Nakoľko zmienok o včelárstve z obdobia Veľkej Moravy nie je veľa, zameriam sa na Uhorské kráľovstvo. Panovník Štefan I. zaviedol cirkevnú daň, takzvanú *dežmu*¹⁴, ktorú platili v podobe naturálií poddaní od všetkého, teda aj medu a vosku. Neskôr sa zaviedol aj deviatok pre feudálnych zemepánov.¹⁵

Záujem o chov včiel na našom území bol prevažne z dôvodu vysokej kvality produktov ako napríklad: med, vosk, či medovina. Zistiť bližšie údaje o dobovom včelárstve od počiatku je

⁶ GAŠPERÍK, ref. 5, s. 88.

⁷ GAŠPERÍK, ref. 5, s. 91.

⁸ *Liptovská stolica*. Ed.: MATEJ BEL. Čadca : Kysucké múzeum v Čadci, 2014, s. 145.

⁹ *Oravská stolica*. Ed.: MATEJ BEL. Čadca : Kysucké múzeum v Čadci, 2015, s. 83.

¹⁰ MIČIETA, R.: *Z dejín včelárstva na Slovensku*. Bratislava : Slovenský zväz včelárov v prírode, vydavateľstvo pôdohospodárskej literatúry, 1969, s. 47.

¹¹ MIČIETA, ref. 10, s. 49.

¹² ČERMÁKOVÁ, T. – CHLEBO, R. – HUSÁRIKOVÁ, M.: *Kniha o mede*. Bratislava : Eastone Books, 2010, s. 25.

¹³ MIČIETA, ref. 10, s. 51.

¹⁴ Desiatok z naturálneho výnosu úrody, ktorá sa odovzdávala cirkvi.

¹⁵ MIČIETA, ref. 10, s. 31 – 32.

takmer nemožné. Je však známe, že včelári museli svoje včelstvá už v stredoveku ukrývať na menej prístupných a odl'ahlejších miestach, ako boli lesy, doliny, či miesta so sťaženým prístupom, aby sa mohli vyhnúť plateniu poplatkov, či odvádzaniu dávky.¹⁶

Po tatárskom vpáde ostali niekoľko rokov vyl'udnené niektoré časti Uhorska, preto sa panovník Belo IV. rozhodol ponúknuť rôzne výhody, čím chcel prilákať nových kolonistov zo západu. Zrušil odvádzanie desiatku z medu pre obyvateľstvo v oblastiach dnešného Turca a Liptova.¹⁷

To potvrdzuje aj zmienka z odpisu, pochádzajúca z obdobia krátkej vlády panovníka Štefana V., keď v roku 1270 obnovil práva a povinnosti poddaných na Liptove, ktoré potvrdzujú, že jahňatá a med, ako aj iné desiatkové drobné veci, nie sú povinní odvádzat'.¹⁸

Takéto nariadenia znamenali, že počas druhej polovice 13. storočia nastal na určitú dobu urýchlený čiastočný rozvoj včelárstva.¹⁹ V nasledujúcich storočiach sa od čiastočného rozvoja včelárstva na našom území udržiavalo bez výraznejších zmien, ktoré pretrvali až do konca stredoveku.

Brtníctvo a záhradný chov včiel

Lesné včelárstvo, známejšie pod pojmom *brtníctvo*, sa v lesoch udržalo v oblastiach severného Uhorska počas celého obdobia stredoveku, kde miestami pretrvalo až do prvej polovice 20. storočia. Zakladanie včelárskych kolónií v lesoch bolo jedným zo spôsobov využitia lesov hlavne v oblastiach, kde bolo chladnejšie podnebie a menej úrodná pôda, ktorá by sa pri vyklčovaní lesov nedala vhodne využívať na pestovanie obilných plodín.²⁰

Včelári sa spočiatku nazývali *brtníci*, pretože sa chov včiel vykonával výlučne brtníckym spôsobom. Brte sa nachádzali väčšinou v hrubých kmeňoch bukov, pričom sa odborníci domnievajú, že obsah medu v jednej brti mohol byť od 40 až do 80 kilogramov. Pri vykonávaní práce používali nástroje ako bola lopatka, kukla na tvár, dymák, vidlica a valaška na prerezanie a vyberanie plástov zo stromov. Potom používali nádoby na uloženie plástov, vrecia, koše, povrazy, háky a iné pomôcky na prípravu produktov.²¹

Podľa dobových záznamov včely v lesoch produkovali oproti včelám v záhradách väčšie množstvá medu a vosku, pretože tam mali menej biologických nepriateľov. Taktiež výhodou lesného včelárstva bolo, že výkon práce nevyžadoval vlastníctvo väčšieho pozemku so záhradou, nebol potrebný ani včelín či plot, ani nočné stráženie rojov pred prípadnými zlodejmi.²²

Lesné včelstvá sa vo väčšine prípadov zakladali v zemepanských lesoch, čím sa *brtníci* stávali často závislí od nariadení zemepána, ktorý im povoľoval dlabat' brte do jeho stromov len za osobitých podmienok stanovených v artikulách. Tieto artikuly boli záväzné pre všetkých *brtníkov*, ktorí vykonávali toto povolanie na území zemepána. Ich zemepáni vo väčšine prípadov nemali žiadne limitujúce výhrady voči zakladaniu brtí a s častým neohláseným zdržiavaním sa

¹⁶ DEMO, M.: *Dejiny poľnohospodárstva na Slovensku*. Nitra : Slovenská poľnohospodárska univerzita, 2001, s. 81.

¹⁷ ČERMÁKOVÁ – CHLEBO – HUSÁRIKOVÁ, ref. 12, s. 25.

¹⁸ *Pramene práva na území Slovenska I. Ed.: MIRIAM LACLAVÍKOVÁ – ADRIANA ŠVECOVÁ*. Trnava : Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2007, s. 184.

¹⁹ MAČIČKA, Michal et al.: *Minulosť a prítomnosť včelárstva v Liptove*. Liptovský Hrádok : APICENTRUM, 2000, s. 9.

²⁰ MIČIETA, ref. 10, s. 90.

²¹ DEMO, ref. 16, s. 81.

²² MIČIETA, ref. 10, s. 90.

v lesoch, pretože im prinášali veľký úžitok vo forme naturálií, z ktorých plynuli financie. Na základe stanovených artikúl museli všetci *brtníci* bez výnimky odvádzať svojmu zemepánovi ročný poplatok za využívanie každého vydlabaného stromu. Taktiež boli povinní v naturálnej podobe odvádzať stanovenú čiastku z výťažku a na nasledujúci rok si vopred pripraviť na vydlabanie vo vhodných stromoch určený počet nových brtí v prípade, že by strom do roka vyschol. Každý *brtník* mal v zemepánovom lese vyhradenú svoju časť, v ktorej mohol na základe dohody obhospodarovat' až 70 brtí. Okrem toho zodpovedal za kvalitu medu, vosku a starostlivosť o čistotu okolia brtí.²³

Kto nedodržiaval pokyny zemepána, tomu hrozil trest, pretože zemepáni vysielali do svojich lesov úradníkov, aby miestnych *brtníkov* počas práce pravidelne kontrolovali. *Brtníci* sa neskôr začali združovať do cechov, na čele ktorých stál starosta, ktorý bol, okrem vyššieho veku, zväčša najskúsenejší vo vykonávaní zberu produktov a medzi ostatnými bol považovaný za autoritu. Ten sa musel často dostaviť, ako ich oficiálny zástupca, pred vrchnosť, riešiť spory a starať sa o to, aby všetci včelári dodržiavali v lesoch stanovené povinnosti.²⁴

Od 11. storočia bolo aj na našom území rozšírenejšie takzvané záhradné včelárenie, častejšie nazývané ako domáce alebo podomové včelárenie. Títo včelári sa nazývali *včelníci* alebo *medári*, pretože mali svoje včelstvo umiestnené v klátoch na záhradách pri svojich príbytkoch. Pre nich bolo včelárstvo hlavným zamestnaním, ale popritom sa venovali aj iným činnostiam v poľnohospodárstve.²⁵

Okrem toho išlo veľké množstvo medu spolu s chmeľom a vodou na výrobu liečivého nápoja s obsahom alkoholu, ktorý sa nazýval medovina.²⁶ Med bol počas celého obdobia stredoveku na našom území jediným dostupným sladidlom do jedál a nápojov, ktoré bolo cenným produktom, pretože ho obľubovala šľachta aj poddaní. Zároveň sa rýchlo a dobre predával. Rovnako aj vosk bol vtedy jedinou dostupnou surovinou na výrobu sviečok, ktoré počas nocí dokázali osvetľovať strategické mosty, cesty, obydlia, hrady, zámky, kúrie, alebo kostoly. Keďže boli drahé a dali sa zohnať len ťažko, hlavným zdrojom osvetlenia zostával oheň. V niektorých prípadoch, hlavne počas vrcholného stredoveku, sa stávalo, že *brtníci* chodievali pracovať do lesov, ale okrem toho mali plné včelíny aj vo svojich záhradách pri obydlíach.²⁷

Všetci včelári sa pravidelne niekoľkokrát počas roka schádzali v mestách, kde mali sídlo svojho cechu a vlastný súd. Na týchto výročných zhromaždeniach sa opätovne navzájom poučovali o právach a povinnostiach *brtníkov*. Okrem toho tu prednášali svoje žaloby a rôzne sťažnosti, prípadne, ak starosta zomrel, vyberali si spomedzi seba starších a skúsenejších kandidátov, z ktorých spoločne zvolili nového. Prijat' nových členov medzi seba sa mohlo vykonať len na zhromaždení a s verejným súhlasom všetkých žijúcich členov včelárskeho cechu.²⁸

Medovníkárstvo a voskárstvo ako cechové remeslo

Včelí med sa najviac využíval v domácnostiach ako sladidlo pri pečení potravín. Tie boli medzi ľuďmi veľmi obľúbené a dostali názvy ako napríklad medovník, perník alebo marcipán. Remeselníci, ktorí ich piekli sa nazývali podľa svojich výrobkov *perníkári*, alebo *medovníkári*. Väčšinou išlo o zručných rezbárov, ktorí si sami podomácky vyrábali detailne zdobné formy na pečenie medovníkov. Išlo zväčša o hračkárske tvary, aby pripomínali zmenšeninu napríklad

²³ MIČIETA, ref. 10, s. 91.

²⁴ MIČIETA, ref. 10, s. 91.

²⁵ MIČIETA, ref. 10, s. 49.

²⁶ MIČIETA, ref. 10, s. 47 – 48.

²⁷ MIČIETA, ref. 10, s. 90.

²⁸ MIČIETA, ref. 10, s. 91.

jazdca, vojaka, bábičky, panáčika, srdca, koníka, alebo domčeka, ktoré mali upútať pozornosť, okrem tvaru, aj pestrým zdobením. Rozvoj medovníkárstva úzko súvisel s rozmachom včelárstva.²⁹

Po rozšírení výroby vo vrcholnom stredoveku sa zruční remeselníci, ktorí vyrábali, alebo predávali rovnaké produkty z medu, alebo vosku, začali v mestách združovať do cechov. Takýmito organizáciami v podobe cechov sa snažili chrániť pred akoukoľvek cenovou konkurenciou, mohli regulovať nákup množstva surovín, organizovať predaje svojich výrobkov a brániť záujmy majstrov alebo tovarišov.³⁰

Ten, kto pôsobil v meste a nebol organizovaný v cechu, nebol medzi ostatnými remeselníkmi, starajúcimi sa o včelstvo, považovaný za seberovného odborníka a navyše musel zo strany cechu pociťovať rôzne ekonomické zákazy a obmedzenia pri predaji alebo výrobe. Samozrejme, na dedinách väčšinou cechy neexistovali. Ak nebolo dostatok včelárov na vytvorenie cechu, tak sa v niektorých prípadoch taktiež zapojili do organizovaného cechového života v podobe takzvaného cezpol'ného majstrovstva.³¹

Vyrábať produkty z vosku, alebo medu mohol len ten, kto sa riadne vyučil a bol zapísaný do listiny ako člen cechu. Úlohou cechu bolo udržiavať vopred dohodnutú kvalitu a stanovenú cenu svojich včelích výrobkov a produktov. Okrem toho cechy *medovníkárov* mohli mať počas stredoveku aj politickú funkciu, pretože sa na niektorých dobových budovách na námestiach u meštianskych alebo remeselníckych rodín nachádzal znak, na ktorom bol umiestnený modrý štít s tromi medovníkmi, z ktorých boli dva žltohnedé a jeden biely. Ich zástava bola šarlátovočervená so striebornými ozdobami a obrazom Madony s dieťaťom.³²

Nadaní remeselníci vyrábali mnohé produkty aj z včelieho vosku. Z vosku sa zhotovovali v stredoveku zväčša sviečky na osvetľovanie priestoru, čo bola ich primárna funkcia, alebo na rôzne náboženské, či aromaticko-uzdravovacie účely. Majstri, ktorí vyrábali predmety z vosku sa nazývali *voskári*, alebo *sviečkari*.³³

Väčšina predmetov mala účelové alebo votívne tvary, ktoré sa predávali na jarmokoch v mestách. Tie mali tvar údov, slúžili ako prosebné či ďakovné predmety za uzdravenie, ktoré si pútnici alebo chorí ľudia kupovali a zapalovali v kostoloch.³⁴ Okrem sviečok sa zo včelieho vosku vyrábali od raného stredoveku mydlá a z propolisu rôzne liečivá. *Sviečkari* a *mydlári* mali v erbe modrý štít, v strede ktorého sa nachádzal zväzok sviečok a ich zástava bola modrá so striebornými ozdobami a vyobrazením patrónky, svätej Márie di Monte.³⁵

V mestských registroch Bratislavy sa zachovali daňové záznamy z rokov 1379 a 1434, podľa ktorých príslušníci týchto medovníkárskych alebo sviečkárskych remesiel museli zaplatiť mestu daň od 10 až do 70 denárov podľa množstva vyrobených produktov z vosku alebo medu. Tieto cechy sa spomínajú ešte v mestských účtoch z roku 1410 a aj neskôr v záznamoch mestskej pozemkovej knihy z roku 1513. Vtedy pre spoločenské náboženské úkony vznikli sviečkové základiny, kde sa podľa zakladacej listiny Spolku Božieho tela v Bratislave v roku 1439 píše, že každý člen ich spolku sa musí zúčastniť pravidelných náboženských sprievodov s horiacou sviečkou v ruke, čím sa priamo podporovali miestni výrobcovia sviečok.³⁶

²⁹ MIČIETA, ref. 10, s. 329.

³⁰ MIČIETA, ref. 10, s. 333.

³¹ MIČIETA, ref. 10, s. 346.

³² MIČIETA, ref. 10, s. 333.

³³ MIČIETA, ref. 10, s. 332.

³⁴ MIČIETA, ref. 10, s. 333.

³⁵ MIČIETA, ref. 10, s. 333 – 335.

³⁶ MIČIETA, ref. 10, s. 335.

Vieme, že vosk sa vyvážal v centoch, kým med v tonách. Taktiež sa mohol vyvážať aj ako vozový náklad. V Bratislave sa zo začiatku 15. storočia zachoval záznam o obchode s medom a voskom. V roku 1407 sa spišskí obchodníci snažili preniesť cez Prievoz na Dunaji štyri náklady medu za ktoré zaplatili clo, ale pokúsili sa prepašovať aj dva vozy vosku. Colník Gašpar Ventur im na to prišiel a všetok vosk zhabal. Tento vosk si medzi sebou rozdelili colník Ventur, bratislavský gróf Šmylo Wettau a opátstvo na Panónskej hore.³⁷

Podľa výkazov z tridsiatkových staníc počas roku 1457 a 1458 bratislavskí kupci vyviezli na predaj približne dvestošestnásť ton medu, kým cudzí obchodníci vyviezli z mesta iba šesťdesiatdva a pol tony. Suma za prechod s medom bola dokopy ročne až päťstopäťdesiatšedem florénov. Do rakúskych krajín sa z Bratislavy za rok vyviezlo až osem centov a jeden a pol vozového nákladu vosku. Za vývoz jedného centa vosku sa muselo zaplatiť šesť grošov a za prevoz vozového nákladu sa platil jeden florén.³⁸

Do Bratislavy sa za obdobie 1457 – 1458 dovážala medovina v hodnote tisícšesťdesiattri florénov a jej spotreba bola taká veľká, že v meste nikdy neostala medovina na vývoz. Iná bola ale situácia v meste Levoča, kde nielen všetku medovinu z okolia varili, ale aj vyvážali ročne do Poľska v hodnote viac ako dvadsaťtisíc zlatých.³⁹

Záver

Chov včiel a záujem o ich produkty na našom území mali určite oveľa staršiu a dlhšiu tradíciu aj pred obdobím stredoveku, ktorému som sa venoval. Zistil som, že včelárstvo bolo na našom území počas skúmaného obdobia dostatočne rozšírené. Avšak domnievam sa, že by si v modernej historiografii dokázalo brtníctvo a medovníkárstvo či voskárstvo nájsť väčšie miesto, než len ako okrajová súčasť, ktorá vydáva zriedkavejšie odborné publikácie a časopisy v rámci poľnohospodárskych dejín. Kvôli obmedzenému rozsahu a snahe o komplexnosť výskumu som musel niektoré existujúce publikácie a časopisy vynechať, pretože sa venovali účelovo prevažne liečbe, fungovaniu lokálnych spolkov, podmienkam a chovom včelstva a sledovali situáciu na Slovensku po roku 1918.

Uvažoval som, či by bolo o dejinách včelárstva na našom území možné v súčasnosti vytvoriť reedíciu prameňov, prípadne novšiu historiografickú syntézu, o ktorú sa usilovali svojou činnosťou v minulosti už Gašperík a Mičieta. Je poľutovaniahodné, že sa Matej Bel, ako polyhistor a geograf, vo svojich vedomostných dielach o uhorských stolicích včelárstvom bližšie nezaoberal a venoval mu pri písaní maximálne jeden zápis. Sklamalo ma, že som sa nedozvedel viac informácií, respektíve niečo bližšie o vtedajších pokusoch maskovania či zatajovania úľov, ako sa stredovekí ľudia snažili vyhnúť plateniu a odvádzaniu dávok z medu, vosku.

Veľkým mínusom pre zameranie výskumu práce na pramene bolo, že Gašperík, ktorý v roku 1927 vydal rozsiahlu 600-stranovú pramennú zbierku o včelárstve, s mnohými spismi v dobovom znení či v latinskom jazyku aj s prekladom, sa takmer pri všetkých zameral na obdobie raného novoveku, alebo na epochu slovenského národného obrodzenia. Tým pádom sa na ňu nebolo možné vo väčšine prípadov odvolať. Väčšina existujúcich prameňov z obdobia stredoveku bola veľmi strohá a neobsahovala viac údajov, ktoré by bolo možné pri písaní práce využiť pre detailné spracovanie.

³⁷ MIČIETA, ref. 10, s. 117.

³⁸ MIČIETA, ref. 10, s. 117.

³⁹ MIČIETA, ref. 10, s. 118.

PRAMENE:

Liptovská stolica. Ed.: MATEJ BEL. Čadca : Kysucké múzeum v Čadci, 2014, 391 s. ISBN 978-80-89751-06-8.

Oravská stolica. Ed.: MATEJ BEL. Čadca : Kysucké múzeum v Čadci, 2015, 430 s. ISBN 978-80-89751-10-5.

Pamätnosti slovenského včelárstva : Memorabilia Apiaria Slovenica II.: Pramene histórie včelárstva medovníkárstva a voskárstva na Slovensku. Ed.: JÁN GAŠPERÍK. Prievidza : Ústredie slovenských včelárov v Prievidzi, 1947, 495 s.

Pramene práva na území Slovenska I. Ed.: MIRIAM LACLAVÍKOVÁ – ADRIANA ŠVECOVÁ. Trnava : Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2007, 415 s. ISBN 978-80-8082-153-1.

Slovensko očami cudzincov. Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov II. Ed.: RICHARD MARSINA et al. Bratislava : Literárne informačné centrum, 1999, 311 s. ISBN 80-85501-16-3.

LITERATÚRA:

ČERMÁKOVÁ, T. – CHLEBO, R. – HUSÁRIKOVÁ, M.: *Kniha o mede*. Bratislava : Eastone Books, 2010, 278 s. ISBN 978-80-8109-133-9.

DEMO, M.: *Dejiny poľnohospodárstva na Slovensku*. Nitra : Slovenská poľnohospodárska univerzita, 2001, 662 s. ISBN 80-7137-894-1.

MAČIČKA, M. et al.: *Minulosť a prítomnosť včelárstva v Liptove*. Liptovský Hrádok : APICENTRUM, 2000, 102 s. ISBN 80-968321-0-7.

MIČIETA, R.: *Z dejín včelárstva na Slovensku*. Bratislava : Slovenský zväz včelárov v prírode vydavateľstvo pôdohospodárskej literatúry, 1969, 424 s.

Stav cirkvi a svetské pomery v Uhorskom kráľovstve vo svetle pápežskej diplomacie a synodálnych nariadení pápežského legáta Filipa z Ferma a ich význam pre stredoveké Uhorsko

Mgr. Dominika Kukučová
(Nezávislý výskum)

Ako prezrádza názov, nasledovný článok bude venovaný jednému z významnejších pápežských legátov z konca 13. storočia, ktorý bezpochyby zanechal v dejinách stredovekého Uhorska nezmazateľnú stopu. Na prvý pohľad sa môže zdať, že synodálne nariadenia, ktoré vzišli z Budínskej synody v roku 1279, ostanú dávno zabudnuté, nezaujímavé a zapadnuté prachom času. Synodálne štatúty sú však bohatým zdrojom informácií, ktorých podrobná analýza vydá mnohé prekvapivé svedectvá, ktoré sa nedostali do kroník, análov, či iných dobových písomných prameňov. Čo všetko sa teda môžeme dozvedieť zo synodálnych nariadení o vtedajších pomeroch v Uhorsku a aké mali pre kráľovstvo svätého Štefana význam?¹

Stručne k problematike pojmov „pápežský legát“ a „synodálne nariadenia“

Skôr ako sa dostaneme priamo k obsahu synodálnych nariadení, je potrebné stručne zadefinovať pojmy, ktoré sú v článku niekoľkokrát skloňované. Úrad *pápežských legátov* sa formoval postupne, má bohaté dejiny, ktoré v článku nie je možné obsiahnuť. Je spätý s vývojom a formovaním cirkvi a kanonického práva, ktoré je jedným z najdôležitejších pilierov inštitucionalizovania cirkvi, aby mohla stáť na pevných základoch.² Kľúčovým dielom, ktorý prvýkrát definuje úrad pápežského legáta je kniha *Liber extra*, v ktorej nájdeme kapitolu s názvom *De officio legati*, ktorá tento úrad jasne definuje a vymedzuje jeho postavenie, činnosť, právomoci plynúce z funkcie a pod. Úrad legáta Rímskej kúrie podliehal dobovým potrebám a preto postupne k spomínanému dielu pribúdali ďalšie komentáre, glosy, doplňujúce výklady a pápežské úradné zbierky. Samotná definícia úradu pápežského legáta sa javí ako nie celkom jasná. Líši sa v závislosti od prístupu a spôsobu analýzy súčasných historikov, ktorí k bádaným prameňom pristupujú rôzne. Navyše samotný úrad má svoju vlastnú hierarchiu a aj tá prešla v priebehu dejín rôznymi zmenami. Vo všeobecnosti môžeme povedať, že inštitúcia pápežských legátov bola druh reprezentácie Rímskej kúrie, kde pápež zastával vždy prvé miesto a legáti boli

¹ MALOVECKÁ, Milota. K uhorským cirkevným synodám v stredoveku. In *Studia archaeologica slovacae mediaevalia* V, 2006, s. 198-206.

² KALOUS, Antonín. *Plenitudo potestatis in partibus? Pápežští legáti a nunciové ve střední Evropě na konci středověku (1450 – 1526)*. Brno: Matice moravská, 2010, s. 20-22.

len akýmisi jeho tlmočníkmi, predĺženou rukou, ktorí prichádzali do styku s cirkevnou, ale aj svetskou mocou vo vtedajšom kresťanskom svete.³ Pápežským legátom prináležala prezývka *angeli pacis*, čo v preklade znamená „anjeli mieru“. Bolo to vďaka tomu, že veľmi často pôsobili aj na poli diplomacie. Ich úlohou bolo vystupovať v diplomatických či politických prípadoch nestranne. Avšak v praxi sa mnohokrát ukázalo, že to tak nefunguje, pretože ich povinnosťou bolo v prvom rade načúvať vôli svojho nadriadeného, teda pápeža. *Apostolice sedis legatus* (ako znie v latinčine oficiálny názov úradu) bol teda významným článkom inštitútu cirkvi, a to nielen v stredoveku. Vďaka nemu mala kúria v Ríme prehľad o konfliktoch a dianí v kresťanských kráľovstvách. V neposlednom rade do jeho právomocí patrilo aj vlastníctvo vlastnej provincie, kde dohliadal napríklad na voľbu opátov. Do jeho právomoci spadala aj možnosť iniciovať reformy v kláštoroch a reholiach,⁴ čoho príkladom je aj kardinál Gentilis, ktorý sa aktívne podieľal na reforme rehoľného života v Uhorskom kráľovstve v niekoľkých miestnych kláštoroch.⁵

Synodálne nariadenia by nemohli vzniknúť bez *synody*. *Synoda* je zhromaždenie klerikov a všetkých duchovných slúžiacich v danej diecéze pod patronátom biskupa. Je to prostriedok, ktorým biskup vykonával jurisdikciu a legislatívnu činnosť vo svojej diecéze. Synody boli bežnou záležitosťou chodu cirkvi. Zvolávali sa pravidelne, alebo podľa potreby.⁶ Slúžili aj na presadzovanie noriem kanonického práva v rámci partikulárnych cirkví.⁷ Okrem kléru sa synod mnohokrát zúčastňovali aj najvplyvnejší šľachti kráľovstva, a dokonca aj samotný panovník. Synoda mala svoje členenie, a to v závislosti od toho, akého rozsahu bola, kto ju zvolával alebo akého geografického rámca sa týkala. Podľa posledného spomenutého faktoru delíme synody na diecézne, provinciálne a legátske. V prameňoch sa môžeme stretnúť aj s inými typmi synod, a to so slávnostnou alebo tzv. národnou.⁸

Synodálne nariadenia / štatúty môžeme zaradiť medzi veľmi prínosné písomné pramene. Vďaka nim si môžeme vytvoriť istú predstavu o tom, aké problémy sužovali vtedajšiu spoločnosť a cirkev. Synody častokrát odrážali stav krajiny.⁹ Môžeme si ich predstaviť ako akési normy, ktoré sa priamo či okrajovo dotýkali napríklad organizačného chodu miestnych cirkevných inštitúcií, osobného života klerikov, ich vystupovania na verejnosti, reagovali na danú situáciu

³ Ako bolo spomenuté, úrad mal svoju hierarchiu a delenie. Najčastejšie vysielanou kategóriou na misie po kresťanskej Európe, bol tzv. *legatus de latere*, pretože tento post bol zastávaný kardinálmi, najvyššou funkciou hneď po pápežovi, čo im umožňovalo vyťažiť z tejto pozície pri jednaniach so svetskou alebo aj cirkevnou mocou čo najviac. Okrem toho požíval väčšiu autoritu aj v oblasti právnej, vďaka čomu mal počas vyjednávania silnú vyjednávaciu pozíciu. KALOUS, ref. 2, s. 22-42.

⁴ KALOUS, ref. 2, s. 131-137.

⁵ Kardinál Gentilis de Montefiore pôsobil v Uhorsku od roku 1308 do septembra 1311. MAREK, Miloš. Uhorské kráľovstvo na začiatku 14. storočia a misia pápežského legáta kardinála Gentilisa. In ULIČNÝ, Ferdinand – MAGDOŠKO, Drahošlav (eds.). *Bitka pri Rozhanovciach v kontexte slovenských a uhorských dejín*. Košice: FF UJPŠ, 2012, s. 45-48.

⁶ HLEDÍKOVÁ, Zdeňka. *Svět české středověké církve*. Praha: Argo, 2010, s. 371-373.

⁷ KRAFL, Pavel Otomar. Biskup v budínských legátských statutech. In GLEJTEK Miroslav a kol. (eds.). *Arcibiskupí a biskupí Uhorska. Moc prelátov a jej prejavy v stredoveku*. Bratislava: Post Scriptum, 2020, s. 117.

⁸ Diecéznu synodu viedol a zvolával biskup. Ak nebol prítomný, mohol ju zvoliť aj generálny vikár alebo administrátor. Táto synoda mala najbližšie k obyčajnému kléru. Musela sa zvolávať aspoň raz ročne a biskup musel podať podrobnú správu o jej obsahu. Provinciálnu synodu zvolával arcibiskup. Legátsku synodu mal plne v rukách pápežský legát, ktorého povinnosťou bolo po jej skončení vydať tzv. legátske štatúty, ktoré boli nadriadené všetkým ostatným synodálnym nariadeniam, plynúcim z diecéznej alebo provinciálnej synody. Dokonca mali neobmedzené trvanie a zasiahnuť do nich mohol jedine legát alebo pápež. KRAFL, Pavel. *Synody a statua olomoucké diecéze období středověku*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2014, s. 55

⁹ MALOVECKÁ, ref. 1, s. 198.

v spoločnosti. Nariadenia sa mali v odpisoch rozšíriť v rámci celej diecézy. Zabezpečovať to mali sami duchovní, aby sa tak všetko potrebné dostalo do uší veriacich, resp. všetkých, ktorých sa nariadenia týkali. V praxi sa stretávame skôr s nesplnením úlohy rozširovania synodálnych nariadení smerom k ľudu. Nepramenilo to z neochoty duchovných, ale skôr z toho, že písomné rozšírenie bolo logisticky veľmi náročné a nákladné. Napriek tomu sa tento priestupok trestal.¹⁰

V nami sledovanom období, teda v časoch panovania Ladislava IV. Kumánskeho (1272 – 1290),¹¹ boli synodálne aktivity spojené s vývojom noriem parciálneho cirkevného práva veľmi živé, menili sa, prechádzali vývojom. Kým diecézne a provinciálne synody poväčšine reagovali na svetské i cirkevné problémy v kráľovstve a jeho okolí, tie legátske svedčili o vážnom záujme pápežskej kúrie o svoje vlastné provincie a snahách regulovať dianie na politickej i cirkevnej scéne.¹²

Stav Uhorského kráľovstva pred príchodom fermánskeho biskupa Filipa

Uhorsko sa po tatárskom vpáde v roku 1241 začalo zmietat' v čoraz vážnejších problémoch, ktoré mali nedeľný dosah nie len na spoločnosť, ale i cirkevný život v krajine. Nedostatočná miera pomoci plynúca z Rímskej kúrie donútila Bela IV. pozývať do kráľovstva Kumánov, ktorí mali byť nápomocní pri ďalšom prípadnom vpáde Tatárov a rovnako ich hodlal využiť ako protiváhu silnejúcej a čoraz viac vzdorovitej uhorskej šľachte. Jeho dobre mienený úmysel sa stal jedným zo zdrojov problémov Uhorského kráľovstva. Napokon vyústil do boja medzi panovníkmi s odbojnou šľachtou, ktorá si čoraz viac nárokovala moc v krajine, odvolávajúc sa na Zlatú bulu Ondreja II., ktorá upravovala dedičné práva uhorskej šľachty. Mnohokrát v panovníkov neprospech. Usadenie Kumánov v kráľovstve vyvolalo vlnu negatívnych ohlasov aj zo susedných krajín. Biskup Bruno, pôsobiaci v Olomouci, napísal správu adresovanú Rímskej kúrii, kde podrobne opísal stav Uhorského kráľovstva a všetky nepravosti, páchané Kumánmi na obyvateľoch Uhorska. Pápež bol teda podrobne informovaný a hodlal zasiahnuť.¹³ Okrem vyčistiť kumánskych kmeňov robili pápežovi na čele vrásky aj herézy, ktoré sa v Uhorsku začali rozširovať. Začal si uvedomovať, že uhorská cirkev je vo vážnom ohrození. Vrchol nepokojov a žalostného stavu dosiahlo kráľovstvo za vlády Ladislava IV. Kumánskeho, ktorý zasadol na trón po svojom otcovi, Štefanovi V.¹⁴ Ladislav bol veľmi svojrázny panovník. Do dejín sa zapísal ako rebelant, vzdorujúci vôli a príkazom pápeža. Od mladosti sa rád obklopoval Kumánmi, rád trávil čas v spoločnosti kumánskych žien. Už v čase korunovácie bol ženatý s dcérou sicílskeho kráľa, Izabelou. V Uhorsku používala meno Alžbeta.¹⁵ Celé manželstvo bolo pre mladú Alžbetu utrpením, nakoľko si k nej jej muž nikdy nevytvoril vzťah, ba dokonca veci zašli až tak ďaleko, že ju poslal do vyhnanstva a istý čas ju držal v zajatí v kláštore na Zajačom ostrove.¹⁶

Okrem kumánskeho živlu, ohrozujúceho život krajiny kresťanských zvyklostí, sa do popredia dostáva ďalší silný fenomén, s ktorým sa musel popasovať nielen Ladislav IV., ale i jeho nasledovníci. Uhorská šľachta začala mocnieť a do popredia sa dostávali isté mocné rody, ktorých

¹⁰ HLEDÍKOVÁ, ref. 6, s. 371-387.

¹¹ SEGEŠ, Vladimír a kol. *Kniha kráľov*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 2010, s. 125 -33.

¹² KRAFL, Pavel. *Polské provinciálne synody 13. – 15. storočia*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2016, s. 90.

¹³ LUKAČKA, Ján. Rímska kúria a poslední Arpádovci. In *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského*, 1996, roč. 43, s. 173-175.

¹⁴ SEGEŠ, ref. 11, s. 126-127.

¹⁵ LUKAČKA, Ján. Vzťah Rímskej kúrie a posledných Arpádovcov. In *Historický zborník*, 1997, roč. 7, s. 19-20.

¹⁶ SEGEŠ, *Kniha kráľov*, ref. 11, s. 126 – 127.

moc plynula z ich ekonomickej základne. Začali si budovať svoje majetkové domény, ktoré spravovali ako nezávislí páni, ignorujúc kráľovskú autoritu. Čím viac šľachtické rody vzdorovali, tým viac sa kráľ prikláňal ku svojim kumánskym súkmeňovcom a hľadal u nich oporu.¹⁷ Dá sa konštatovať, že vláda Ladislava IV. Kumánskeho sa do dejín zapísala ako začiatok obdobia úpadku ústrednej kráľovskej moci. Navyše sa kráľ dostal aj do konfliktu s miestnou cirkvou, pretože kumánske rabovanie neobišlo ani cirkevné ustanovizne.¹⁸

Príchod biskupa Filipa z Ferma do Uhorska

Rímska kúria očakávala od Ladislava IV., že sa aspoň pokúsi vyriešiť kumánsku otázku a začne k usadzovaniu členov kmeňa a ich christianizácii pristupovať radikálnejšie. Keďže neuspokojivé správy a sťažnosti z Uhorska kúria dostávala čoraz pravidelnejšie, pápež sa rozhodol rázne zakročiť. Mikuláš III., ktorý nastúpil na svätopeterský stolec v roku 1277, bol so situáciou dobre oboznámený. Rok po svojom zvolení sa rozhodol vyslať do Uhorska pápežského legáta. Voľba padla na diplomaticky obratného a skúseného biskupa Filipa z Ferma.¹⁹ Dňa 22. septembra 1278 obdržal Filip osobitnú pápežskú bulu, spolu s ďalšími listinami, ktoré mu zabezpečovali mimoriadne právomoci v cirkevných záležitostiach. Okrem spomínaných písomných dokladov viezol pápežský legát so sebou do Uhorska aj odporúčacie listiny, v ktorých pápež Mikuláš III. rázne vyzval panovníka, všetkých prelátov, klérus a aristokratov, aby mu boli v jeho neľahkej misii nápomocní, prijali a podriadili sa vôli Petrovho nástupcu. Už krátko po príchode Filip z Ferma zistil, že pápežské odporúčania nebudú nič platné.²⁰ Navyše Filip stratil aj podporu Ostrihomského arcibiskupstva, ktorého predstaviteľa vždy patrili k verným podporovateľom pápežskej vôle. Toho roku ostalo arcibiskupstvo bez arcibiskupa, a preto pápež Mikuláš III. poveril fermánskeho biskupa Filipa, aby sa na čas ujal aj správy najvýznamnejšieho arcibiskupstva v Uhorsku. V listine vydanéj 22. septembra 1278 pápež splnomocnil Filipa, aby sa ujal prázdneho arcibiskupského stolca v Ostrihome a dal mu tým povolenie nakladať s jeho výnosmi, prislúchajúcimi budovami a majetkami a všetkými kompetenciami plynúcimi z daného úradu, podľa vlastnej svojvôle a svedomia.²¹

¹⁷ Kráľ Ladislav IV. bol polovičný Kumán, preto mal k ich kultúre a zvykom tak blízko. Jeho matka, Alžbeta, pochádzala tiež z tohto kmeňa. Od malička mu vstúpovala viac kumánskych, ako kresťanských zvykov. Jeho vláda tak niesla viac prvkov orientu než kresťanstva, ako to môžeme vidieť aj na iných kresťanských kráľovských dvoroch v Európe. LUKAČKA, *Vzťah Rímskej kúrie*, ref. 15, s. 20 – 21.

¹⁸ RÁBIK, Vladimír – LABANC, PETER – TIBENSKÝ, Martin. *Slovenské stredoveké dejiny I*. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2013, s. 67–68.

¹⁹ LOPATKOVÁ, Zuzana. *Cirkevné dejiny stredovekého Slovenska*. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2013, s. 37.

²⁰ Latinský originál časti listiny znie: „... *Venerabilibus fratribus universis Archiepiscopis et Episcopis, ac dilectis filiis Abbatibus, Prioribus, Decanis, Archidiaconis, Prepositis et aliis ecclesiarum Prelatis, sive Rectoribus, earumque Conventibus et Collegiis per Regnum Ungarie ac partes Polonie, Dalmatie, Croatie, Rame, Servie, Lodomerie, Galitie ac Cumanie constitutis, salutem etc. In eminenti sedis apostolice specula etc. ut in proxima superiori, verbis competenter mutatis, usque imposterum non trahatur. Rogamus itaque universitatem vestram et hortamur attente, per apostolica scripta firmiter precipiendo mandantes, quatenus eundem Episcopum, quem pro suarum virtutum insigniis interne complectimur brachio caritatis, immo potius personam nostram in ipso, cum illuc deo duce pervenerit, benigne recipientes et honorifice pertractantes, sibi tamquam apostolice sedis Legato pro ipsius sedis et nostra reverentia intendatis humiliter et devote, ipsius statua, monita et precepta et que vobis ex parte nostra mandaverit...*“ THEINER, Augustino. *Vetera Monumenta historica Hungariam sacram illustrantia I. : 1216 – 1352*. Romae, 1859, s. 328, č. DXLV. (ďalej ako VMH I.)

²¹ Časť textu listiny, kde pápež Mikuláš III. splnomocňuje fermánskeho biskupa tak zodpovednou a pozičnou dôležitou právomocou, znie nasledovne: „... *mandamus, quatenus domos, munitiones, Castra et omnes*

Odchod do Uhorska fermánsky biskup uskutočnil až nasledujúci rok, teda na jar 1279. Dodnes ostáva nejasné, prečo legáciu odkladal. Domnievame sa, že to bolo z praktických dôvodov, a síce, vydať sa na dlhú cestu počas začínajúcej zimy bolo nebezpečné.²² Navyše príprava legácie si vyžadovala veľa času, povinností a úkonov, ktoré sa k prípravám viazali. Mnohokrát to zabralo niekoľko týždňov, ba dokonca mesiacov.²³

Budínska synoda (1279) a synodálne nariadenia z nej plynúce

Pápežský legát Filip z Ferma napokon dorazil do Uhorska v apríli 1279. Jeho prvé kroky viedli do Budína, kde sa podrobnejšie oboznamoval s nepriaznivými pomermi, ktoré v krajine prevládali a ktoré boli dôvodom jeho príchodu. Riešením mala byť cirkevná synoda. Pozvanie dostal aj Ladislav IV. Kumánsky, ktorý sa zúčastnil až pod nátlakom zo strany cirkvi. Pápežský legát ho verejne obvinil z ohrozovania cirkvi v krajine tým, že podporuje pohanov (Kumánov). Kráľ prisľúbil, že vyhovie požiadavkám zo strany cirkvi a potvrdil to aj v zlatej bule, ktorú vydal v máji 1279 v Budíne. Legát Filip tým považoval vec za vyriešenú a začal sa venovať vnútorným problémom uhorskej cirkvi.²⁴

Ďalšou neodkladnou úlohou, ktorú hodlal legát vyriešiť, bolo obsadenie stolca Ostrihomskej arcidiecézy. Hľadal vhodného kandidáta, ktorý by sa ujal úradu arcibiskupa. Voľba padla na varadínskeho biskupa Lodoméra (Vladimíra), ktorý sa stal hnacou silou odporu voči kráľovi Ladislavovi IV. a jeho pohanským pohnútkam.²⁵ Dňa 13. júna 1279 bol Vladimír pápežskou listinou potvrdený vo funkcii.²⁶

Z Budínskej cirkevnej synody vzišlo mnoho nariadení, zákazov, príkazov, zákonov a reforiem, ktoré mali eliminovať nepriaznivé dopady na uhorskú cirkev, ktorá sa v tomto období ocitla v naozaj žalostnom stave, navyše sa začala odkláňať od predstáv pápežskej kúrie v Ríme a jej úpadok bolo badať v mnohých rovinách.²⁷ Cirkevný život v Uhorsku sužovali mnohé neduhy, ktoré plynuli nielen zo samého jadra cirkvi v kráľovstve, rovnako trpela aj vonkajšími zásahmi zo strany laikov. Z titulu patronátneho práva, ktoré bolo v krajine zaužívané, zasahovali šľachtici do záležitostí cirkvi, neoprávnene svojvoľne nakladali s jej majetkom, ba dokonca si dovoľovali obsadzovať cirkevné úrady.²⁸

fructus, redditus ac proventus, ad archiepiscopalem sedem Strigon. spectantes, per te vel per alium seu alios recipiens ad manus tuas, fructus, redditus et proventus predictos ad opus futuri Archiepiscopi deponas in aliquo tuto loco, et illos una cum predictis domibus, munitionibus et castris facias cum summa diligentia custodiri ...“ KNAUZ, Ferdinandus (ed.). *Monumenta ecclesiae Strigonienis II. 1273 – 1321*. Esztergom, 1882, s. 86. č. 69. (ďalej ako MES II.)

²² LUKAČKA, *Rímska kúria*, ref. 13, s. 175.

²³ Spravidla v praxi fungovalo, že cesta pápežského vyslanca nebola podmienená počasím alebo ročným obdobím, ale naliehavosťou prípadu, ktorý bol predmetom jeho legácie. Má sa však za to, že sa vyslanec musel mnohokrát prispôbiť aj nepriaznivému počasiu ročných období. Za zdržaním Filipa mohli byť aj prípravy, ktoré si celá misia vyžadovala. V prvom rade bolo potrebné zabezpečiť všetko potrebné na cestu, spísať zoznamy spolucestujúcich, ktorých počty občas vyskakovali do enormných čísel. Zabezpečiť proviant pre sprievod. Okrem toho si musel dať zvolený legát do poriadku administratívu vo svojej provincii a zabezpečiť ju tak, aby bola schopná bezproblémovo fungovať počas jeho neprítomnosti. KALOUS, ref. 2, s. 100 – 115.

²⁴ LOPATKOVÁ, ref. 19, s. 37.

²⁵ LUKAČKA, *Vzťah Rímskej kúrie*, ref. 15, s. 22.

²⁶ MES II, ref. 21, s. 83.

²⁷ PERNÍŠ, Jaroslav. *Anjouovci. Princovia s kvetmi ľalie*. Bratislava: Ikar, 2016, s. 34.

²⁸ LOPATKOVÁ, ref. 19, s. 37-38.

V nasledujúcich riadkoch si predstavíme niekoľko konkrétnych nariadení, ktoré vyšli z pera fermánskeho biskupa. Ich analýzou si môžeme vytvoriť predstavu o fungovaní a problémoch uhorskej cirkvi v druhej polovici 13. storočia. *Constitutiones Ungariae Philippi quondam Legati* sú rozdelené do niekoľkých kapitol, označených rímskymi číslicami a každá má svoj nadpis, ktorému odpovedá jej obsah. Dokopy by mali nariadenia obsahovať 69 kapitol. Keďže kapacitne by bolo náročné venovať sa každej kapitole a nariadeniu zvlášť, podrobnejšie sa budeme venovať len najzaujímavejším z nich.²⁹

Prvé kapitoly Filipových nariadení sa venujú vonkajšiemu vzhľadu klerikov v Uhorsku. Zvlášť odevu, úprave vlasov a brady.³⁰ Ako píše dobových kronikári, Kumáni mali dopad aj na túto časť života. Podľa ich vzoru si nielen laickí muži prestali holiť brady, ale aj klerici. Tí dokonca nedodržiavali ani predpísanú tonzúru.³¹ Filip prísne nariadil všetkým prelátom a klerikom, aby svoje vlasy upravili tak, ako im to prikazuje kanonické právo.³² Druhá a tretia kapitola pojednáva o oblečení duchovenstva. Rozlišuje odev vhodný na nosenie na verejnosti a bohoslužobný odev. Striktne určuje, ktoré časti bohoslužobného odevu má mať klerik oblečený (v štatútoch sú jednotlivé diely odevu presne vypísané) počas vysluhovania omše a sviatostí.³³ Filip z Ferma týmito nariadeniami reagoval na skutočnosť, že kňazi slúžili omše nevhodne oblečení svojmu postaveniu a úradu. Mnohokrát sa stretávame s prípadmi, kedy vysluhovali sviatosti a bohoslužby bosí.³⁴ Rovnako varuje klérus, najmä však ten majetnejší, aby sa vystríhal nosenia drahých kovov na šatstve. Odporúča nenosiť doplnky vyrobené zo zlata alebo striebra a voliť menej honosné odevy.³⁵

V nami sledovanom období sa v Uhorsku stretávame s menším kurióznym prípadom. Duchovní povoľovali vo svojich príbytkoch zriaďovať taverny, čo svedčí o tom, ako sa začali čoraz viac prikláňať k svetskému spôsobu života.³⁶ Pápežský legát mal odpoveď aj na tento nešvár. Prísne zakázal v domoch duchovných otvárať a viesť pohostinstvá a ten klerik, ktorý podľa nariadenia neuposlúchne a nezatvorí krčmu vo svojom príbytku, bude vylúčený z cirkvi do času, kým nevykoná nápravu.³⁷

Ďalšie nariadenia sa týkajú napríklad zákazu nosenia zbraní zasvätenými osobami, účasti na vojenských, či ozbrojených konfliktoch alebo vydržiavania si konkubín.³⁸

V štatútoch Budínskej synody nájdeme aj príkazy týkajúce sa vysluhovania bohoslužieb, vigílií, rôznych obradov a sviatostí, pretože bolo známe, že mnohí duchovní zanedbávajú aj tieto povinnosti, čo nemohlo ujsť legátovej pozornosti.³⁹ Dôkazom toho je aj jedna z mnohých kapitol, týkajúcich sa zanedbávania bohoslužobných povinností, s názvom *De divinis officiis celebrandis*,

²⁹ PÉTERFFY, Carolus. *Sacra concilia ecclesiae Romano – catholicae in regno Hungariae celebrata I.* Posonii, 1742, s. 105-125. (ďalej ako *SCE I.*)

³⁰ *SCE I.*, ref.29, s. 105-106.

³¹ PERNIŠ, ref. 27, s. 34.

³² *Tonsura* bola predpísanou úpravou vlasov pre všetkých členov kléru. Vlasy mali byť ostrihané tak, aby pripomínali korunu okolo hlavy (tzv. *corona*). Filip preto nariaduje: „... *statimus, quod ipsi Praelati coronam & tonsuram patentibus omnino auribus circularem, juxta regularium, seu Religiosorum generalem consuetudinem approbatam* ...“ *SCE I.*, ref. 29, s. 105.

³³ *SCE I.*, ref. 29, s. 105-106.

³⁴ LUKAČKA, *Rímska kúria*, ref. 13, s. 176.

³⁵ *SCE I.*, ref. 29, s. 106.

³⁶ LUKAČKA, *Rímska kúria*, ref. 13, s. 176.

³⁷ Vo Filipových nariadeniach môžeme nájsť napríklad aj zákaz vyhlasovania rozsudkov smrti z úst klerikov. *SCE I.*, ref. 29, s. 106-107.

³⁸ Nariadenie ohľadom zákazu vydržiavania si konkubín platil nielen pre klérus, ale aj pre laikov, čo dokazuje kapitola *Ut Laici non teneant concubinas*. *SCE I.*, ref. 29, s. 106-116.

³⁹ *SCE I.*, ref. 29, s. 107-110.

kde upozorňuje na to, že bohoslužby na oltári by mali byť celebrowané dňom i nocou. Čím reaguje na fakt, že vysluhovanie omší sa občas podstatne zanedbávalo.⁴⁰ Rovnako v jednej kapitole nariadil, aby *chrisma*, teda „svätý olej“ a eucharistia, boli pod zámkom, aby sa nedostali do „bezbožných“ rúk. Ak by sa tak stalo, mali byť vyvolené vážne dôsledky.⁴¹

Veľké problémy uhorskej cirkvi spôsobovalo aj svojvoľné správanie sa miestnej šľachty, konkrétnejšie silnejších rodov, ktorých moc sa zakladala na bohatstve, dŕžavách a ekonomickej platforme. Okrem toho, že zaberali majetky patriace cirkevným inštitúciám, držali v rukách mnohé cirkevné úrady. Aj tento problém si vyžadoval pozornosť fermánskeho biskupa.⁴² Rovnako vysluhovanie vigílií a sviatostí laikmi považoval Filip za obrovský hriech a vystríha klerikov, aby nedovolili, aby k niečomu takému v ich farnostiach dochádzalo.⁴³ Legát Filip upozornil aj na neoprávnené zaberanie majetkov zosnulých prelátov a klerikov laikmi. Rázne zakázal, aby svetská moc obsadzovala takýmto spôsobom cirkevné majetky po zosnulých duchovných a vyhlásil, že kto bude naďalej rozširovať svoje majetky týmto spôsobom, odmenou mu bude interdikt (cirkevná kliatba).⁴⁴ Vrátenie cirkevných majetkov do rúk diecézneho biskupa, či inej kompetentnej cirkevnej osoby sa malo uskutočniť šesť mesiacov od vydania Filipových štatútov. A tí, ktorí by tak neučinili mali byť exkomunikovaní a ich mená mali byť čítané prelátmi za zvuku zvonov a pri horiacich sviečkach.⁴⁵

Pri analýze synodálnych štatútov Budínskej synody z roku 1279 nájdeme aj mnoho článkov a kapitol z oblastí právnych záležitostí, patronátneho práva a takých, ktoré sa týkajú zvolávania a konania synod (rôzne odporúčania a príkazy pre arcibiskupov a biskupov).⁴⁶ Pre zaujímavosť môžeme spomenúť ešte nariadenia týkajúce Židov, pohanov, schizmatikov. Filip z Ferma uložil trest trojmesačnej suspenzie každému biskupovi, ktorý by vyplácal poplatky „Hebrejcom“, „Saracénom“, či schizmatikom, vyznávajúcim iné než katolícke náboženstvo. Dokonca aj laici mali byť exkomunikovaní v prípade, že by menovali do úradov členov vyššie spomenutých náboženstiev. V tomto ustanovení pápežský legát zaviazal všetkých biskupov k povinnosti pravidelne usporadúvať finančnú zbierku na podporu Svätej zeme. Ďalšou veľmi zaujímavou kapitolou vo Filipových nariadeniach je aj príkaz obmedziť vyberanie daní z pohrebu osôb, ktoré boli zabité mečom, alebo ktoré boli otrávené.⁴⁷

Záver

Akokoľvek sa môže zdať, že Filipova misia bola úspešná, keďže ako sme mohli postrehnúť, jej obsah bol naozaj bohatý, nie je to celkom pravda. Kráľ Ladislava IV. jeho príkazy, zákazy a výstrahy ovplyvnili minimálne, čoho dôkazom je jeho zhýralý život, ktorý naďalej viedol. Zapudil svoju manželku Izabelu, ktorá istý čas pobudla vo vyhnanstve v kláštore na Zajačom ostrove a obklopoval sa kumánskymi milenkami.⁴⁸ Krátko po Budínskej synode, v decembri 1279,

⁴⁰ SCE I., ref. 29, s. 110.

⁴¹ Časť nariadenia doslovne znie: „*Statimus, ut per omes Ecclesias, Chrisma, oleum, sanctum, et Eucharistia sub fidei custodia clavibus adhibitis conserventur...*“ SCE I., ref. 29, s. 110.

⁴² LUKAČKA, *Rímska kúria*, ref. 13, s. 176-177.

⁴³ „*Praecipus, quod Ecclesiarum Rectores in suis Ecclesiis vigiliis fieri a Laicis non permittant, cum ex hoc scandala proveniant, et peccata, nisi forsan in illis Ecclesiis, in quibus ex devotione fidelium vigiliae tales consueverunt fieri ab antiquo.*“ SCE I., ref. 29, s. 115

⁴⁴ SCE I., ref. 29, s. 117.

⁴⁵ KRAFL, *Biskup v budínských*, ref. 7, s. 122.

⁴⁶ SCE I., ref. 29, s. 109-125.

⁴⁷ KRAFL, *Biskup v budínských*, ref. 7, s. 124-125.

⁴⁸ PERNIŠ, ref. 27, s. 34-35.

zasiela pápež Mikuláš III. listinu, v ktorej ostro kritizuje Ladislava IV. a jeho neochotu podriaďovať sa nariadeniam Svätej stolice. Vyčíta mu ignorovanie kresťanských zvyklostí, čím ohrozoval cirkev v krajine. Pápež ho vyzýval k poslušnosti a hrozil exkomunikáciou a interdiktom. Ako nám je známe z dobových prameňov, vyhrážky nezabrali.⁴⁹ Napokon sa hrozby stali skutkami a biskup Filip v mene pápeža Ladislava IV. exkomunikoval a nad jeho kráľovstvom vyhlásil interdikt. Po splnení svojej úlohy sa fermánsky biskup vrátil do Ríma, kde o všetkom informoval pápeža Mikuláša III. Ten bol síce z konania uhorského panovníka znepokojený, no veril v jeho nápravu. K tej nedošlo a pravdepodobne z toho dôvodu sa legát Filip opätovne vrátil do Uhorského kráľovstva, aby v misii pokračoval. V roku 1280 pricestoval Filip do Uhorska, aby sa stretol s panovníkom a jeho matkou Alžbetou. Výsledkom stretnutí bol písomný záväzok kráľa a kráľovnej-matky, v ktorom sa zaviazali konať pokánie a nápravu. Ladislav ako prejav svojho pokánia zriadil v Budíne špitál pre chudobných. Viac sa pápežskému legátovi nepodarilo v tomto prípade dosiahnuť⁵⁰ a nasledujúci rok definitívne opustil Uhorské kráľovstvo.⁵¹

Krajina ostala naďalej rozpoltená. Autorita kráľa upadala, šľachta bola na vzostupe. Kráľ sa čoraz radšej obklopoval Kumánmi a čoraz menej reagoval na správy a hrozby z Ríma. Exkomunikácia ani interdikt mu už neboli dostatočnou hrozbou a trestom. Napokon sa mu jeho spôsob života stal osudným. Údajne bol zavraždený v kumánskom stane svojimi súkmeňovcami v júli 1290 v Biharsku. Jeho telesné pozostatky sú uložené v Čanáde.⁵²

⁴⁹ PERNIŠ, ref. 27, s. 34-35.

⁵⁰ Pápež sa obával najmä hrozby z kumánskej strany, pretože veril, že ich neblahý vplyv môže mať na kresťanské kráľovstvo neželaný dopad, keďže sa tešili veľkej priazni u kráľa. Dokonca niektorí z nich pôsobili ako jeho radcovia. LUKAČKA, *Vzťah Rímskej kúrie*, ref. 15, s. 22-23.

⁵¹ SEGEŠ, ref. 11, s. 128.

⁵² Nástupca Mikuláša III., pápež Mikuláš IV., vynakladal nemalé úsilie, aby priviedol Ladislava na pravú cestu kresťanského kráľa. Márne. Z toho dôvodu v roku 1288 kráľovi pohrozil dokonca križiackou výpravou. SEGEŠ, ref. 11, s. 128.

Zoznam Použitej Literatúry

Publikované pramene

KNAUZ, Ferdinandus (ed.). *Monumenta ecclesiae Strigoniensis II. 1273 – 1321*. Esztergom, 1882, 883 s.

PÉTERFFY, Carolus. *Sacra concilia ecclesiae Romano- catholicae in regno Hungarie celebrata I. Posonii, 1742*, 488 s.

THEINER, Augustino. *Vetera Monumenta historica Hungariam sacram illustrantia I. : 1216 – 1352*. Romae, 1859, 837 s.

Literatúra

HLEDÍKOVÁ, Zdeňka. *Svět české středověké církve*. Praha: Argo, 2010, 506 s. ISBN 9788025701867.

KALOUS, Antonín. *Plenitudo de potestatis in partibus? Pápežští legáti a nunciové ve střední Evropě na konci středověku (1450 – 1526)*. Brno: Matice moravská, 2010, s. 448. ISBN 9788086488752.

KRAFL, Pavel. *Polské provinciální synody 13.- 15. století*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2016, 174 s. ISBN 9788072862740.

KRAFL, Pavel. *Synody a statua olomoucké diecéze období středověku*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2014, 435 s. ISBN 9788072862207.

KRAFL, Pavel Otomar. Biskup v budínských legátských statutech. In GLEJTEK Miroslav a kol. (eds.). *Arcibiskupi a biskupi Uhorska. Moc prelátov a jej prejavy v stredoveku*. Bratislava: Post Scriptum, 2020, 399 s. ISBN 9788082180162.

LOPATKOVÁ, Zuzana. *Cirkevné dejiny stredovekého Slovenska*. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2013, 77 s. ISBN 9788080826390.

LUKAČKA, Ján. Rímska kúria a poslední Arpádovci. In *Historica. Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského*, 1996, roč. 43, s. 173-181. ISBN 9788022340137.

LUKAČKA, Ján. Vzťah Rímskej kúrie a posledných Arpádovcov. In *Historický zborník*, 1997, roč. 7, s. 19-25. ISSN 1335-8723.

MALOVECKÁ, Milota. K uhorským cirkevným synodám v stredoveku. In *Studia archaeologica slovacae mediaevalia V.*, 2006, 416 s. ISSN 8088880270.

MAREK, Miloš. Uhorské kráľovstvo na začiatku 14. storočia a misia pápežského legáta kardinála Gentilisa. In ULIČNÝ, Ferdinand – MAGDOŠKO, Drahošlav (eds.). *Bitka pri Rozhanovciach v kontexte slovenských a uhorských dejín*. Košice: FF UJPŠ, 2012, 356 s. ISBN 9788070979549.

PERNIŠ, Jaroslav. *Anjouovci. Princovia s kvetmi ľalie*. Bratislava: Ikar, 2016. 311 s. ISBN 9788055148199.

RÁBIK, Vladimír – LABANC, PETER – TIBENSKÝ, Martin. *Slovenské stredoveké dejiny I*. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2013, 73 s. ISBN 9788080825997.

SEGEŠ, Vladimír et al. *Kniha kráľov*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 2010, 299 s. ISBN 978801002026

Rod z Becse v Želiezovciach v 14. storočí

Bc. Mária Zlámalová

Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici

Táto práca ponúka stručný a bližší pohľad na rodinu Imricha z Becse v 14. storočí a situáciu, ktorá predchádzala úpadku Želiezovciac na začiatku 15. storočia.

Prvú zmienku o Želiezovciach môžeme nájsť v liste pápeža Inocenta III. z roku 1209.¹ Zmienka o majetkoch v okolí Želiezovciac sa však našla už v listine z roku 1075, z čias panovania Gejzu I. Majetky vtedy vlastnilo opátstvo v Hronskom Beňadiku.² Iné listiny z 13. storočia, ktoré svedčia o majetkovej del'be, nám spomínajú rod Zseliziovcov.³ Ich pôsobenie v Želiezovciach historici datujú od začiatku 11. storočia až po rok 1347. Vieme, že v ich panstve sa nachádzal aj Kostol svätého Juraja rytiera, pravdepodobne z 11. storočia. Bol to kostol románskeho typu a na jeho mieste postavili dnešný gotický kostol, ktorému však pripadol názov Kostol svätého Jakuba. V roku 1347 rod Zseliziovcov vymiera.⁴ Želiezovce sa dostali do rúk rodu z Becse.

Imrich z Becse

Prvým členom rodu z Becse, alebo, ako sa v niektorých zdrojoch uvádza, rodu z Beče, ktorý sa dostal k majetkom v okolí Želiezovciac, bol Imrich z Becse. Nepatril do vysokej šľachtickej vrstvy. Hoci Anjouovcom verne slúžil od počiatku ich vlády, nič nevlastnil. Bol len servientom na majetku Becse na ostrove Csepel.⁵ K majetkom rodu z Becse prišiel sobášom. Jeho žena pochádzala z rodu Becse – Gergely.⁶ Postupne sa však svojou oddanou službou a zásluhami vypracoval na vyššiu pozíciu. Práve jeho zásluhy mu pomohli k nadobudnutiu majetku, či už na juhu Uhorska, alebo v Tekove.⁷

Karol Róbert musel ťažko bojovať o presadenie svojej moci. Zápasy nového kráľovského rodu v sebe zahŕňali aj pokusy o zosadenie kráľa, či o jeho zavraždenie. V tejto súvislosti nám pramene odhaľujú aj meno nového kastelána Levického hradu.

Hrad zostal po roku 1321 (čiže po smrti Matúša Čáka) v správe kráľových kastelánov.⁸ Po potlačení nepokojov a rozporov s oligarchom, kráľ vymenoval za nového kastelána Imricha z Becse. Kastelán zároveň zastával pozíciu Tekovského župana.⁹

Známou udalosťou z tohto obdobia je prípad Feliciána Zacha a jeho rodiny, v ktorom nám figuruje aj postava Imricha.¹⁰ V roku 1330 sa Felicián Zach pokúsil o atentát na kráľovskú

¹ NAGY PÜSPÖKI, Péter.: *Erb mesta Želiezovciac*. Bratislava, 1976, s. 60.

² NAGY PÜSPÖKI, ref. 1, s. 62.

³ NAGY PÜSPÖKI, ref. 1, s. 63.

⁴ NAGY PÜSPÖKI, ref. 1, s. 68.

⁵ DVOŘÁKOVÁ, D.: *Stopy dávnej minulosti 10*. Budmerice, 2019, s. 47.

⁶ ILKÓ, K.: *Stredoveké nástenné maľby Kostola svätého Jakuba staršieho v Želiezovciach*. Rožňava, 2018, s. 22.

⁷ NAGY PÜSPÖKI, ref. 1, s. 70.

⁸ PLAČEK, M. a BÓNA, M.: *Encyklopedie slovenských hradů*. Praha, 2007, s. 174.

⁹ NAGY PÜSPÖKI, ref. 1, s. 69.

¹⁰ DVOŘÁKOVÁ, ref. 5, s. 47.

rodinu.¹¹ Zach bol bývalým stúpencom Matúša Čáka Trenčianskeho. Rozhodol sa ale prestúpiť na kráľovu stranu, aby si mohol nechať svoje majetky.¹² Stal sa kastelánom a jeho dcéra Klára dvornou dámou. 17. apríla, keď kráľovská rodina práve obedovala vo Vyšehrade, Zach vstúpil do miestnosti. Keďže patrila do úzkeho okruhu kráľových ľudí, nikto nepredpokladal jeho reakciu. Zrazu sa zahnal mečom, pričom poranil kráľovu pravú ruku a kráľovnej odťal 4 prsty. Potom sa vrhol na ich deti. Tie však ochránili ich vychovávatelia. Jedným z nich bol syn palatína Jána Drugeta, Mikuláš, a druhým bol Mikuláš z Malých Topolčian. Obaja pri incidente prišli o život, lebo deti chránili vlastnými telami.¹³

Kronikár ďalej spomína, že jeden z pomocných stolníkov kráľovnej začal Zachovi čakanom do chrbta.¹⁴ Keď kráľovi rytieri vbehli do miestnosti, rozsekali Zachovo telo na kusy. Jednotlivé časti tela boli rozposlané do rôznych miest krajiny a jeho hlava do Budína.¹⁵ Zachovho syna a sluhu, ktorí s ním prišli na Vyšehrad priviazali ku konským chvostom a ťahali ich za sebou, kým nezomreli. Zachovu dcéru Kláru zahavili. Odsekli jej nos, pery a prsty, a tak ju vozili po krajine. Na súde sa neskôr vyniesol rozsudok smrti nad členmi Zachovho rodu až do tretieho pokolenia, vzdialení príbuzní upadli do otroctva.¹⁶

Felicián mal aj druhú dcéru Šebe, ktorá bola staršia. Vydala sa za istého šľachtica Kopaya. Na príkaz kastelána Levického hradu, Imricha z Becse, jej pred hradom odťali hlavu. Kopay skončil vo väzení. Ich deti podľa záznamov odviezli na ostrov, kdesi uprostred mora, aby už nikdy nevideli rodnú zem.¹⁷

Vysvetlením Zachovho konania neskôr bolo, že jeho dcéra Klára bola zneuctená poľským princom Kazimírom, ktorý bol kráľovnin brat. Práve z tohto dôvodu sa pravdepodobne Zach chcel pomstiť.¹⁸ Avšak podľa správy, ktorá bola vtedy rozšírená medzi ľuďmi príčinou bolo, že kráľ Zachovi odňal isté hodnosti a Zach sa preto rozzúril.¹⁹

O Imrichovi z Becse ďalej vieme, že mal troch synov. Po jeho smrti si jeho traja synovia Juraj Vesszős, Štefan Töttös a Tomáš, známy ako Tövises, rozdelili majetky.²⁰ Imrich údajne daroval Želiezovce synovi Jurajovi.²¹ Dedičný majetok ale bratia užívali istú dobu spoločne. Druhé väčšie centrum, kde vlastnili veľké majetky, bolo v Bátmonostore.²² O treťom bratovi Tövisesovi vieme len málo.

Vieme však, že delbou majetku sa rod rozdelil na dve vetvy.²³ Vesszős aj Töttös prebrali po otcovi funkciu kastelána Levického hradu. Od roku 1341 boli členmi kráľovskej stráže. Od roku 1343 sa ich postavenie trochu mení. Töttös okrem funkcie kastelána Levického hradu vystupuje aj vo funkcii kastelána Budínskeho hradu. Vesszős zas vystupuje ako kastelán Šášovského hradu. Neskôr zastávajú aj funkciu kastelánov Vyšehradu v rokoch 1346 – 1347.²⁴ Štefan Töttös bol v tej dobe dokonca jedným z najbohatších ľudí vo Vyšehrade. V 40. rokoch 14. storočia vlastnil v meste

¹¹ CSUKOVITS, E.: *Karol I. a obdobie jeho vlády (1301–1342)*. Bratislava, 2017, s. 132–133.

¹² KUČERA, M.: *Slovenské dejiny I*. Bratislava, 2008, s. 241.

¹³ CSUKOVITS, ref. 11, s. 132–133.

¹⁴ *Kronika uhorských kráľov zvaná Dubnická*. Ed.: J. SOPKO. Budmerice, 2004, s. 103–104.

¹⁵ CSUKOVITS, ref. 11, s. 132–133.

¹⁶ CSUKOVITS, ref. 11, s. 133.

¹⁷ *Kronika uhorských kráľov*, ref. 14, s. 103–104.

¹⁸ CSUKOVITS, ref. 11, s. 134.

¹⁹ CSUKOVITS, ref. 11, s. 135.

²⁰ NAGY PÜSPÖKI, ref. 1, s. 73.

²¹ KOHÚT, P.: *Želiezovce kedysi a dnes*. Bratislava, 1967, s. 18.

²² NAGY PÜSPÖKI, ref. 1, s. 73.

²³ NAGY PÜSPÖKI, ref. 1, s. 73.

²⁴ NAGY PÜSPÖKI, ref. 1, s. 70.

až 7 domov.²⁵ Potomkovia Vesszősa napokon zostali bývať na Želiezovskom panstve, zatiaľ čo Töttösova línia sa usadila v Bátmonostori.²⁶

Rod z Becse a rozvoj Želiezoviec

Želiezovské majetky nadobudol rod z Becse o čosi neskôr, v podstate až za života synov Imricha z Becse. V tomto období si s nimi kráľ Ľudovít majetky vymenil. Synovia Vesszős a Töttös zostali vo funkcii tekovských županov aj za Ľudovítovej vlády. Od neho získali v roku 1347 majetky v Želiezovciach s ďalšími dvoma dedinami výmenou za majetky na ostrove Csepel.²⁷ Dediny sa vtedy nazývali Udál a Mártond. Zanikli však počas tureckých vojen. Dnes sú súčasťou Želiezoviec.²⁸ Bratia sa potom stali kráľovskými dôverníkmi a členmi rady.²⁹

D. Dvořáková v inej práci spomína, že kráľ Ľudovít bol veľkým milovníkom poľovačiek. Rád chodieval z Budína do Nyéku (dnešný Budanyék), alebo na ostrov Csepel, kde mal lovecké kúrie, nadobudnuté už spomenutou výmenou.³⁰ Majetky, ktoré Imrich z Becse na základe svojich zásluh nadobudol, boli blízko Želiezoviec a pôsobenie nového rodu sa tak prirodzene rozrástlo. Panstvo tvorilo okolo 16 obcí a centrum bolo v Želiezovciach.³¹

V roku 1353 predali šľachtici z Nýroviec, z poznanovskej línie rodu, svoje majetky šľachticom zo Želiezoviec. Šľachtici z Nýroviec boli v existenčnej núdzi. Rod z Becse tak mal opäť možnosť rozšíriť svoje majetky.³²

Inou zaujímavou zmienkou je záznam v listine z roku 1349, ktorý spomína Püspöki Nagy. Je v nej opísané vyšetrovanie Ostrihomskej kapituly prípadu Farkasa Lekériho, ktorý napadol a zbil úradníka Bedera, ktorý slúžil Želiezovskému pánovi Vesszősovi. Listina tak potvrdzuje, že rod z Becse mal v Želiezovciach vytvorený úrad majetkovej správy a teda potvrdzuje fakt, že v tom roku už fungoval ako sídlo tekovsko-hontianskeho panstva.³³

Keďže sa Želiezovce postupne stávali významným centrom rodu, začali sa rozrastať. Dovtedy ľudia osídľovali plochy vzdialenejšie od toku Hrona. V blízkosti Hrona bol povrch veľmi močaristý, čo bolo v Želiezovciach donedávna viditeľné. Nový rod však začal rozširovať svoje panstvo bližšie k Hronu, kvôli lepšiemu prístupu k vode. Osídlenie, ktoré bolo zničené tatárskym vpádom tak nabralo novú podobu.³⁴

Do tohto obdobia kladieme aj výstavbu nového gotického kostola.³⁵ Podrobnejšie sa na jeho históriu pozrieme v samostatnej kapitole. V čase, keď rod z Becse dostal výmenou Želiezovce, stál tam románsky kostolík zasvätený svätému Jurajovi. Predpokladá sa, že na mieste bývalého románskeho kostola bol vybudovaný Kostol svätého Jakuba v gotickom štýle. Hoci sa tam archeologicky prítomnosť románskeho kostola doteraz nedokázala, hypotéza jeho polohy naďalej ostáva veľmi pravdepodobná. Pôda v okolí kostola bola totiž známa už spomínanými

²⁵ CSUKOVITS, ref. 11, s. 82.

²⁶ NAGY PÜSPÖKI, ref. 1, s. 73.

²⁷ DVOŘÁKOVÁ, ref. 5, s. 51.

²⁸ NAGY PÜSPÖKI, ref. 1, s. 71.

²⁹ DVOŘÁKOVÁ, ref. 5, s. 51.

³⁰ DVOŘÁKOVÁ, D.: Všedný a sviatočný deň v živote stredovekého šľachtica v neskorom stredoveku. In: *Forum Historiae*, 4, 2010, č. 2, s. 52.

³¹ NAGY PÜSPÖKI, ref. 1, s. 71.

³² LUKAČKA, J.: *Formovanie vyššej šľachty na západnom Slovensku*. Bratislava, 2002, s. 45.

³³ NAGY PÜSPÖKI, ref. 1, s. 72.

³⁴ KOHÚT, ref. 21, s. 18.

³⁵ ILKÓ, ref. 6, s. 16.

neistými močariskami. Püspöki Nagy vo svojej monografii miesto označuje ako Zselizi sar – Želiezovské blato.³⁶

Juraj Vesszős

Juraj Vesszős, syn Imricha z Becse a ďalší majiteľ panstva v Želiezovciach, predstavuje jednu z najpozoruhodnejších postáv tohto rodu. Juraj Vesszős mal štyri deti. O Jánovi a Mikulášovi veľa nevieme. Dcéru Margitu a syna Tomáša ešte spomenieme. Jeho deti si za menom časom začali dopisovať – zo Želiezoviec.³⁷

O Jurajovi Vesszősovi bolo známe, že bol veľmi podnikavý a bojaschopný muž. Obklopoval sa vojenskou družinou, s ktorou potom prebýval v kráľovej blízkosti, zúčastňoval sa zábav, turnajov a rôznych výprav. Vernosť kráľovi predstavovala pýchu tohto rodu.³⁸

V službách kráľa Ľudovíta sa Juraj vydal na výpravu do Neapola, ktorej cieľom bolo pomstiť vraždu kráľovho brata Ondreja. Juraj pomstu na kráľovi Neapola, Karolovi z Drače (Durazzo) aj vykonal.³⁹ Kronikár píše: „*Kniežaťu Durazzovi, na ktorého majetku bol nevinný kráľ Ondrej surovo zavraždený a jeho telo vyhodené oknom na neúctivé miesto, prikázal pán kráľ vojakovi Vezešovi, synovi Imricha Bečeja, sťat' hlavu. Stalo sa to na dvadsiaty tretí deň mesiaca januára (1348). A jeho mŕtvolu vyhodili tým istým oknom na neslušné miesto.*“⁴⁰ Potom ako kráľov gubernátor zostal v Itálii, vraždil a kradol.⁴¹

Zaujímavosťou je, že do literatúry v tomto období prenikali ideály rytierstva. Literátni boli úradníci na kráľovských dvoroch. Napriek týmto ideálom mal však rytiersky život svoje črty. Ako píše Kučera: „*Domáci rytieri už totiž boli vzdialení od prvotného ideálu rytierstva a mali za sebou len brutalitu, záhaľčivosť, lúpežné kúsky a pod.*“⁴² Podobný padlý ideál rytierstva môžeme vidieť aj na príklade osobnosti Juraja Vesszősa.

V Národnej knižnici vo Viedni, ale aj v kláštore v Melku sa nám zachovali dva kódexy, ktoré spomínajú legendu o putovaní „Juraja z Uhorska, syna istého magnáta, ktorý sa volá Crissafan, do očistca sv. Patrika“.⁴³ Dlhé roky sa viedli polemiky o tom, či bol Juraj Vesszős postavou figurujúcou v pradávnej legende. Prvý sa Juraja Vesszősa s legendou snažil stotožniť Antal Leopold.⁴⁴ Bližšie nám túto legendu popisuje aj dielo J. D. Seymoura. Pozrieme sa na niektoré paralely.

Juraj sa mal narodiť v roku 1329 šľachticovi menom Crissaphan.⁴⁵ Už vieme, že jeho Otec Imrich z Becse bol vysoko postaveným šľachticom vďaka Karolovi Róbertovi. Keďže však išlo o vplyvný rod, autor musel zatajiť meno. Crisophanos pritom v preklade znamená zlatom sa skvejúci.⁴⁶

Seymour ďalej píše, že sa Juraj do Írska dostal v roku 1353. Predtým bol kapitánom Apúlie. Zúčastnil sa na vojenských akciách Ľudovíta Veľkého v Itálii a stal sa kastelánom

³⁶ NAGY PÜSPÖKI, ref. 1, s. 76.

³⁷ NAGY PÜSPÖKI, ref. 1, s. 73.

³⁸ KOHÚT, ref. 21, s. 18.

³⁹ DVOŘÁKOVÁ, ref. 5, s. 51.

⁴⁰ *Kronika uhorských kráľov*, ref. 14, s. 124-125.

⁴¹ DVOŘÁKOVÁ, ref. 5, s. 51.

⁴² KUČERA, M.: *Slovenské dejiny I*. Bratislava, 2008, s. 266.

⁴³ DVOŘÁKOVÁ, ref. 5, s. 53.

⁴⁴ NAGY PÜSPÖKI, ref. 1, s. 80.

⁴⁵ SEYMOUR, J. D.: *St. Patrick's Purgatory: A Mediaeval Pilgrimage in Ireland*. Dundalk, 1918, s. 27.

⁴⁶ NAGY PÜSPÖKI, ref. 1, s. 81.

viacerých hradov a miest. O jeho výprave v Itálii v roku 1348 už tiež vieme z pera kronikára. Zavraždil vyše 250 ľudí.

V diele sa ďalej spomína, že mal Juraj dvadsaťštyri rokov.⁴⁷ Podľa rozprávania sa Juraj išiel kajať na pútnické miesto v Santiago de la Compostela v Španielsku.⁴⁸ Strávil tam šesť mesiacov. Práve na tomto pútnickom mieste sa dopyčul o mystickom purgatóriu, alebo očistci sv. Patrika. Pre hriešnika ako bol on toto miesto prisľubovalo nádejnú spásu. Preto sa tam napokon vydal.

V očistci sa mu zjavilo 28 videní. Najprv ho pokúšalo tritisíc démonov, ktoré mali podoby rôznych zvierat. Keď sa im nepodvoľoval, hodili ho do ohňa, z ktorého bol však vytiahnutý vďaka svojim modlitbám. Potom démoni vzali na seba podobu jeho otca a súrodencov. Tu nám autor spomína meno Štefana, čo by sa zhodovalo s menom jeho brata Štefana Töttösa.

Za Jurajom prišla aj istá žena. Priniesla so sebou truhlu s pokladmi, ktoré si u nej uschoval a navádzala ho, aby sa nimi ozdobil. Juraj odmietol aj toto pokušenie márnej slávy a bohatstva sveta. Opäť tu vidíme paralelu medzi truhlou s pokladmi a sarkofágom, v ktorom, ako vieme, Juraj priniesol nakradnuté poklady do Želiezoviec.⁴⁹

Legenda sa však s realitou nezhoduje pri Jurajovom veku. Táto črta je však typická pre mnohé diela opisujúce životy svätých. Autori svoje postavy vykresľovali ako mladých ľudí, lebo mali charakterizovať čistotu mladosti. Keď zväžíme fakt, že už v roku 1334 bol kastelánom Levického hradu, musel mať minimálne štyridsať rokov, možno viac.⁵⁰ Juraj sa vrátil z Írska pravdepodobne ešte v tom istom roku a zomrel okolo roku 1364.⁵¹

Vesszősove meno sa nám spomína aj v roku 1358. J. Steinhübel vo svojej práci uvádza listinu palatína Mikuláša z tohto roku. Spomínajú sa v nej členovia Novohradskej a Hontianskej súdnej stolice, ktorí sa pod palatínovým menom zúčastnili generálnej kongregácie šľachty oboch stolíc. Medzi nimi sú aj mená 12 prisázných Hontianskej stolice, kde figuruje aj meno magistra Vesszősa.⁵²

Kostol sv. Jakuba

Kostol svätého Jakuba je monumentálnou pamiatkou železovskej histórie. Spája sa s ním práve rod z Becse. Jeho vystavanie, výzdoba interiéru, zachované nápisy, či sarkofág, všetko to poukazuje priamo na rodinu Juraja Vesszősa. Síce len biedne, no predsa sa môžeme pokúsiť na základe týchto pamiatok hlbšie interpretovať pomery v tejto rodine v 14. storočí.

Keď sa Juraj Vesszős vrátil z Itálie, armáda sa v Budíne rozišla.⁵³ Nahonobený poklad v podobe šperkov a drahokamov z Itálie si Vesszős priviezol do Budína.⁵⁴ V Budíne v rokoch 1347 – 1355 sídlil kráľovský dvor. Keďže sa tam armáda rozišla, Juraj sa bál ďalej prevážať poklady. Aby neboli nápadní, rozhodol sa ich ukryť do sarkofágu, ktorý našiel v ruinách starého rímskeho mesta Aquincum. Sarkofág podľa nápisu patrili Aeliovi Domitiovi, vojnovému veteránovi, ktorý zomrel asi ako deväťdesiatročný.⁵⁵ Ako vieme, rod z Becse mal predtým na ostrove Csepel

⁴⁷ SEYMOUR, ref. 45, s. 27.

⁴⁸ DVORÁKOVÁ, ref. 5, s. 52.

⁴⁹ SEYMOUR, ref. 45, s. 30.

⁵⁰ NAGY PÜSPÖKI, ref. 1, s. 81.

⁵¹ NAGY PÜSPÖKI, ref. 1, s. 78.

⁵² STEINHÜBEL, J.: Počiatky hontianskej šľachty. In: *Najstaršie rody na Slovensku*. Martin, 1994, s. 112.

⁵³ ILKÓ, ref. 6, s. 33.

⁵⁴ KOHÚT, ref. 21, s. 19.

⁵⁵ ILKÓ, ref. 6, s. 33.

majetky (pri Óbude – Starý Budín). Je preto možné, že Vesszős rímske ruiny mesta Aquincum dobre poznal.⁵⁶ V sarkofágu potom poklady preniesli do Želiezoviec. Čo sa potom s nimi stalo, ostáva predmetom bádania. Sarkofág sa našiel až v roku 1736 pod podlahou v lodi kostola, kde sa obyčajne pochovávali významní ľudia. Nemôžeme preto vylúčiť, že v ňom bol neskôr opäť pochovaný významný človek.⁵⁷ Dnes slúži ako obetný stôl hlavného oltára.

Mnohí autori sa zhodujú v tom, že samotný gotický kostol bol postavený v druhej polovici 14. storočia. Püspöki Nagy zastáva názor, že bol kostol postavený po roku 1347. Vychádza z toho, že nám maľby v kostole zachovali priami členovia Vesszősovej rodiny. Na jednej z nich je vyobrazený súd rytiera Juraja Vesszősa. Keď ešte zoberieme do úvahy, že druhá vetva rodu z Becse v Bátmonostore by Vesszősovu neoslavovala a samotná rodina nemala najslávnejší koniec, lebo synovia Tomáša Vesszősa Juraj a Ján skončili na popraviske, môžeme z toho usúdiť, že stavba a výzdoba kostola prebiehala pravdepodobne medzi rokmi 1364 – 1401.⁵⁸ Po roku 1401 prešli Želiezovce do rúk práve druhej vetvy Töttösovcov z Bátmonostora.

Datovanie malieb vieme určiť vďaka ich objednávateľke Margite, dcére Juraja Vesszősa. Po otcovej smrti sa Margita dostala do sporu s bratom Tomášom. Ten jej totiž nevydal jej dievčenskú štvrtinu. V roku 1391 sa jej brat opäť dostal k financiám, a preto pravdepodobne sestru vyplatil.⁵⁹ Keď Margita dostala peniaze, mohla dať vyhotoviť nástenné maľby na pamiatku svojho otca.⁶⁰

Inou možnosťou by bolo, že dal kostol vyhotoviť Tomáš, a to bolo neskôr príčinou jeho finančnej núdze. Taktiež nevieme vylúčiť, že kostol mohol dať vybudovať už samotný Juraj Vesszős, kým ešte žil. Ani jedno tvrdenie zatiaľ nevieme potvrdiť. Z nápisu, ktorý sa však zachoval na jednej z malieb vieme vyčítať, že maľby dala vyhotoviť Margita: „Pre otca, jeho dcéra Margita, na slávnú pamiatku otca.“⁶¹

Predpokladá sa, že bol kostol dekorovaný asi štrnástimi freskami. Keď sa v polovici 16. storočia dostal do rúk kalvínom, kostol vybielili vápnom. Maľby opäť objavili až po rekatolizácii, kedy sa kostol dostal znova do rúk katolíkov.⁶² Konkrétne sa o to pričínil gróf Ján Eszterházy.⁶³

Prvýkrát sa o reštaurovanie kostola a jeho preskúmanie pokúsil až farár Jozef Rózsa v roku 1884.⁶⁴ Prizval Františka Storna a v tom istom roku maľby na stenách odkryli.⁶⁵ Neskôr v reštaurovaní pokračoval Ján Wennes, ktorý bol istú dobu Stornovým žiakom.⁶⁶ Žiaľ, zachovali sa len tri maľby, kvôli zničeniu kostola hitlerovskými vojskami v roku 1945.

Odborníci sa zhodujú, že obrazy boli vytvárané postupne od roku 1380 až do prvej štvrtiny 15. storočia a namalovali ich dvaja majstri. Vychádzajú zo štýlov, ktoré vidíme v skorších kresbách s byzantskými prvkami a v neskorších obrazoch (ako Imago Pietatis), ktoré majú italské prvky.⁶⁷ Neďaleký Ostrihom v tomto období sprostredkúval možnosť šírenia italského umenia do priľahlých oblastí.⁶⁸

⁵⁶ ILKÓ, ref. 6, s. 33.

⁵⁷ ILKÓ, ref. 6, s. 33.

⁵⁸ NAGY PÜSPÖKI, ref. 1, s. 77.

⁵⁹ ILKÓ, ref. 6, s. 122.

⁶⁰ NAGY PÜSPÖKI, ref. 1, s. 77.

⁶¹ NAGY PÜSPÖKI, ref. 1, s. 77.

⁶² ILKÓ, ref. 6, s. 36.

⁶³ DVOŘÁKOVÁ, ref. 5, s. 52.

⁶⁴ ILKÓ, ref. 6, s. 36.

⁶⁵ ILKÓ, ref. 6, s. 39.

⁶⁶ ILKÓ, ref. 6, s. 41.

⁶⁷ ILKÓ, ref. 6, s. 9.

⁶⁸ ILKÓ, ref. 6, s. 13.

V kostole sa zachovali celkovo tri maľby, ktoré sa nazývajú Spor o dušu zomrelého, Imago Pietatis v kombinácii s Veraikonom a dvaja svätci na južnej stene lode.⁶⁹ Pre nás najzaujímavejším obrazom je obraz predstavujúci Spor o dušu. Hlavná postava ležiaca na posteli predstavuje už spomínaného Juraja Vesszősa. V podobe malej postavy z neho vychádza jeho duša. Prihovára sa za neho Panna Mária aj Ježiš. Nad nimi je Boh, ktorý vyhlasuje rozsudok. V dolnom rohu na umierajúceho číha diabol, ktorý chce jeho dušu. Osoby držia v rukách stuhy, na ktorých akoby prebiehal dialóg. Z podpisu na obraze vieme identifikovať autora. Ten sa zachoval na spodku maľby: „Matej maľoval toto dielo.“⁷⁰ Išlo teda o majstra Mateja, ktorého si Margita zavolala. Prvú celistvú prácu o maľbách napísal kňaz z Ostrihomu, Antal Leopold, okolo roku 1941. On ako prvý označil a identifikoval umierajúcu osobu na freske ako Juraja z Becse a spor o jeho dušu. Dovtedy prevládala nesprávny názor, že freska vyobrazuje smrť nejakej svätej ženy.⁷¹

Freska v kostole úplne verne vyobrazuje námietku legendy. Zážitok z purgatória svojej dcéry pravdepodobne vyrozprával sám otec. Ona dala neskôr na jeho počesť podľa otcovho príbehu namaľovať fresku o súde.⁷²

Obrazy, ktoré predstavovali tému smrti a spytovania ľudského života v 14. storočí pribúdali. Jednou z príčin bolo aj šírenie morovej epidémie. Na Spiši sa mor vyskytol už v roku 1334. Vojaci Ľudovíta Veľkého, ktorí boli v Itálii, a medzi nimi aj Juraj Vesszős, mali skúsenosť s morovou nákazou v Neapole. Tiež vieme, že tejto chorobe podľahla aj kráľova manželka v roku 1349.⁷³ Obrazy v tejto dobe predstavujú strach zo smrti. Obzvlášť veľký strach mala šľachta, ktorá žila nemravným, zhýralým životom.⁷⁴ Viac ako rytierske cnosti preto maľba ukazuje pokánie rytiera Juraja, čo nám zároveň podáva správu nielen o oddanosti rytiera kráľovi, ale tiež o prepojení tohto rodu s duchovenstvom.⁷⁵ Výstavba kostola bola v tej dobe preukázaním rodovej autority, keďže šľachta a duchovenstvo boli úzko prepojené. Maľby, ktoré sa zachovali v železovskom kostole predstavujú akoby Vesszősov epitaf.⁷⁶

Železovce v závere 14. storočia

Poslední potomkovia Tomáša Vesszősa, Juraj a Ján, skončili na popraviske. Vnuci Juraja museli za napáchané zlo zaplatiť svojimi životmi.⁷⁷ Podľa K. Ilkó sa v listine z roku 1404 môžeme dočítať o posledných potomkoch Juraja z Becse, Jurajovi a Jánovi: *„nechceme, aby boli nezákonné a násilné činy už spomenutých Theuteusa a Wezeusa jednoducho a beztriestne prepáčené, aby tie neslúžili iným ako príklad pre páchanie podobných zločinov.“*⁷⁸

Po roku 1400 Železovce prešli do správy vetvy rodu Töttösovcov z Bátmonostora a za Ladislava I. a Ladislava II. z tohto rodu pravdepodobne ešte pokračovala výzdoba kostola.⁷⁹ Peter Čech z rodu Bény si neskôr začal robiť nároky na majetky železovského panstva.⁸⁰ Ladislav I.

⁶⁹ ILKÓ, ref. 6, s. 7.

⁷⁰ ILKÓ, ref. 6, s. 46.

⁷¹ ILKÓ, ref. 6, s. 8.

⁷² NAGY PÜSPÖKI, ref. 1, s. 83.

⁷³ ILKÓ, ref. 6, s. 68.

⁷⁴ NAGY PÜSPÖKI, ref. 1, s. 84.

⁷⁵ ILKÓ, ref. 6, s. 103.

⁷⁶ ILKÓ, ref. 6, s. 102.

⁷⁷ NAGY PÜSPÖKI, ref. 1, s. 84.

⁷⁸ ILKÓ, ref. 6, s. 126.

⁷⁹ ILKÓ, ref. 6, s. 23.

⁸⁰ NAGY PÜSPÖKI, ref. 1, s. 85.

Töttös u Žigmunda dosiahol, aby úrady hájili jeho majetky. Pod touto vetvou sa v 15. storočí Želiezovce začali označovať ako zemepanské mesto – oppidum.⁸¹

Pre Želiezovce sa však toto obdobie na začiatku 15. storočia zmenilo z obdobia rozkvetu na obdobie temna a útlaku. Ladislav Töttös bol totiž v roku 1415 v Bosne zajatý Turkami a pravdepodobne v zajatí zomrel. Kráľ Žigmund si zobral pod ochranu vdovu po Ladislavovi aj ich deti. Situácia sa vyostrila potom, ako sa muži vracali z tureckej výpravy. V roku 1417 kráľ až z Kostnice písal temešskému županovi Pipovi z Ozory, aby vdove vyplatil škodu, ktorú jej vracajúci sa muži spôsobili. Vyplienili jej väčšinu majetkov a vdova sa dostala do finančnej núdze. Začala preto zvyšovať dávky, ktoré jej museli obyvatelia Želiezoviec odvádzať, aby s rodinou prežila. Pre obyvateľov tak na istý čas nastali ťažké časy.⁸²

Záver

Želiezovce sa za pôsobenia rodu z Becse v 14. storočí značne zmenili. Aj keď vieme, že sa pričínili o postavenie Kostola svätého Jakuba, zistili sme, že nevieme presnejšie určiť, ktorý člen rodiny dal kostol postaviť.

Imrichovi z Becse sa podarilo postúpiť z pozície servienta do vysokej šľachtickej vrstvy. Podrobnejšie sme preskúmali život jeho syna Juraja Vesszősa, výpravu, ktorú podnikol do Itálie a jeho vzťah ku kráľovi Ľudovítovi. Pozreli sme sa bližšie na legendu, ktorá sa v histórii spájala s postavou Juraja a porovnávali sme fikciu s realitou. Zistili sme, že legenda s najväčšou pravdepodobnosťou pojednáva o osobe Juraja Vesszősa.

V práci sme sa podrobnejšie pozreli aj na históriu Kostola svätého Jakuba. Zistili sme, že nástenné maľby dala na počesť svojho otca vyhotoviť Jurajova dcéra Margita. Okrem jej mena sa zachoval aj samotný podpis majstra Mateja. Pokúsili sme sa za pomoci jednej z fresiek interpretovať padlý ideál rytierstva šľachty a poukázať, ako sa v tejto dobe človek bál smrti, a preto vyhľadával pokánie. Zistili sme, že práve z tohto dôvodu Juraj Vesszős navštívil očistec svätého Patrika, o čom pojednávala aj samotná legenda.

Veľa otázok o rodine Imricha z Becse však naďalej zostáva predmetom bádania a výskumu. Jurajov pobyt v Írsku, jeho cesta so sarkofágom do Želiezoviec a tiež záhadné zmiznutie pokladu sú témy stále zahalené rúškom tajomstva pre odbornú verejnosť.

⁸¹ NAGY PÜSPÖKI, ref. 1, s. 85.

⁸² DVOŘÁKOVÁ, ref. 5, s. 46.

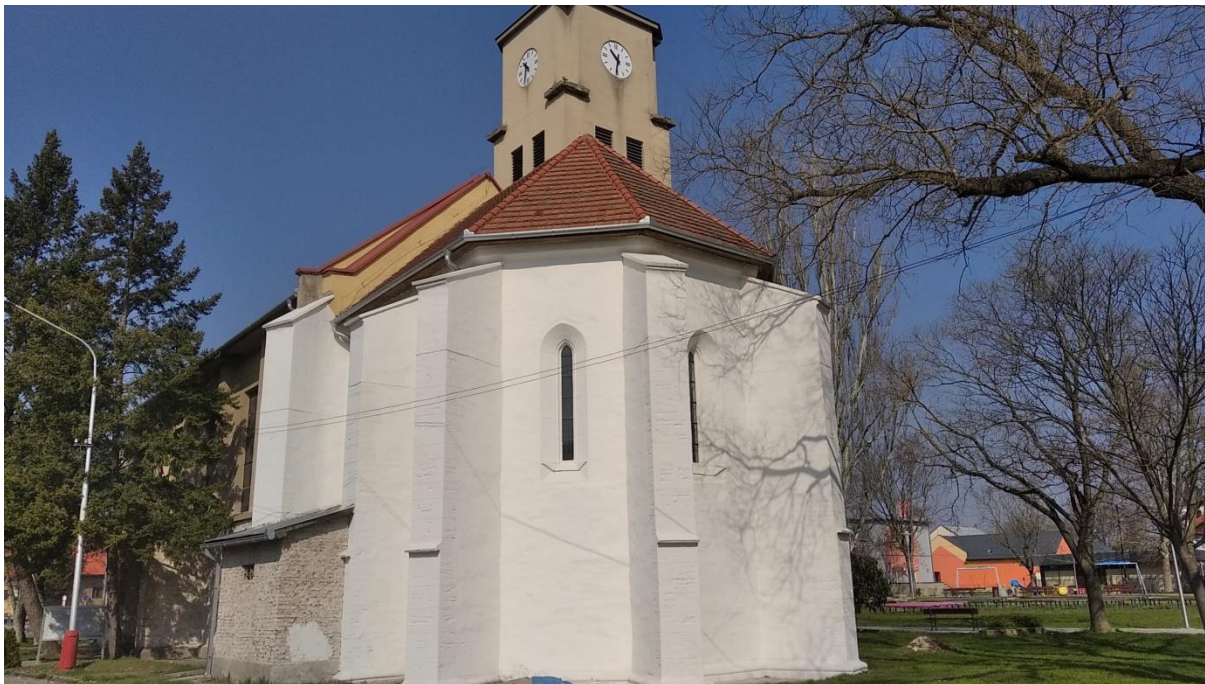
Zoznam použitej literatúry

- CSUKOVITS, E.: *Karol I. a obdobie jeho vlády (1301–1342)*. Bratislava : Spoločnosť Pro Historia, 2017, 153 s. ISBN 978-80-89910-00-7.
- DVOŘÁKOVÁ, D.: *Stopy dávnej minulosti 10*. Budmerice : Rak, 2019. 246 s. ISBN 978-80-85501-73-5.
- DVOŘÁKOVÁ, D.: Všetchný a sviatočný deň v živote stredovekého šľachtica v neskorom stredoveku. In: *Forum Historiae*, 4, 2010, č. 2. ISSN 1337-6861.
- ILKÓ, K.: *Stredoveké nástenné maľby Kostola svätého Jakuba staršieho v Želiezovciach*. Rožňava : Georgius Bubek, 2018. 168 s. ISBN 978-80-972888-1-5.
- KOHÚT, P.: *Želiezovce kedysi a dnes*. Bratislava : Vydavateľské stredisko ZsKNV pri Krajskom pedagogickom ústave, 1967. 91 s.
- KUČERA, M.: *Slovenské dejiny I*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2008. 368 s. ISBN 978-80-89222-58-2.
- LUKAČKA, J.: *Formovanie vyššej šľachty na západnom Slovensku*. Bratislava : Minor, 2002. 154 s. ISBN 80-901407-8-5.
- NAGY PÜSPÖKI, P.: *Erb mesta Želiezoviec*. Bratislava : Madách, 1976. 285 s.
- PLAČEK, M. a BÓNA, M.: *Encyklopedie slovenských hradů*. Praha : Libri, 2007. 390 s. ISBN 978-80-7277-333-6.
- SEYMOUR, J. D.: *St. Patrick's Purgatory : A Mediaeval Pilgrimage in Ireland*. Dundalk : W. Tempest, 1918. 108 s.
- STEINHÜBEL, J.: Počiatky hontianskej šľachty. In: *Najstaršie rody na Slovensku*. Martin : Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť pri Matici slovenskej, 1994. ISBN 80-967103-0-3.

Pramenné edície

- Kronika uhorských kráľov zvaná Dubnická*. Ed.: J. SOPKO. Budmerice : Rak, 2004. 239 s. ISBN 80-85501-13-9.

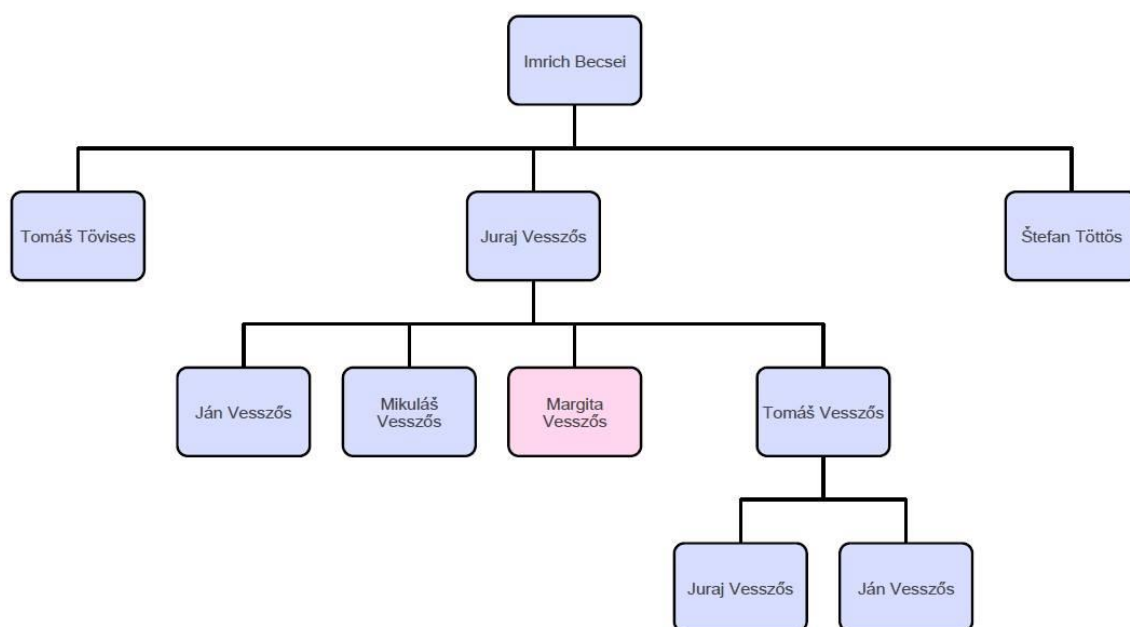
Prílohy

Zachovaná gotická časť kostola, po vonkajšej rekonštrukcii. (foto autorky)

Hlavná loď kostola s vežou, dostavaná po vojne. (foto autorky)

Genealogická tabuľka potomkov Imricha Becseiho, ktorých spomíname v diele. (tvorba autorky)

Tŕnie v rokoch 1666 – 1692 vo svetle cirkevnej matriky

Mgr. Ondrej Šály

Univerzita Komenského v Bratislave – Historický ústav SAV

Na okraji obce Tŕnie situovanej v Kremnických vrchoch stojí na vyvýšenom mieste gotický kostol zasvätený sv. Martinovi.¹ Vo farnosti, ktorej fara stála v Tŕní, sa počas 60. rokov 17. storočia začala zapisovať samostatná cirkevná matrika, pričom spočiatku len matrika pokrstených. Predkladaný príspevok chce priblížiť informácie, ktoré matrika ponúka k rokom 1666 – 1692 a prehĺbiť poznanie cirkevných dejín Tŕnia. Rok 1692 v daných regionálnych dejinách nepredstavuje obdobie akejsi prelomovej udalosti. V tomto prípade ide o medzník určený kanonickou vizitáciou farnosti zvolenským arcidiakonom Jurajom Narayom, uskutočnenou v júli 1692.

Farnosť Tŕnie v rámci ostrihomskej arcidiecézy

V januári 1666, kedy sa za pôsobenia farára, rímskokatolíckeho kňaza, Juraja Skerleca začala viesť farská matrika, farnosť územne patrila do rozsiahlej ostrihomskej arcidiecézy a ostrihomskej provincie. V rámci diecéz vznikli v priebehu stredoveku jednotlivé arcidiakonáty, z ktorých jedným bol aj Zvolenský arcidiakonát.² Farnosť, tak ako aj neskôr, zahŕňala okrem dediny Tŕnie aj viacero v okolí sa nachádzajúcich usadlostí. Pri Tŕní v tom čase už stáli osady Budička a Kašova Lehôtka. Je zaujímavé, že v období rokov 1666 – 1692 k farnosti patrili taktiež katolíci z Budče, nakoľko budčianskym kostolom v tom čase disponovala evanjelická cirkev a. v.³

Počas 16. storočia sa v dôsledku osmanskej hrozby sídlo ostrihomskeho arcibiskupa a kapitula premiestnili do Trnavy. Do Ostrihomu sa späť sídlo arcibiskupa vrátilo až za pôsobenia

¹ Na Slovensku je evidovaných približne stopäťdesiat patrocínií svätého biskupa Martina z Tours. Sv. Martin je taktiež patrónom bratislavskej arcidiecézy a spišskej diecézy. JUDÁK, Viliam – POLÁČIK, Štefan (eds). *Katalóg patrocínií na Slovensku*. Bratislava: Rímskokatolícka cyrilometodská bohoslovecká fakulta, 2009, s. 190-196. V čase, keď v Tŕní vznikol kresťanský chrám, bol Martin z Tours († 397) už vyše osemdesiat rokov známy v cirkvi. Martin, narodený v prvej polovici 4. storočia, pochádzal z Panónie (z územia súčasného západného Maďarska) z pohanskej rodiny. Jeho súčasníkom bol napríklad, od neho mladší, sv. Augustín z Hippa (354 – 430). Martin niekoľko rokov pôsobil v rímskej armáde. Podľa životopisca Sulpicia Severa prijal krst ako osemnásťročný. Po prepustení z vojska sa stretol s biskupom Hilárom z Poitiers v Galii. Neďaleko Poitiers v Ligugé si neskôr založil kláštor, kde žil asketickým a monastickým životom. V roku 371 sa stal biskupom v Tours. SEVERUS, Sulpicius. *Život svätého Martina z Tours*. Ed. PANCZOVÁ, Helena – LICHNER, Miloš. Trnava: Trnavská univerzita v Trnave, 2019.

² LABANC, Peter. Mapy stredovekých uhorských diecéz. In GLEJTEK, Miroslav (ed.). *Arcibiskupi a biskupi Uhorska. Moc prelátov a jej prejavy v stredoveku*. Bratislava: Post Scriptum, 2020, s. 334-337.

³ Výnimočné obdobie predstavujú niekoľké (nižšie spomínané) roky, kedy v Tŕní pôsobil okolo polovice 80. rokov 17. storočia evanjelický farár Ján Fidicinis. Informáciu o Budči pozri napríklad v NÉMETHY, Ludovicus. *Series parochiarum et parochorum archi-dioecesis Strigoniensis ab antiquissimis temporibus usque annum MDCCCXCIV*. Strigonii: Typis Gustavi Buzárovits, 1894, s. 336.

arcibiskupa Alexandra Rudnaya (1760 – 1831) v roku 1820. Obdobie druhej polovice 17. storočia okrem osmanskej invázie poznačili taktiež protihabsburské povstania či rekatolizácia. Po smrti uhorského prímasa a ostrihomského arcibiskupa Juraja Lippaya (1600 – 1666) post arcibiskupa zastával Juraj Szelepcsényi, bývalý nitriansky biskup.⁴ Pre pôsobenie oboch boli charakteristické rekatolizačné aktivity. Rano-novoveké dejiny Tárnia svedčia o reformácii a rekatolizácii na regionálnej úrovni.

Tárnie. © Ivan Šály

Matrika o veriacich a duchovenstve v rokoch 1666 – 1680

V priebehu prvých rokov existencie matriky sa zaznamenávali iba údaje o pokrstených. Nad celkom prvými záznamami čítame text: „*Anno Domini 1666. Baptizati infantes. Sub Admodu. Reverendo Dno. Patre Georgio Skerlecz pro t. Parocho Ecclesiae Tyrnensis...*“.⁵ O pastoračnej činnosti kňaza Juraja Skerleca stručne informuje dielo Ľudovíta Némethyho⁶ *Series parochiarum et parochorum archi-dioecesis Strigoniensis ab antiquissimis temporibus usque annum MDCCCXCIV*. Podľa Némethyho pôsobil Skerlec v Tárni od 24. mája 1665. Po odchode z farnosti bol pastoračne činný viacero rokov v Turci.⁷

Podľa matriky prijal sviatosť krstu ako vôbec prvý, dňa 17. januára 1666, Matej Bibo, syn Tomáša a Anny z Tárnia. Jeho krstnými rodičmi sa stali Ondrej Poliak z Budičky a Anna Bartošová

⁴ MRVA, Ivan – SEGEŠ, Vladimír. *Dejiny Uhorska a Slováci*. Bratislava: Perfekt, 2012, s. 180.

⁵ Štátny archív v Banskej Bystrici (ďalej ŠA BB), fond (ďalej f.) Zbierka cirkevných matrík (ďalej ZCM), Tárnie, matrika 1666 – 1726, pagina (ďalej pag.) 1. Skratka p. t. značí „pro tunc“.

⁶ Katolícky kňaz Ľudovít Némethy (1840 – 1917) bol uhorským cirkevným historikom. Ako mladý časť svojho štúdia absolvoval v Trnave a v Bratislave. Viacero rokov pôsobil ako knihovník v Ostrihome.

⁷ NÉMETHY, ref. 3, s. 925.

z Tŕnia. V zápise je jeho priezvisko zapísané matrikárom ako „Bibovič“.⁸ Matrikár totiž príponu „ič“ v tomto čase pripájal k viacerým priezviskám. Neskôr ale pri krste Matejovej sestry Anny,⁹ alebo sestry Marianny, matrikár použil v tejto súvislosti tvar „Bibo“ („...baptizavi infantem Marianna ex Tirni Parentes Thomas Bibo Anna Bibowa.“).¹⁰

Z roku 1666 je zaujímavý taktiež záznam z 3. mája. Spomína sa v ňom trňanský učiteľ Juraj Sartoris. Označený je tu ako *Ludimagister*. Dňa 3. máj prijala krst jeho dcéra Anna. Jej krstnými rodičmi sa stali Dávid Hudec z Budičky a Katarína Sklenková z Kašovej Lehôtky („...Anna, ex parentibus: Georgy Sartoris pro. t. Ludimagistri Terniensis et Catharina Matris. Compatres: David Hudecz ex Budiczka et Catharina Sklenkowa ex Lehotka.“).¹¹ Spôsob akým tento učiteľ učil, koho a kde učil, ostávajú zatiaľ hmlisté.

Celkovo „matricula“ svedčí o dvadsiatich dvoch krstoch vykonaných vo farnosti Tŕnie v roku 1666. Z roku 1667 sa nezachoval žiadny údaj o krstoch. Ďalšie matričné zápisy vzťahujúce sa k sviatosti krstu sú zachované z januára a marca 1668.¹² V tom čase post trňanského farára stále zastával spomínaný Juraj Skerlec, o čom svedčí aj nadpis, zaznamenaný na vrchu jednej zo strán matriky: „Anno. 1668. Baptizti. ab: Admodum Reverendo Domino Patre Georgio Skerlec. pro. t. Parocho Ecclesiae Ternyensis.“¹³

K roku 1669 matrika informuje o novom kňazovi pôsobiacom vo farnosti.¹⁴ Bol ním Ján Dojcsányi (Dojčáni, Dojczany a pod.), bývalý farár z Rohova pri Senici na západnom Slovensku. Ľ. Némethy v *Series parochiarum* píše, že Dojcsányi prišiel do Tŕnia v novembri 1669.¹⁵ Matrika o ňom však informuje už v januári toho roku. Prvý zápis, spadajúci do obdobia jeho dušpastierskej činnosti v tejto lokalite, pochádza zo 4. januára 1669, kedy bol pokrstený Matej, syn Ondreja a Doroty Klačanských zo Železnej Breznice.¹⁶

Pre ilustráciu možno napríklad spomenúť, že v utorok 15. januára 1669 bola pokrstená Dorota, dcéra Martina a Doroty Zacharových zo Železnej Breznice („*Zelebnobreznicensis*“). Toho istého dňa pokrstili aj Jána, syna Jakuba a Kataríny z Kašovej Lehôtky („*Kasa Lehottentes*“). Dňa 19. januára bola pokrstená Anna, dcéra Dávida a Doroty Hudczových z Budičky („*Budicskenses*“), pričom jej krstným otcom sa podľa matriky stal „*Matthias Buocz p. t. Parochus Buczensis*“.¹⁷ Zmienka o farárovi Matejovi Buoczovi z Budče ostáva cennou vzhľadom na to, že ide o evanjelického farára.¹⁸

Z februára 1669 pochádzajú údaje len o dvoch krstoch. Po nich ďalšie záznamy o krstoch nenasledujú, pričom nasledovné tri strany nesú text z obdobia pôsobenia farára Marka Kútika,¹⁹ ktorý do farnosti prišiel v roku 1675, po ustanovení do úradu zvolenským arcidiakonom Jurajom

⁸ „...Baptizatus infans nomine Matthias. Thome Bibowich, et Anna matris Tyrnensibus.“ ŠA BB, f. ZCM Tŕnie, matrika 1666 – 1726, pag. 1.

⁹ ŠA BB, f. ZCM Tŕnie, matrika 1666 – 1726, pag. 26.

¹⁰ ŠA BB, f. ZCM Tŕnie, matrika 1666 – 1726, pag. 71.

¹¹ ŠA BB, f. ZCM Tŕnie, matrika 1666 – 1726, pag. 2.

¹² ŠA BB, f. ZCM Tŕnie, matrika 1666 – 1726, pag. 6.

¹³ ŠA BB, f. ZCM Tŕnie, matrika 1666 – 1726, pag. 6.

¹⁴ „Baptizati Sub Adm. Reverendo Dno. Patre Joanne Doyczany p. t. Parocho Terniensis Ecclea Anno Dni 1669.“ ŠA BB, f. ZCM Tŕnie, matrika 1666 – 1726, pag. 7.

¹⁵ „Investitus 12. Sept. 1667. parochus Rohóviensis, hinc 3. Nov. 1669. transivit ad Ternye, ubi usque 1671. operatus est.“ NÉMETHY, ref. 3, s. 546.

¹⁶ ŠA BB, f. ZCM Tŕnie, matrika 1666 – 1726, pag. 7.

¹⁷ ŠA BB, f. ZCM Tŕnie, matrika 1666 – 1726, pag. 7.

¹⁸ BAČÍKOVÁ, Zuzana. *Život v Budči*. Budča: Obec Budča, 2015, s. 82.

¹⁹ Pred príchodom do Tŕnia pôsobil páter Marko Kútik ako farár v dedine Trstín (dnes okres Trnava). NÉMETHY, ref. 3, s. 727.

Kollošim.²⁰ Z týchto strán sa dozvedáme o ustanovení Juraja Benkoviča za farára v Trní v novembri 1671. Spomína sa ako nástupca pátra Dojcsányiho.²¹ Podľa Némethyho v Trní pôsobil do roku 1674.²² Kanonik Anton Zarevúcky (1911 – 1993) píše, že Benkovič taktiež „založil 500 zl fundáciu a uložil ju v pokladni mesta Kremnice.“²³ Obaja však, Némethy aj Zarevúcky, o Benkovičovi píše ako o Jánovi. Matrika ho však spomína, a to viackrát, len ako Juraja.²⁴

K roku 1675 sa ako kostolníci spomínajú Ján Hrk a Štefan Pastierovič.²⁵ Po nich sa k roku 1676 ako kostolník („adituus“) uvádza Simeon Tomkovič.²⁶ V roku 1678 boli kostolníkmi zas Michal Buda a Juraj Jamrich.²⁷ V ďalšom roku bol za kostolníka zvolený Ján Tomkovič.²⁸ Možno tiež spomenúť, že v relatívne dlhom texte spomínajúcom Juraja Benkoviča a vyššie uvedených kostolníkov sa píše aj o lokalite Hrabiny („ex Hrabina“).²⁹

Nové systematické zapisovanie údajov o udelených sviatostiach začalo približne v polovici roku 1675. Na počiatku nového zapisovania sa vyníma text: „*Sequitur Cathalogus Baptizatorum Sub Addu. Rndo. Marco Kutik p. t. Parocho Ternensi installato per Addu. Rndu. Dnu. Vici Archidiaconu Zoliense Georgium Kollossi die 6 Junij, Anno 1675.*“ Za touto vetou nasleduje latinská sentencia »*Quod bonum, felix, faustum, fortunatumque sit*«, („Nech je to k dobru, šťastiu, blahu a zdraru“) a zvolanie „*Adsis in inceptis Christe benigne meis.*“ Pod týmito riadkami je napísané »O. A. M. D. G. & H. B. V. M.«.³⁰ Skratka značí: „Všetko na väčšiu Božiu slávu a česť blahoslavenej Panny Márie“. Toto motto bolo frekventované v jezuitskom prostredí.³¹

Od roku 1675 sa do roku 1679 zapisovala matrika pokrstených tabuľkovým spôsobom. Názov lokality, dediny Trnie, sa uvádzal v rôznych podobách. Stretávame sa tu s tvarmi: Ternyi, Ternye, Trnia, Tyrna, Trnia, Trnyi či Tyrna. Pri krste istého Ondreja z Kašovej Lehôtky, uskutočneného 17. októbra 1679, sa dokonca spomína ako kmotor „*Andreas Trnan*“.³² Počas spomínaných rokov trňanský farár pokrstil aj niekoľko ľudí z Hronskej Dúbravy. Krstní rodičia prišli napríklad aj z Jastrabej³³ či Badína.³⁴ Pre ilustráciu možno uviesť, že sa v priebehu roka 1677 vo farnosti podľa matriky pokrstilo dvadsať jedna osôb a roku 1678 dvadsať deväť osôb.

Z obdobia pôsobenia Marka Kútika pochádzajú najstaršie záznamy matriky zomrelých³⁵ a matriky sobášených.³⁶ Za zmienku stojí jeho spôsob písania miesta pôvodu farníkov (a najmä tých zo Železnej Breznice). Stretávame sa tak napríklad s osobami ako: „*Abrahamus Pastierowich Incola Vasbrezenchensis*“³⁷, „*Mathias Skopovich Metalicus ferroBrezniczensis*“³⁸, „*Adoliscons*

²⁰ Spomínaný text nesie nadpis: „*Tempori A. R. D. Marci Kútik Parochi Ecclia Trnensis.*“ ŠA BB, f. ZCM Trnie, matrika 1666 – 1726, pag. 11.

²¹ ŠA BB, f. ZCM Trnie, matrika 1666 – 1726, pag. 11.

²² NÉMETHY, ref. 3, s. 493.

²³ ZAREVÚCKY, Anton. *Katalóg kňazov banskobystrického biskupstva*. Badín, 1969, rukopis, s. 19.

²⁴ ŠA BB, f. ZCM Trnie, matrika 1666 – 1726, pag. 11.

²⁵ ŠA BB, f. ZCM Trnie, matrika 1666 – 1726, pag. 8.

²⁶ ŠA BB, f. ZCM Trnie, matrika 1666 – 1726, pag. 9.

²⁷ ŠA BB, f. ZCM Trnie, matrika 1666 – 1726, pag. 10.

²⁸ ŠA BB, f. ZCM Trnie, matrika 1666 – 1726, pag. 10.

²⁹ ŠA BB, f. ZCM Trnie, matrika 1666 – 1726, pag. 9.

³⁰ „*Omnia ad maiorem Dei gloriam et Beatae Virginis Mariae honorem.*“

³¹ ŠA BB, f. ZCM Trnie, matrika 1666 – 1726, pag. 11.

³² ŠA BB, f. ZCM Trnie, matrika 1666 – 1726, pag. 22. V matrike sa Andreas Trnan celkovo spomína viackrát.

³³ ŠA BB, f. ZCM Trnie, matrika 1666 – 1726, pag. 12.

³⁴ ŠA BB, f. ZCM Trnie, matrika 1666 – 1726, pag. 13.

³⁵ ŠA BB, f. ZCM Trnie, matrika 1666 – 1726, pag. 155.

³⁶ ŠA BB, f. ZCM Trnie, matrika 1666 – 1726, pag. 169.

³⁷ ŠA BB, f. ZCM Trnie, matrika 1666 – 1726, pag. 169.

³⁸ ŠA BB, f. ZCM Trnie, matrika 1666 – 1726, pag. 170.

*Georgius Krnacz Incola Ferrobrenznicensis*³⁹, „*Josephi Žyák Incola KassaLehotkensis*“⁴⁰ či „*Michal Žapka Adoliscons ex Hronská Breznica*“.⁴¹

V roku 1679 prišiel do Trnía vykonávať kňazskú službu Andrej Ignác Mauer. Najstarší je jeho zápis z matriky zomrelých z apríla 1679.⁴² Matriku sobášených viedol od 10. septembra 1679⁴³ a v matrike pokrstených sa sám spomína 19. septembra 1679, ako krstný otec istej Alžbety z Trnía.⁴⁴ Z Trnía Mauer pravdepodobne odišiel začiatkom roka 1680. Jeho ďalším pôsobiskom sa stala Kopernica, ležiaca neďaleko Kremnice. Najstaršie záznamy ním zapísané do tamajšej cirkevnej matriky (tiež farnosti sv. Martina) pochádzajú z februára⁴⁵ a apríla⁴⁶ 1680.

Trnie v rokoch 1680 – 1686

V prvej polovici 80. rokov 17. storočia do Trnía opäť prichádza protestantská reformácia. Podľa Némethyho sa tak stalo v roku 1680, kedy katolíckeho kňaza Štefana Augustíniho, pôsobiaceho v Trní, zosadil počas povstania Imricha Tökölyho evanjelik Tomáš Ebecký („*commissarium Tökölianum*“).⁴⁷ Zároveň, protirečiac si, tvrdí, že iný kňaz, istý Benkovič, prišiel na jeseň 1680 do Trnía, ale musel stade rýchlo odísť, nakoľko sem kvôli Ebeckému vníkol evanjelický služobník.⁴⁸

Záznamy o krstoch z rokov 1680 – 1682 v matrike absentujú.⁴⁹ Táto skutočnosť do istej miery komplikuje výskum obdobia prelomu 70. a 80. rokov a začiatku 80. rokov. Zaujímavé však je, že v knihe matriky sú na strane 115 až 127 texty hospodárskeho charakteru práve z tohto obdobia. Spomínajú sa v nich roky 1680, 1681 a 1682. Vďaka týmto zápisom sa dozvedáme o prítomnosti ďalších dvoch kňazov v Trní. Nimi boli, okrem spomínaného Andreja Ignáca Mauera,⁵⁰ páter Istvánffy⁵¹ a páter Augustiny.⁵² Obaja sa spomínajú ako farári.⁵³ Presbyter Mauer, celým menom Andreas Ignatius Michael Mauer, sa, na rozdiel od ostatných dvoch kňazov, spomína aj v matričných záznamoch.

Počas prvej polovice 80. rokov 17. storočia život na Trní a v okolí poznačilo Tökölyho povstanie. Kuruci na území stredného Slovenska počas druhej polovice 70. rokov v októbri 1678 pod vedením Tökölyho ovládli Zvolen, Kremnicu či Krupinu. Onedlho však po prehratej bitke pri Svätom Kríži stratili moc nad stredoslovenskými kráľovskými banskými mestami.⁵⁴ Neskôr v roku 1682 Tököly viedol ďalší odboj. Kurucko-osmanské vojsko toho roku dobylo najprv Košice i Filákovu a na jeseň mali vo svojej moci aj banské mestá, pričom Zvolen a Krupinu Tököly obsadil

³⁹ ŠA BB, f. ZCM Trnie, matrika 1666 – 1726, pag. 171.

⁴⁰ ŠA BB, f. ZCM Trnie, matrika 1666 – 1726, pag. 170.

⁴¹ ŠA BB, f. ZCM Trnie, matrika 1666 – 1726, pag. 171.

⁴² ŠA BB, f. ZCM Trnie, matrika 1666 – 1726, pag. 156.

⁴³ „1679 Copulati sub me R. P. Andrea Ignat. Mauer.“ ŠA BB, f. ZCM Trnie, matrika 1666 – 1726, pag. 173.

⁴⁴ ŠA BB, f. ZCM Trnie, matrika 1666 – 1726, pag. 22.

⁴⁵ ŠA BB, f. ZCM Kopernica, matrika 1666 – 1726, pag. 193-194.

⁴⁶ ŠA BB, f. ZCM Kopernica, matrika 1666 – 1726, pag. 311.

⁴⁷ NÉMETHY, ref. 3, s. 472-473.

⁴⁸ „...hinc applicatus est 1. Maji 1680. in xenodochiali parochia Cremniciensi, sed inde jam 30. Oct. ejusdem a. investitus est in parochiam Ternye, unde mox abire debuit, nam eodem anno per Thomam Ebeczky commissarium Tökölianum minister aug. c. intrusus est.“ NÉMETHY, ref. 3, s. 493.

⁴⁹ Porovnaj ŠA BB, f. ZCM Trnie, matrika 1666 – 1726, pag. 22-23.

⁵⁰ ŠA BB, f. ZCM Trnie, matrika 1666 – 1726, pag. 122-123, 125.

⁵¹ ŠA BB, f. ZCM Trnie, matrika 1666 – 1726, pag. 117-118, 120, 124.

⁵² ŠA BB, f. ZCM Trnie, matrika 1666 – 1726, pag. 117, 120, 124.

⁵³ „Parocho Istvanffy...Parocho Augustiny...“ ŠA BB, f. ZCM Trnie, matrika 1666 – 1726, pag. 120.

⁵⁴ KÓNYA, Peter. *Pod zástavou kurucov. Protihabsburské povstania v Uhorsku v r. 1670 – 1711*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2015, s. 160.

bez výrazných komplikácií. Ich nájazdy sprevádzala aj agresia voči príslušníkom katolíckej cirkvi. Vyše dvadsať kňazov ostrihomského arcibiskupstva v tomto čase prišlo v dôsledku ich činnosti o život. V roku 1683 kuruci plienili aj na západnom Slovensku, kde neľahký osud silno postihol Trnavu.⁵⁵

Podiel na ukončení činnosti katolíckeho kléru v trňanskej farnosti mal vyššie spomínaný Tomáš Ebecký. V matrike sa dokonca nachádza ním podpísaný zápis z 22. októbra 1682, spomínajúci Imricha Tökölyho „*de Késmárk*“ a miestny kostol, faru a školu.⁵⁶ V tomto období na Trnávku prichádza evanjelický farár Ján Fidicinis. Ten predtým pôsobil ako farár (v 40. rokoch 17. storočia) v Čelároch v južnom Novohrade či (v 50. rokoch) v Dolnej Strehovej, nachádzajúcej sa taktiež v Novohrade.⁵⁷ Priezvisko Fidicinis je späté s dejinami evanjelickej cirkvi a. v. v 17. storočí. Možno spomenúť napríklad Mikuláša Fidicina, hlohoveckého (frašackého) seniora, zvoleného v roku 1622 za nitrianskeho superintendenta.⁵⁸

Ján Fidicinis žil v Trnávke aj so svojou rodinou. Potvrďuje to aj informácia o krste konanom 17. januára 1683, kedy sa farárova dcéra Dorota stala krstnou matkou („...*et Dorothea Fidicinis Filia Parochi.*“).⁵⁹ Kmotrou sa na Trnávku Dorota Fidicinisová stala aj 5. novembra, 21. novembra a 28. novembra toho roku.⁶⁰ Dňa 20. októbra 1683 sa zas krstnou mamou istej Judite Tomkovičovej stala farárova žena Mária („...*Mária Kalas p.t. Pastrix Trnen'...*“).⁶¹

Za zmienku taktiež stojí personálne obsadenie práce kostolníka v 80. rokoch 17. storočia. Na začiatku 80. rokov sa ako kostolník spomína Ján Jamrich⁶² a Ján Tomkovič.⁶³ V roku 1682 sa ako kostolník uvádza Štefan Buda. V roku 1683 bol za kostolníka zvolený „ctený muž“ Ondrej Bačík.⁶⁴ Ten v tejto práci pokračoval aj v roku 1684. V roku 1685 a 1686 na post kostolníka v Trnávke zvolili Jána Lania (niekedy písaný aj ako Lanionis)⁶⁵ a v roku 1688 do tejto funkcie uviedli Michala Budu.⁶⁶ V matrike nájdeme v tejto súvislosti aj text písaný v slovenčine, v ktorom sa okrem iného píše: „...*tak ostawa tento Michal Buda kostolnýk roku (...) 1688.*“⁶⁷ A nakoniec v roku 1689 za kostolníkov zvolili Šimona Tomkoviča a Štefana Pastieroviča.⁶⁸ Zrejme však túto úlohu vykonával v praxi najmä prvý menovaný.⁶⁹

⁵⁵ MRVA – SEGEŠ, ref. 4, s. 182-184; KÓNYA, ref. 54, s. 190.

⁵⁶ ŠA BB, f. ZCM Trnávka, matrika 1666 – 1726, pag. 180.

⁵⁷ Evanjelický farár, historik Dr. Ján Slávik (1855 – 1934) v súvislosti s evanjelickým farárom Samuelom Černákom (1616 – 1673) z Bobotu, ktorý mnoho rokov pôsobil v Banskej Bystrici píše: „*V čase posvätenia chrámu dolnostrehovského dňa 1. nov. r. 1654 počas vizitácie superintendenta Martina Špetku, kázal (Černák – pozn. O. Š.) od oltára o chvále chrámov a dobrodeniach patrónov. Špetko mal reč na základe Mat. 21, 13. o chráme vonkajšom, vnútornom a večnom; a domáci farár Ján Fidicinis vďaka vzdávajúc Bohu a patrónom, zaklúčil slávnosť.*“ SLÁVIK, Ján. *Dejiny zvolenského ev. a. v. bratstva a seniorátu*. Banská Štiavnica: Vdova a syn Augusta Joergesa, 1921, s. 246-247.

⁵⁸ Porovnaj napríklad PAULINY, Ladislav. *Dejepis superintendencie nitranskej. Dľa starých i novších prameňov*. Sväzok I. Senica: Ján Bežo, 1891, s. 96.

⁵⁹ ŠA BB, f. ZCM Trnávka, matrika 1666 – 1726, pag. 23.

⁶⁰ ŠA BB, f. ZCM Trnávka, matrika 1666 – 1726, pag. 29-30.

⁶¹ ŠA BB, f. ZCM Trnávka, matrika 1666 – 1726, pag. 28.

⁶² ŠA BB, f. ZCM Trnávka, matrika 1666 – 1726, pag. 115.

⁶³ „*Joannes Tomkovicz Aditus Ecclesia Ternensis Ab Anno 1680...*“ ŠA BB, f. ZCM Trnávka, matrika 1666 – 1726, pag. 119.

⁶⁴ ŠA BB, f. ZCM Trnávka, matrika 1666 – 1726, pag. 131.

⁶⁵ ŠA BB, f. ZCM Trnávka, matrika 1666 – 1726, pag. 132-133.

⁶⁶ ŠA BB, f. ZCM Trnávka, matrika 1666 – 1726, pag. 134.

⁶⁷ ŠA BB, f. ZCM Trnávka, matrika 1666 – 1726, pag. 134.

⁶⁸ „*Pro anno 1689 electi sunt edidus sequentes Simûn Tomkovitz et Stefko Pasterovitz.*“ ŠA BB, f. ZCM Trnávka, matrika 1666 – 1726, pag. 135.

⁶⁹ ŠA BB, f. ZCM Trnávka, matrika 1666 – 1726, pag. 136-137.

Dňa 19. septembra 1683 evanjelický farár pokrstil Daniela, syna Juraja Hanzelyho, učiteľa („*Die -19 natus et 20 Bap. Daniel, Filius Georj Hanzely p. n. Rectoris Scholae...*“). Danielovi krstní rodičia prišli do Trnia zo Zvolena, pričom jeden z nich v tamojšej mestskej rade pôsobil ako senátor („*...Civis et Senatori VeteriZolien.*“).⁷⁰ Rektor Juraj sa v matrike spomína ešte niekoľkokrát v pozícii krstného otca. Jeho priezvisko sa tu nachádza viackrát aj v tvare Hanzelius.⁷¹ Spomína sa ako „*Rector*“⁷², „*R. Trnen*“⁷³ a „*p. t. R. T.*“⁷⁴ Podľa kanonickej vizitácie z roku 1688 mal 50 rokov.⁷⁵ Pravdepodobne mal taktiež manželku Annu, nakoľko matrika v tomto období popri ňom simultánne hovorí aj o žene, ktorá sa spomína ako „*Anna Rectorka*“⁷⁶, „*Ana Labrovicz Rectrix Trnen*“⁷⁷, alebo ako „*Anna Rectrix Trnen*“.⁷⁸

Za pôsobenia Jána Fidicina sa v kostole zvyklo konať viacero svadieb naraz počas jedného deň. Dňa 21. februára 1683 sa konali štyri svadby. Ďalšie potom až 6. februára 1684, kedy sa ich konalo trinásť. Dňa 24. septembra 1684 sa uskutočnilo šesť sobášov, 19. novembra 1684 päť, 18. (resp. 28.) novembra 1685 desať a pod.⁷⁹

Dve zaujímavé svadby sa uskutočnili 18. februára 1685, kedy sa oženil trňanský farár a jeho dcéra sa vydala. Manželkou Jána Fidicina sa stala Anna Lengyeli (Lendely): „*Joannes Fidicinis Parochus Eccl. Ternensis cum Generosa Anna Lengyeli*“.⁸⁰ Tejto udalosti predchádzala smrť Fidicinisovej predošlej manželky Márie Kalwus (Kalaus), ktorá zomrela na sviatok sv. Martina,⁸¹ 11. novembra 1684.⁸² Dorota Fidicinisová sa vydala za Štefana Textorisa, pochádzajúceho taktiež z evanjelickej rodiny.⁸³ Textorisovci sa zapísali napríklad do cirkevných dejín neďalekej Ostrej Lúky. V 18. storočí tam ako učiteľ, rektor, pôsobil istý Jozef Textoris.

Počas roku 1684 sa na Železnej Breznici narodili dvojčiky Anna a Mariana Krnáčové. Na Budičke dvojčiky Adam a Mariana Bačíkovci a dvojčiky Eva a Katarína Koleničové. Zaujímavý je záznam o krste istej Rozíny Borgulovej, ktorej krstnými rodičmi sa stali, okrem iných, taktiež Andreas Sutoris zo Zvolena, Ján Dubek „*Rector Szielnicen*“² a Anna Lendely.

K roku 1684 matrika informuje iba o mesiacoch január až september. K roku 1685 o mesiacoch apríl až december. Z roku 1686 obsahuje zas údaje k januáru až októbru.⁸⁴ Nakoľko muži v Trní boli zväčša roľníkmi, prácu jednotlivca matrikár väčšinou nepribližuje. V tomto období sa však v matrike viackrát spomínajú osoby, ktoré mali do činenia s mlynárstvom. Často konkrétne mlynár Ján Fančki zo Železnej Breznice.⁸⁵ Avšak napríklad aj skôr, v 70. rokoch, sa v

⁷⁰ ŠA BB, f. ZCM Trnie, matrika 1666 – 1726, pag. 27. Rektorovým kmotrom sa stal Eliáš Oleatoris. Aj toto priezvisko je späté s dejinami evanjelickej cirkvi a. v. Napríklad Michal Oleatoris, pochádzajúci zo Zvolena, sa stal evanjelickým farárom a pôsobil v Hlohovci a v Pastuchove.

⁷¹ ŠA BB, f. ZCM Trnie, matrika 1666 – 1726, pag. 36, 44, 56, 63, 65, 69, 70.

⁷² ŠA BB, f. ZCM Trnie, matrika 1666 – 1726, pag. 69-70.

⁷³ ŠA BB, f. ZCM Trnie, matrika 1666 – 1726, pag. 44.

⁷⁴ ŠA BB, f. ZCM Trnie, matrika 1666 – 1726, pag. 36.

⁷⁵ ŠA BB, f. ZCM Trnie, matrika 1666 – 1726, pag. 107.

⁷⁶ ŠA BB, f. ZCM Trnie, matrika 1666 – 1726, pag. 69.

⁷⁷ ŠA BB, f. ZCM Trnie, matrika 1666 – 1726, pag. 54.

⁷⁸ ŠA BB, f. ZCM Trnie, matrika 1666 – 1726, pag. 32, 49.

⁷⁹ ŠA BB, f. ZCM Trnie, matrika 1666 – 1726, pag. 180-188.

⁸⁰ ŠA BB, f. ZCM Trnie, matrika 1666 – 1726, pag. 185.

⁸¹ „*...Die Festo S. Martini Eppi Mortua...*“ ŠA BB, f. ZCM Trnie, matrika 1666 – 1726, pag. 160.

⁸² ŠA BB, f. ZCM Trnie, matrika 1666 – 1726, pag. 160.

⁸³ ŠA BB, f. ZCM Trnie, matrika 1666 – 1726, pag. 185.

⁸⁴ ŠA BB, f. ZCM Trnie, matrika 1666 – 1726, pag. 32-57.

⁸⁵ Pozri napríklad ŠA BB, f. ZCM Trnie, matrika 1666 – 1726, pag. 33, 40, 43, 47.

matrike hovorí o mlynárovi Matejovi z Budičky.⁸⁶ Taktiež sa tu spomínajú pohoniči pri voloch, pastieri volov (dobytka) – konkrétne Ján Kondro z Budičky⁸⁷ a Adam Kružic z Trnia.⁸⁸

Matriku v Trní začali predstavitelia katolíckeho kléru opätovne viesť na jar 1687, a to už pod vedením rímskokatolíckeho presbytera Mateja Benjamína Pudmaya (Pudmaja).⁸⁹ Dokedy teda v Trní pôsobil evanjelický farár Ján Fidicinis a čo ešte o minulosti jeho rodiny prezrádzajú stránky cirkevnej matriky? V januári 1684 sa Dorota Fidicinisová stala vďaka dvom krstom krstnou matkou dvom chlapcom.⁹⁰ Dňa 11. mája toho roku sa krstným otcom istej Kataríny Žiakovej zo Železnej Breznice stal farár Ján Fidicinis⁹¹ a 29. augusta 1684 sa krstnou mamou opäť stala Dorota. Tentokrát jej krstnou dcérou bola Mariena Galusová z Kašovej Lehôtky („*ex Lyhota*“).⁹² Počas druhej polovice októbra 1684 zomrel a bol pochovaný Samuel Fidicinis, syn evanjelického farára.⁹³

Dňa 27. januára 1686 matrika znovu a naposledy v pozícii krstnej matky a kmotry uvádza Dorotu Fidicinisovú. Počas rokov 1685 – 1686 sa mnohokrát ako kmotra spomína aj farárova žena Anna Lendely („*pastrix*“)⁹⁴, pričom posledný raz 11. augusta 1686.⁹⁵ Evanjelický farár Ján Fidicinis žil teda vo farnosti pravdepodobne do jesene 1686, kedy končia v matrike záznamy viažuce sa k jeho pôsobeniu. Pre zaujímavosť možno spomenúť, že dňa 20. júna 1689 prišla zo Zvolena do Trnia Dorota Fidicinisová. Pri tejto príležitosti sa stala krstnou matkou Jána Škriniara zo Železnej Breznice.⁹⁶

Farnosť od odchodu Jána Fidicina po rok 1692

L. Némethy píše, že 7. októbra prišiel do farnosti Trnie pôsobiť katolícky kňaz Štefan Püspöky („*investitus parochus in Ternye, primus post recuperatam parochiam*“).⁹⁷ Tento výskum jeho tvrdenie nevie overiť, ani vyvrátiť, zároveň však toto tvrdenie neodporuje iným skutočnostiam, ale skôr dotvára kontinuitu miestnych cirkevných dejín. Püspöky sa tu podľa Némethyho však nemal v pastorácii zdržať dlhšie, nakoľko spomínaný kňaz Matej Pudmay podľa jeho mienky prišiel do Trnia v prvej polovici marca 1687.⁹⁸

Predtým, ako sa Matej Benjamín Pudmay stal trňanským farárom, bol pastoračne činný v Kisterenye (v dnešnom Maďarsku), vo Zvolene a vo Vajnorochoch. Teológiu študoval vo Viedni v kolégiu Pázmaneum. Kňazom sa stal pravdepodobne niekedy na začiatku 80. rokov 17. storočia. Prvý matričný záznam z čias jeho pôsobenia vo farnosti Trnie spadá do polovice apríla 1687.⁹⁹ Na krstý v tomto období naďalej prichádzali ľudia z okolitých lokalít. Nimi boli

⁸⁶ ŠA BB, f. ZCM Trnie, matrika 1666 – 1726, pag. 14, 18, 173.

⁸⁷ ŠA BB, f. ZCM Trnie, matrika 1666 – 1726, pag. 187.

⁸⁸ ŠA BB, f. ZCM Trnie, matrika 1666 – 1726, pag. 35.

⁸⁹ ŠA BB, f. ZCM Trnie, matrika 1666 – 1726, pag. 57, 188.

⁹⁰ V zápise o druhom z týchto krstov sa píše: „*Dorotha Fidicinis Virgo Parochi...*“ ŠA BB, f. ZCM Trnie, matrika 1666 – 1726, pag. 33.

⁹¹ ŠA BB, f. ZCM Trnie, matrika 1666 – 1726, pag. 36.

⁹² Krstným otcom dievčatka sa stal „*Patrini D. Remerius Civis et Senator VeteriZolien...*“ ŠA BB, f. ZCM Trnie, matrika 1666 – 1726, pag. 37.

⁹³ ŠA BB, f. ZCM Trnie, matrika 1666 – 1726, pag. 160.

⁹⁴ ŠA BB, f. ZCM Trnie, matrika 1666 – 1726, pag. 52-53.

⁹⁵ ŠA BB, f. ZCM Trnie, matrika 1666 – 1726, pag. 55.

⁹⁶ Približne o rok neskôr sa zas napríklad krstnou mamou Jána Mlinára z Budče (*ex Bucza*) stala istá Anna z Ostrej Lúky („*ex Ostroluka*“). ŠA BB, f. ZCM Trnie, matrika 1666 – 1726, pag. 65.

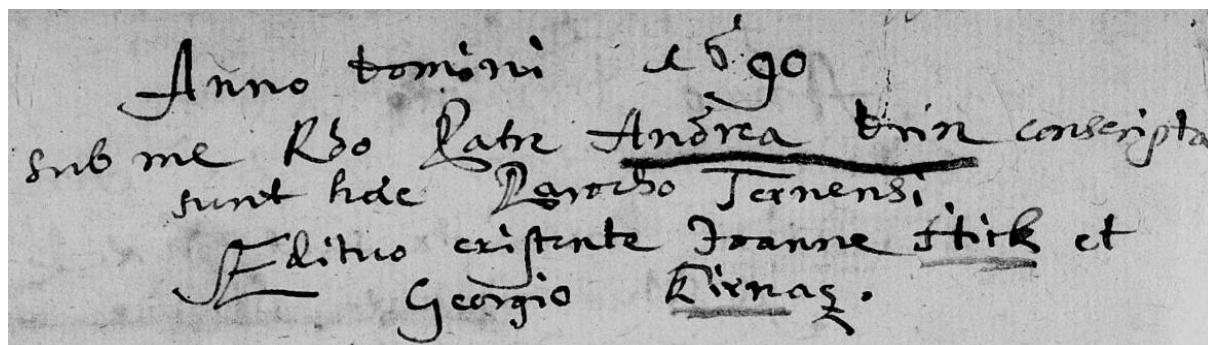
⁹⁷ NÉMETHY, ref. 3, s. 879.

⁹⁸ NÉMETHY, ref. 3, s. 877.

⁹⁹ ŠA BB, f. ZCM Trnie, matrika 1666 – 1726, pag. 57.

„Brezniczka“/„Breczniczka“/ „Turowa“, „Budiczka“/„Bucziczka“, „Bucza“, „Lihotka“, „Klaczan“, „Bessina“ (t. j. Hronská Dúbrava) či „Ladno“ (dnes časť obce Trnavá Hora).¹⁰⁰

V priebehu roka 1689 prišiel do farnosti nový presbyter, Ondrej Drien (Drin, Drien a pod.). V tejto súvislosti možno upozorniť na nedorozumenie prítomné v Némethyho diele. V časti knihy, kde sa autor samostatne venuje farnostiam ostrihomskej arcidiecézy, píše, že v Trní v pastorácii po Matejovi Pudmayovi pokračoval od apríla 1689 Andreas Drényi.¹⁰¹ Táto informácia korešponduje aj so zápisom pátra Driena z jari 1689 vo farskej matrike.¹⁰² V životopisnom medailóniku Ondreja Driena už Némethy ale uvádza, že v apríli 1689 prišiel Drien do Kisterenye, a nie do Trňa.¹⁰³ Kisterenye spomína však omylom, nakoľko sa spája práve s kňazským pôsobením Mateja Pudmaja, predchodcom Driena v Trní, ako je spomenuté vyššie. Zaujímavým ostáva údaj, že Drien mal študovať teológiu v Olomouci a prijal kňazskú vysviacku v roku 1687.¹⁰⁴

Ukážka z matriky. ŠA BB, f. ZCM.

Páter Drien podľa Némethyho na poste trňanského farára zotrval do marca 1691.¹⁰⁵ Hospodárske záznamy zapísané do knihy matriky avšak svedčia, že tu bol ešte 23. januára 1692.¹⁰⁶ Posledný zápis písaný jeho rukou v matrike pokrstených pochádza z jari 1692.¹⁰⁷ V tomto období prišiel do farnosti kňaz Juraj Pulis („Ab Anno Dom 1692 Mense Majis baptizati suit per me Gerg. Pulis parochus loci sequentus.“).¹⁰⁸ Dlho sa v Trní nezdržal a už v lete 1692 na jeho miesto prišiel kňaz Ján Pavlovský.¹⁰⁹

V zmienených hospodárskych záznamoch sa nachádza neľahko čitateľný text z 15. mája 1689,¹¹⁰ písaný v slovenčine, od kňaza Mateja Pudmaja. Píše tu o akomsi dlhu, ktorý spôsobil („...zanechawam na kostol za tú škodu, ktorú sem učinil když sem polámaných...“).¹¹¹ Taktiež z týchto záznamov vyplýva, že za pôsobenia pátra Drina bol v roku 1689 kostolníkom Šimon

¹⁰⁰ V lete 1688 prišli pozvaní za krstných rodičov aj z Kováčovej („ex Kovaczova“). Uvedené toponymá sa vzťahujú k zápisom z času pôsobenia farára Mateja Pudmaja. ŠA BB, f. ZCM Trnie, matrika 1666 – 1726, pag. 57-64.

¹⁰¹ NÉMETHY, ref. 3, s. 421.

¹⁰² ŠA BB, f. ZCM Trnie, matrika 1666 – 1726, pag. 64.

¹⁰³ „Mense Aprili 1689. investitus parochus in Kis-Terenye...“ NÉMETHY, ref. 3, s. 549.

¹⁰⁴ NÉMETHY, ref. 3, s. 549.

¹⁰⁵ NÉMETHY, ref. 3, s. 421.

¹⁰⁶ ŠA BB, f. ZCM Trnie, matrika 1666 – 1726, pag. 146.

¹⁰⁷ ŠA BB, f. ZCM Trnie, matrika 1666 – 1726, pag. 76.

¹⁰⁸ ŠA BB, f. ZCM Trnie, matrika 1666 – 1726, pag. 76; Pulis sa po príchode do Trňa podpísal aj do matriky zomrelých. Pozri ŠA BB, f. ZCM Trnie, matrika 1666 – 1726, pag. 243.

¹⁰⁹ ŠA BB, f. ZCM Trnie, matrika 1666 – 1726, pag. 77, 139.

¹¹⁰ Prvý zápis kňaza Driena v matrike pokrstených je z 12. mája 1689. To znamená, že niekoľko dní boli vo farnosti Pudmaj a Drien naraz.

¹¹¹ ŠA BB, f. ZCM Trnie, matrika 1666 – 1726, pag. 135.

Tomkovič,¹¹² v roku 1690 Ján Hrk a Juraj Krnáč,¹¹³ v roku 1691 Ondrej Hrk a Juraj Škriniar¹¹⁴ a v roku 1692 „*Georgio Skacz*“ a „*David Jambrych*“.¹¹⁵ Väčšina tu uvedených zápisov príjmov a výdajov kostola sa v týchto rokoch zapisovala v slovenčine. Čitateľ sa tu stretne s textami, ako sú napríklad: „*na wino stiri Turaki*“¹¹⁶ či „*czo se chodilo do Bistricze 20 Turakov*“.¹¹⁷ Alebo „*nedele gedinaczta po Swatim 8 Turakou a 2 penaze*“¹¹⁸ a „*dominica quinta post Epiphaniam dostalo se dwa kroše y 3 babki*“.¹¹⁹

Zvolenský arcidiakoni a kanonické vizitácie Trnava (1688 – 1692)

Úrad arcidiakona sa v Uhorsku po prvý raz spomína za kráľa Kolomana, panujúceho v rokoch 1095 – 1116. Arcidiakoni svoje právomoci uplatňovali a pôsobenie realizovali v jednotlivých arcidiakonátoch. Ostrihomské arcibiskupstvo bolo okolo prelomu vrcholného a neskorého stredoveku územne rozdelené do dvoch prepošstiev a desiatich arcidiakonátov. Z roku 1316 pochádza zmienka o Zvolenskom arcidiakonáte.¹²⁰ Približne o desať rokov neskôr sa spomína zvolenský arcidiakon Mikuláš, ktorý v tom čase zároveň spravoval aj kaplnku sv. Mikuláša situovanú vo Zvolene.¹²¹

V období stredoveku arcidiakoni v zásade nežili na území vlastných arcidiakonátov, ale boli povinní mať svoje sídlo v katedrálnej kapitule, podobne ako príslušní kanonici. Arcidiakon po zvolení do úradu skladal prísahu poslušnosti biskupovi. Pri investitúre mu bol na hlavu položený biret a daný prsteň.¹²² V praxi mal arcidiakon na zreteli starostlivosť o duchovenstvo a farnosť arcidiakonátu. Počas pôsobenia v úrade pri rôznych príležitostiach vystupoval v mene biskupa.¹²³ Právo na vykonanie vizitácie patrilo k jeho najvýznamnejším právomociam.¹²⁴

Významným prameňom pre skúmanie regionálnych dejín sú kanonické vizitácie, ktoré v Uhorsku od stredoveku predstavovali nástroj dohliadania biskupov nad farnosťami, ich duchovenstvom a farníkmi. Realizáciu týchto vizitácií výrazne podnietil Tridentský koncil (1545 – 1563). Ich vykonávateľom nebýval spravidla biskup, ale mohol ním byť aj iný poverený jednotlivец, ako napríklad kompetentný arcidiakon, či biskupov vikár.¹²⁵

V súvislosti s obdobím 80. a 90. rokov 17. storočia sú v knihe matriky zapísané tri kanonické vizitácie farnosti svätého Martina s centrom v Trnave. Upozornenie na to, že sú v knihe zaznamenané, bolo neskôr uvedené na jednej z celkom prvých strán.¹²⁶ Dňa 10. decembra 1688 navštívil Trnava zvolenský arcidiakon Ladislav Pyber de Györköny († 1719). Počas februára 1691

¹¹² ŠA BB, f. ZCM Trnava, matrika 1666 – 1726, pag. 137.

¹¹³ ŠA BB, f. ZCM Trnava, matrika 1666 – 1726, pag. 138.

¹¹⁴ ŠA BB, f. ZCM Trnava, matrika 1666 – 1726, pag. 142.

¹¹⁵ ŠA BB, f. ZCM Trnava, matrika 1666 – 1726, pag. 146.

¹¹⁶ ŠA BB, f. ZCM Trnava, matrika 1666 – 1726, pag. 136.

¹¹⁷ ŠA BB, f. ZCM Trnava, matrika 1666 – 1726, pag. 141.

¹¹⁸ ŠA BB, f. ZCM Trnava, matrika 1666 – 1726, pag. 137.

¹¹⁹ ŠA BB, f. ZCM Trnava, matrika 1666 – 1726, pag. 142.

¹²⁰ MAREK, Miloš. Biskup a arcidiakon. Pôsobenie a úloha arcidiakonov v cirkevnej správe stredovekého Uhorského kráľovstva. In GLEJTEK, Miroslav (ed.). *Arcibiskupi a biskupi Uhorska. Moc prelátov a jej prejavy v stredoveku*. Bratislava: Post Scriptum, 2020, s. 151-153.

¹²¹ MAREK, ref. 120, s. 167.

¹²² MAREK, ref. 120, s. 158-159.

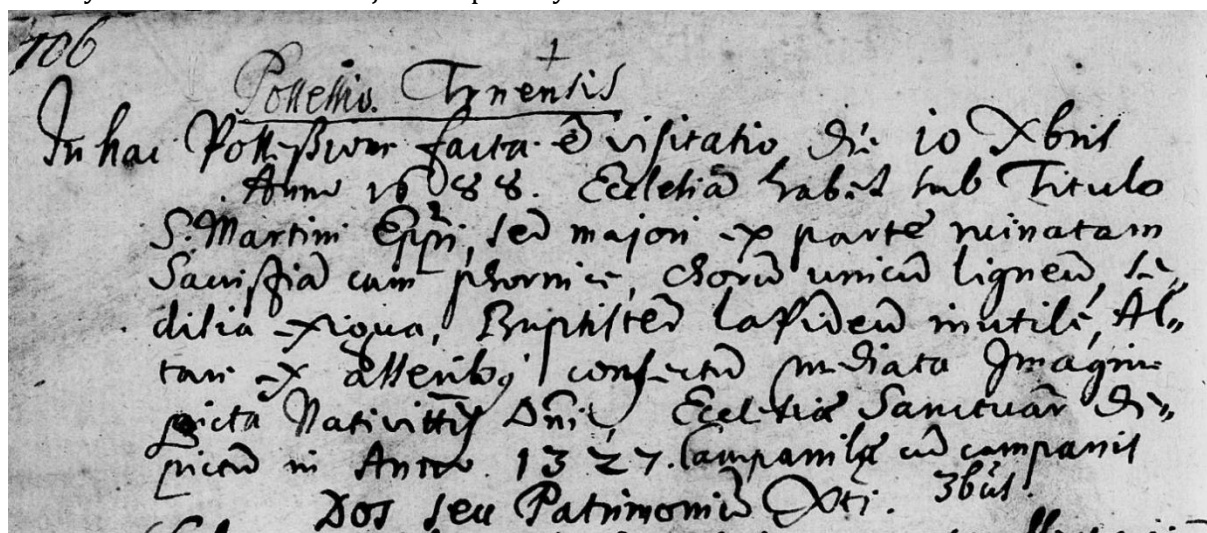
¹²³ MAREK, ref. 120, s. 163.

¹²⁴ MAREK, ref. 120, s. 167.

¹²⁵ GLEJTEK, Miroslav. Práva a povinnosti stredovekých uhorských arcibiskupov a biskupov pri správe arcidiecéz a diecéz z pohľadu kánonického práva. In GLEJTEK, Miroslav (ed.). *Arcibiskupi a biskupi Uhorska. Moc prelátov a jej prejavy v stredoveku*. Bratislava: Post Scriptum, 2020, s. 83.

¹²⁶ ŠA BB, f. ZCM Trnava, matrika 1666 – 1726, pag. s. I.

prišiel do Trnia uskutočniť vizitáciu arcidiakon Štefan Illyés (1650 – 1711)¹²⁷ a nakoniec v júli 1692 arcidiakon Juraj Naray (1645 – 1699). Vizitujúci kanonik sa vo všeobecnosti pýtal na rozličné záležitosti. Zaujímala ho osoba miestneho kňaza, jeho chovanie, pastoračné pôsobenie, osobný život v súkromí či majetkové pomery farnosti.

Začiatok textu kanonickej vizitácie L. Pybera. ŠA BB, f. ZCM.

Ladislav Pyber pochádzal z honosnej trnavskej rodiny. Okolo roku 1667 študoval vo viedenskom Pázmaneu. V štúdiách teológie a filozofie úspešne pokračoval od roku 1669 v Ríme v Collegium Germanicum et Hungaricum. Po návrate domov v roku 1676 pôsobil v Šamoríne a o niekoľko rokov neskôr v Seredi. V októbri 1679 bol menovaný za kanonika ostrihomskej kapituly, ktorým ostal do svojej smrti v roku 1719. V decembri 1685 sa stal zvolenským arcidiakonom. Potom pôsobil napríklad ako farár v Trnave (1687), prepošt v Szentgyörgymező (1689) či ako prepošt v Srbobrane (maď. Szenttamás) v dnešnom Srbsku (1693). Neskôr sa v roku 1696 stal titulárnym almijským biskupom (eppus Almisiensis). Bol taktiež kráľovským radcom a členom kráľovskej tabule. Údajne ho krátko pred jeho smrťou ešte chcel za pomocného biskupa kaločský arcibiskup Imrich Czáky (1672 – 1732).¹²⁸

Zaujímavú osobu predstavuje taktiež kňaz a spisovateľ Štefan Illyés, ktorý v období 90. rokov vykonal vizitácie v mnohých farnostiach na území súčasného Slovenska.¹²⁹ Illyés sa narodil v roku 1650 v Sedmohradsku do šľachtickej rodiny. Študoval v prešporskem seminári sv. Imricha (Collegium Emericum), vo viedenskom Pázmaneu a v Ríme v Kolégiu Germanicum et Hungaricum. Po vysviacke a návrate do Uhorska pôsobil v rokoch 1678 – 1683 v Trsticiach. V tom čase (1683) do farnosti vpadli kuruci. V polovici 80. rokov prednášal právo v Trnave. V roku 1688 sa stal ostrihomským kanonikom a hontianskym arcidiakonom, v roku 1690 zvolenským arcidiakonom.¹³⁰ Dňa 13. januára 1692 bol už opäť opátstva Blahoslavennej Panny Márie v

¹²⁷ Niekedy sa spomína ako Illéš.

¹²⁸ KOLLÁNYI, Ferencz. *Esztergomi kanonokok 1100 – 1900*. Esztergom: Buzárovits Gusztáv könyvnyomdája, 1900, s. 299-300; NAGY, Ivan. *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*. Kilenczedik kötet. Pest: Ráth Mór, 1862, s. 511; NÉMETHY, ref. 3, s. 879; KOVACHICH, Martinus Georgius. *Codex juris decretalis ecclesiae Hungaricae. Tomus Primus*. Pestini: Typis Joannis Thomae Trattner, 1815, s. 355-356, 633; SZANISZLÓ, Franciscus. *Fasciculi ecclesiastico-literarii. Tomus I*. Pestini: Typis Trattner-Károlyianis, 1842, s. 206-207.

¹²⁹ Pozri napríklad LOPATKOVÁ, Zuzana. *Pramene cirkevnej povahy k vzdelanosti vidieckeho obyvateľstva v 17. storočí*. In *Studia Historica Nitriensia*, 2017, roč. 21, č. 1, s. 159.

¹³⁰ Pod vizitáciu sa podpísal takto: „Sztephanum Illyés, Archidiaconum Zoliensem, Canon Strigons.“ ŠA BB, f. ZCM Trnie, matrika 1666 – 1726, pag. 109.

Szentjobb v Bihárskej stolici a v roku 1708 ostrihomským veľprepoštom. Neskôr pôsobil taktiež ako generálny vikár a nakoniec bol aj zvolený za smederovského biskupa.¹³¹ Jeho brat Andrej Illyés (1639 – 1712) bol taktiež prelátom a spisovateľom. V roku 1697 bol konsekrovaný a stal sa sedmohradským biskupom.¹³²

Tretím kanonikom, ktorý v tomto období navštívil Trnava za účelom vizitácie farnosti bol Juraj Naray (prípadne Náray). Narodil sa v Zalianskej stolici na jar 1645 do protestantskej rodiny. Za katolíckeho kňaza študoval v Trnave a od roku 1666 v rímskom Collegium Germanicum et Hungaricum. V roku 1684 sa stal prešporským kanonikom. V rokoch 1685 – 1689 pôsobil ako rektor kňazského seminára sv. Imricha v Prešporku. Dňa 4. marca 1690 bol menovaný kanonikom ostrihomskej kapituly a v apríli 1691 zvolenský arcidiaconom. Počas roku 1692 vykonal návštevy mnohých farností za účelom vizitácie. Zomrel 5. decembra 1699 v Trnave vo večerných hodinách. Okrem toho, že bol „horlivým rečníkom“, venoval svoj čas taktiež tvorbe poézie.¹³³

Katolícki kňazi, ktorí pôsobili vo farnosti Trnava, patrili do radov diecézneho, svetského duchovenstva. S ohľadom na cirkevnú hierarchiu, na rozdiel od troch spomínaných kňazov, (L. Pyber, S. Illyés a J. Naray) nepatrili k prelátom, prípadne k šľachte. Pôvodne sa (takíto) vidiecki farári nachádzali na najnižšej priečke katolíckeho kléru. V stredoveku sa vyznačovali často skromnými príjmami a nižším vzdelaním.¹³⁴

Najrozsiahlejší záznam o vizitácii po sebe zanechal arcidiacon Ladislav Pyber. Text jeho vizitácie z roku 1688 zaberá tri celé strany. Dve strany venoval Trnave („*Possessio Trnensis*“) a na zvyšnej strane spomína (v tomto poradí) Železnú Breznicu (Brezniczka), Kašovú Lehôtku (Lehotka), Budičku (Bucyiczka), Hronskú Dúbravu („*Besina seu Dubrawa*“), Budču (Buczka) a Turovú (Turowa).¹³⁵ Po úvodných riadkoch súvisiacich s Trnám,¹³⁶ v ktorých autor spomína existenciu kostola v roku 1327, či prítomnosť veže so zvonom, nasleduje časť s nadpisom „*Apparamenta Ecclesia*“. Kostol okrem matriky disponoval napríklad strieborným kalichom, patellou (obetnou miskou), štyrmi ornátmi so štólami a manipulmi, albou, svietnikom, a rôznymi ďalšími liturgickými predmetmi. Po tejto časti Pyberovej vizitácie nasleduje časť („*Parochus & Proventus ejusdem*“), hovoriaca o farárovi a výnosoch. Farárom bol vtedy páter Matej Pudmaj. Podľa vizitácie mal mať v tom čase 34 rokov. Ďalší text informuje o štólových poplatkoch, teda o poplatkoch, ktoré sa platili kňazovi vo farnosti za vykonávanie niektorých liturgických úkonov. Napríklad za pokrstenie dostal presbyter päť grošov. V závere arcidiacon spomína rektora Juraja Hanzelyho.

¹³¹ KOLLÁNYI, ref. 133, s. 305-306; NÉMETHY, ref. 3, s. 642. Spomedzi novšej literatúry pre viac informácií o činnosti Štefana Illyésa pozri napríklad BOGÁR, Judit. Illyés István Zsoltári és halottas énekeihez. In BOGÁR, Judit (ed.). *Régi magyar népdalok és imádságok*. Budapest: MTA-PPKE Barokk Irodalom és Lelekés Kutatócsoport, 2015, s. 49-67.

¹³² NAGY, Ivan. *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. Ötödik kötet*. Pest: Ráth Mór, 1859, s. 222; KOLLÁNYI, ref. 133, s. 314-317.

¹³³ KOLLÁNYI, ref. 133, s. 310-311; NÉMETHY, ref. 3, 810-811. V matrike sa Narajov (prípadne aj Narajov) príchod do Trnava relatívne obsérne spomína taktiež na stranách venovaných hospodárskym záležitostiam. V tomto prípade v súvislosti s výdavkami farnosti vo vzťahu k vizitácii. ŠA BB, f. ZCM Trnava, matrika 1666 – 1726, pag. 148.

¹³⁴ Porovnaj napríklad BLOCH, Marc. *Feudální společnost*. Praha: Argo, 2010, s. 354-355.

¹³⁵ ŠA BB, f. ZCM Trnava, matrika 1666 – 1726, pag. 106-108.

¹³⁶ „*In hac possessione facta est visitatio die 10. Xbris Anno 1688. Ecclesia habit sub Titulo S. Martini Eppli...*“ ŠA BB, f. ZCM Trnava, matrika 1666 – 1726, pag. 106.

Záver

Cirkevná matrika farnosti Tŕnie predstavuje jedinečný prameň pre poznanie a skúmanie dejín stredoslovenskej obce Tŕnie. V súvislosti s rokmi 1666 až 1692, na ktoré táto publikácia kladie pozornosť, matričné záznamy o pokrstených, sobášených a zomrelých podávajú mnoho informácií ohľadom sociálnych a cirkevných dejín. Medzi najzaujímavejšie patria údaje týkajúce sa trňanských farárov. Spomedzi nich napríklad tie o evanjelickom farárovi Jánovi Fidicinovi, po ktorého odchode v roku 1686 sa do Tŕnia vrátil člen katolíckeho kléru. Katolícki kňazi, pôsobiaci v Tŕní, spomínaní v matrike do roku 1692 a v zároveň zmieňovaní v tomto príspevku sú (v chronologickom poradí): Juraj Skerlec, Ján Dojcsáni, Juraj Benkovič, Marko Kútik, Andrej Ignác Mauer, p. Istvánffy, p. Augustiny, Matej Benjamín Pudmaj, Ondrej Drien (Drin), Juraj Pulis a Ján Pavlovský. Pozoruhodné sú taktiež zmienky o učiteľoch, prítomných v Tŕní.

V príspevku sú cielene uvedené mnohé toponymá v rôznych tvaroch, v akých boli zapísané v období rokov 1666 – 1692. Osvetľujú používanie zemepisných názvov prírodných objektov v Tŕní v minulosti. Štúdia taktiež približuje tri kanonické vizitácie farnosti vykonané zvolenskými arcidiakonmi v priebehu rokov 1688 – 1692. Dvaja z troch spomínaných arcidiakonov sa neskôr stali aj biskupmi katolíckej cirkvi. Za prínosné považujem aj niekoľko upozornení na chybné tvrdenia Ľudovíta Némethyho, ktoré sú prítomné v jeho diele o farnostiach a farároch ostrihomskej arcidiecézy.

Predkladaná práca sa síce snaží informovať o živote v Tŕní v období spomínaných rokov druhej polovice 17. storočia, avšak tému celkovo nevyčerpáva. Chce priblížiť dodnes tak málo známe dejiny obce Tŕnie.

Použité pramene a literatúra

Archívne pramene:

Štátny archív v Banskej Bystrici

1. fond Zbierka cirkevných matrík

Literatúra:

BAČÍKOVÁ, Zuzana. *Život v Budči*. Budča: Obec Budča, 2015, 100 s. ISBN

BOGÁR, Judit. Illyés István Zsoltári és halottas énekeihez. In BOGÁR, Judit (ed.). *Régi magyar népénekek és imádságok*. Budapest: MTA-PPKE Barokk Irodalom és Lelekiség Kutatócsoport, 2015, s. 49-67.

BLOCH, Marc. *Feudální společnost*. Praha: Argo, 2010, 522 s.

GLEJTEK, Miroslav. Práva a povinnosti stredovekých uhorských arcibiskupov a biskupov pri správe arcidiecéz a diecéz z pohľadu kánonického práva. In GLEJTEK, Miroslav (ed.). *Arcibiskupi a biskupi Uhorska. Moc prelátov a jej prejavy v stredoveku*. Bratislava: Post Scriptum, 2020, s. 71-92.

JUDÁK, Viliam – POLÁČIK, Štefan (eds.). *Katalóg patrocínií na Slovensku*. Bratislava: Rímskokatolícka cyrilometodská bohoslovecká fakulta UK, 2009, 476 s.

KOLLÁNYI, Ferencz. *Esztergomi kanonokok 1100 – 1900*. Estergom: Buzárovits Gusztáv könyvnyomdája, 1900, 547 s.

KOVACHICH, Martinus Georgius. *Codex juris decretalis ecclesiae Hungaricae. Tomus Primus*. Pestini: Typis Joannis Thomae Trattner, 1815, 768 s.

KÓNYA, Peter. *Pod zástavou kurucov. Protihabsburské povstania v Uhorsku v r. 1670 – 1711*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2015, 573 s.

LABANC, Peter. Mapy stredovekých uhorských diecéz. In GLEJTEK, Miroslav (ed.). *Arcibiskupi a biskupi Uhorska. Moc prelátov a jej prejavy v stredoveku*. Bratislava: Post Scriptum, 2020, s. 331-337.

LOPATKOVÁ, Zuzana. Pramene cirkevnej povahy k vzdelanosti vidieckeho obyvateľstva v 17. storočí. In *Studia Historica Nitriensia*, 2017, roč. 21, č. 1, s. 155-161.

MAREK, Miloš. Biskup a arcidiakon. Pôsobenie a úloha arcidiakonov v cirkevnej správe stredovekého Uhorského kráľovstva. In GLEJTEK, Miroslav (ed.). *Arcibiskupi a biskupi Uhorska. Moc prelátov a jej prejavy v stredoveku*. Bratislava: Post Scriptum, 2020, s. 151-190.

MRVA, Ivan – SEGEŠ, Vladimír. *Dejiny Uhorska a Slováci*. Bratislava: Perfekt, 2012, 400 s.

NAGY, Ivan. *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. Ötödik kötet*. Pest: Ráth Mór, 1859, 375 s.

NAGY, Ivan. *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. Kilenczedik kötet*. Pest: Ráth Mór, 1862, 863 s.

NÉMETHY, Ludovicus. *Series parochiarum et parochorum archi-dioecesis Strigoniensis ab antiquissimis temporibus usque annum MDCCCXCIV*. Strigonii: Typis Gustavi Buzárovits, 1894, 1064 s.

PAULINY, Ladislav. *Dejepis superintendencie nitranskej. Dľa starých i novších prameňov. Sväzok I*. Senica: Ján Bežo, 1891, 115 s.

SEVERUS, Sulpicius. *Život svätého Martina z Tours*. Eds. PANCZOVÁ, Helena – LICHNER, Miloš. Trnava: Trnavská univerzita v Trnave, 2019, 206 s.

SLÁVIK, Ján. *Dejiny zvolenského ev. a. v. bratstva a seniorátu*. Banská Štiavnica: Vdova a syn Augusta Joergesa, 1921, 885 s.

SZANISZLÓ, Franciscus. *Fasciculi ecclesiastico-literarii. Tomus I.* Pestini: Typis Trattner-Karolyanis, 1842, s. 430.

ZAREVÚCKY, Anton. *Katalóg kňazov banskobystrického biskupstva*. Badín, 1969, rukopis.

Preventívne opatrenia proti nákazám v Československej republike v rokoch 1948 – 1958

Mgr. Silvia Marinová
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

Od februára roku 1948 do júla roku 1958 sa v oblasti československého zdravotníctva uskutočnila výrazná organizačná zmena v súvislosti s procesom budovania socializmu v republike. Očakávalo sa uvedenie ideálneho socialistického modelu zdravotníctva do praxe, ktorý mal byť vytvorený na základe uplatňovania jeho základných princípov. Preventívne zameranie zdravotníctva bolo predkladané zo strany vtedajšieho Ministerstva zdravotníctva ako jeden zo zásadných princípov. Zohľadňovalo dva aspekty – sociálny a zdravotný, ktoré sa vzájomne prelínali a dopĺňali. Možno tvrdiť, že za preventívnu starostlivosť považovali nielen činnosť sústavy zdravotníckych zariadení, ale i prijímanie ekonomických a sociálnych opatrení, zameraných na zlepšenie životných podmienok občanov. Jej úloha spočívala najmä v poskytovaní pravidelných preventívnych prehliadok, v zdravotnej výchove a poradenstve, starostlivosti o osoby ohrozené ochoreniami, ale taktiež i vo výskume chorôb.

Preventívna starostlivosť

Dôležitou zložkou prevencie bola dispenzarizácia obyvateľstva. Termín dispenzarizácia možno definovať ako pravidelnú kontrolnú lekársku činnosť. Sledovanými boli rôzne skupiny obyvateľstva, vyhľadávané a následne sledované boli osoby, u ktorých bola badateľná možná prítomnosť nákazlivých ochorení.

Nákazlivé ochorenia boli tretou najčastejšou príčinou smrti v povojnovom období, pričom najväčšie percento občanov zomieralo na tuberkulózu pľúc. Hromadný výskyt tuberkulózy nebol však pripisovaný len následkom vojny, ale taktiež, ako i v iných oblastiach, údajnej neschopnosti predchádzajúceho štátneho zriadenia eliminovať dané ochorenie. Preventívnu starostlivosť z toho dôvodu upravovali zákony č. 60/1948 Zb. o potírání nemocí přenosných na lidi¹ a zákon č. 61/1948 Zb. o některých ochranných opatřeních proti tuberkulóze.² K spomínaným

¹ Zákon č. 60/1948 Zb. o potírání nemocí přenosných na lidi. Dostupné na internete: <<https://zakonyprolidi.cz/cs/1948-60>> [cit. 21.2.2020].

² Zákon č. 61/1948 Zb. o některých ochranných opatřeních proti tuberkulóze. Dostupné na internete: <<https://zakonyprolidi.cz/cs/1948-61>> [cit. 21.2.2020].

nariadeniam bol následne pridružený i zákon č. 158/1949 Zb. o boji proti pohlavným ochoreniam.³ Výskyt syfilisu bol najakútnejším problémom v uvedenej kategórii ochorení.⁴

Hygienická a protiepidemická starostlivosť

V roku 1952 sa vyprofiloval nový typ prevenčnej činnosti, ktorý mal za úlohu zefektívniť zabezpečenie ochrany zdravia občanov poskytovanej štátom a to hygienická a protiepidemická starostlivosť (ďalej označovaná ako HPES) na základe zákona č. 4/1952 Zb. o hygienickej a protiepidemickej starostlivosti.⁵ Od daného obdobia možno tvrdiť, že existovali dva smery zamerania socialistického zdravotníctva v Československu, navzájom sa prelínajúce, výskumom a nadobudnutými poznatkami dopĺňajúce, a to liečebno – preventívna starostlivosť a HPES.⁶

Spomínaný zákon o HPES jasne špecifikoval úlohu štátu v oblasti prevencie. V nasledujúcej formulácii možno badať prvok zabezpečenia cieľov hospodárskej politiky štátu, pričom jednotlivec je v nej vnímaný ako prostriedok na ich dosiahnutie: „Náš ľudovodemokratický poriadok sa stará o zdravie pracujúceho človeka tak, že sa zameriava nielen na liečenie chorôb, ale aj predchádzanie vzniku chorôb, lebo si je vedomý toho, že len zdravý človek môže byť pilierom celej budovateľskej činnosti v našej vlasti.“

Príslušný zákon špecifikoval, na aké oblasti sa mala spomínaná starostlivosť upriamiť, išlo o oblasť vzduchu, vody, pôdy, budov obytného i iného charakteru a verejných miest. Stavby mali byť kontrolované, či spĺňajú hygienické podmienky, no zároveň, od nadobudnutia platnosti predmetného zákona, nesmela byť žiadna stavba postavená bez posudku HPES, čím boli zdravotníci zapojení i do oblasti hospodárskej výstavby. Kontrolnú činnosť vykonávali orgány HPES – hlavný hygienik Československej republiky, ktorý bol na čele danej zložky Ministerstva zdravotníctva. Pre územie Slovenska vykonával túto funkciu hlavný hygienik Slovenska z poverenia Povereníctva zdravotníctva. Hlavnému hygienikovi bol pridelený kvalifikovaný poradný zbor a podriadení krajskí a okresní hygienici. Zákon uvádzal, že v rámci spomínanej služby budú vyčlenené špeciálne dezinfekčné odbory, s čím súvisela potreba školenia dezinfektorov.⁷

Problém so zabezpečením novozriadenej HPES bol najmä na území Slovenska. Hygienický a epidemiologický odbor Povereníctva zdravotníctva nebol spočiatku dostatočne vybavený na zvládnutie celej škály problémov, ktoré boli pridelené do jeho kompetencie. Daná skutočnosť súvisela najmä s nedostatkom odborníkov v danej oblasti, ktorá sa odvíjala pravdepodobne,

³ Zákon č. 158/1949 Zb. o boji proti pohlavným ochoreniam. Dostupné na internete: <<https://zakonyprolidi.cz/cs/1949-158>> [cit. 27.2.2020]; RÁKOSNÍK, Jakub – TOMEŠ, Igor et al. *Sociální stát v Československu*. Praha: Auditorium, 2012, s. 305-306.

⁴ PETRO, Mikuláš. *Cesta k socialistickému zdravotnictví*. Praha: Avicenum, zdravotnické nakladatelství, n. p., 1980, s. 11, 124; FABIANOVÁ, Božena (ed.) *15 let nového československého zdravotnictví*. Praha: Státní zdravotnické nakladatelství, 1960, s. 28-29; GONDA, I. *Boj proti tuberkulóze*. In BOROŠOVÁ, Alica (ed.). *Zdravie ľudu (Zborník prác)*. Bratislava: Tatran, 1951, s. 73; NEPUŠTIL, Bohumír. *Stát pečuje o zdraví. Obraz práce a snah ministerstva zdravotnictví*. Praha: Ministerstvo informací, 1948, s. 50; KORDAČ, Václav. *Vnitřní lékařství – Úvod do oboru a vyšetřovací metody*. Praha: Univerzita Karlova, 1989, s. 44.

⁵ Zákon č. 4/1952 Zb. o hygienickej a protiepidemickej starostlivosti. Dostupné na internete: <<http://www.zakonypreludi.sk/zz/1952-4>> [cit. 27.2.2020]; FARKAŠOVÁ, Dana. *História ošetrovateľstva*. Bratislava: Osveta, 2010, s. 31.

⁶ Národní archiv České republiky (ďalej NAČR) Praha, fond (ďalej f.) Ministerstvo zdravotnictví, zasedání kolegia ministra (ďalej Mzdkm), kartón (ďalej k.) 2, signatúra (ďalej sig.) XXIX. *Návrh na zaistenie ustanovení zákona č.4/1952 Sb.*

⁷ NAČR Praha, f. Mzdkm, k. 2, sig. XXVIII. *Statut poradního sboru hlavního hygienika*. 17.9.1952; NAČR Praha, f. Mzdkm, k. 2, sig. XXIX. *Návrh na zaistenie ustanovení zákona č.4/1952 Sb.*

podľa domnienok Povereníctva zdravotníctva, od nízkej platobnej motivácie. Na základe toho, že išlo o novovzniknutý úsek zdravotníctva, bolo ďalej potrebné zaškoliť hygienikov, epidemiológov a nimi tvorené pracovné skupiny na príslušných národných výboroch, ktoré sa mali touto oblasťou zaoberať. V minulosti sa tejto oblasti nevenovala vo výučbe zdravotníckeho personálu náležitá pozornosť, čo bolo považované za ďalší problém, na ktorého riešení bolo potrebné pracovať.⁸

Špeciálne výskumné ústavy

Po zavedení spomínaného zákona boli v onom roku založené špeciálne výskumné ústavy, ktoré si prerozdělili úlohy v rámci výskumu jednotlivých odvetví. Ústav hygieny sa zaoberal výskumom v oblasti životného prostredia a výživy – riešil problémy napr. pri výstavbe vodných priehrad, sídlisk, priemyslových závodov a kvality potravín. Stanovil hranice škodlivosti kovu v potravinách, kritéria pre používanie konzervačných látok a pesticídov, sledovaná bola rádioaktivita domáчих i dovážaných potravín a kalorická hodnota stravy v spoločnom stravovaní na pracoviskách či školách. Ústav hygieny práce a chorôb sa zaoberal výlučne výskumom výskytu chorôb na pracoviskách a chorobami z povolania. Podľa štatistík 50% chorôb z povolania tvoril výskyt silikotuberkulózy, zapríčinennej nedostatočnou ventiláciou a vírením prachu, a priemyslové otravy. Ústav epidemiológie a mikrobiológie skúmal podmienky a príčiny vzniku nákazy a jej šírenia. Pre výkon ich činnosti bola dôležitá spolupráca s Ústavom sér a očkovacích látok v Prahe a Ústavom pre výskum výživy ľudu v Prahe i Bratislave, ale taktiež i s biológmi, parazitológmi, prírodovedcami a veterinármi.

Výrazný dôraz sa kládol i na osobnú hygienu, ktorá bola predmetom osvetovej činnosti. Ústav, ktorý sa zaoberal problematikou osobnej hygieny, bol založený v roku 1958 pod názvom Ústav lekárskej kozmetiky v Prahe. Na vývoji daných prípravkov spolupracovali kožní lekári, kozmetici, chemici a farmakológovia. Dovtedy boli prípravky osobnej hygieny vyrábané v jednotlivých závodoch – azda napropagovanejšími hygienickými produktami bola mycia pasta na ruky Solvina, toaletné mydlo Elida, či lekárenské sítové i dechtové mydlá. Dostupné boli nielen v lekárňach, ale i v tzv. chemodrogách, čo bolo pretvorené označenie pre drogérie, podľa vzoru ZSSR.⁹

Spôsoby prenosu nákazy

V období socialistickej výstavby československí odborníci prehľbovali už vopred známe informácie o nákazách a následne definovali spôsoby, akými sa môžu prenášať. Prvým variantom bol prenos z človeka na človeka – priamym stykom (napr. dotyk), alebo nepriamym (napr. znečistené ruky, nástroje), čiastočkami prítomnými vo vzduchu, ktoré obsahovali mikroorganizmy a prachom infikovaným mikroorganizmami. Za účelom prevencie sa v nemocniciach využívala olejová impregnácia bielizne a v pokusnom štádiu bolo využívanie ultrafialového žiarenia a chemickej dezinfekcie. Druhým variantom bol prenos prostredníctvom kontaminovanej vody, potravín a znečistenia životného prostredia odpadom. Tretím variantom bol prenos prostredníctvom živočíšstva.

⁸ NAČR Praha, f. Mzdkm, k. 2, sig. XXIX. *Návrh na zaistenie ustanovení zákona č.4/1952 Sb.*

⁹ FABIANOVÁ, ref. 4, s. 90, 94, 112, 456; *Zdravotnícké noviny*. 1952, roč. 1, č. 1, s. 8. BUBENÍK, B. *Nejdůležitější úkoly hygienika v terénu*; PETROV, Michal. *Co bylo (a nebylo) za reálného socializmu*. Brno: Jota, 2013, s. 144, 147, 149, 153, 204.

Za povinnosť sa občanom kládlo hubenie určeného škodlivého živočíšstva, prenášajúceho choroboplodné zárodky – krýs, potkanov, myší, blích, vší, ploštíc, kliešťov, komárov, švábov, rusov a múch.

Do toho času bolo nariadené iba hubenie krýs a potkanov, no na základe poznatkov o povahe rôznych nákazlivých ochorení bolo preukázané, že prenos ochorení spôsobujú i ďalšie uvedené živočíchy, preto bolo predmetné nariadenie doplnené.¹⁰

Hlásenie a evidencia prípadov nákazy

Hlásenie a evidencia prenosných ochorení bola dôležitou podmienkou pre efektívne odstránenie vzniku nákazy a jej šírenia.

Postupovalo sa tak na základe obežníka ministerstva zdravotníctva č. 930/1951 Zb. V každom okrese bol k dispozícii spis nazvaný Denník prenosných ochorení, do ktorého boli zaznamenávané hlásenia ochorenia a následne boli zamestnancami hygienických a epidemiologických staníc diagnostikované. Záznam o prešetrení danej situácie sa zapisoval do tzv. Listu epidemiologického vyšetrenia. Okresné hygienické a epidemiologické stanice zasielali každý týždeň tieto spisy vyššie postaveným krajským hygienickým a epidemiologickým staniciam a tie následne Ministerstvu zdravotníctva (na Slovensku Povereníctvu a to následne Ministerstvu), aby sa tak zabezpečilo systematické mapovanie epidemiologickej situácie v republike. Na základe nich boli vypracovávané i mesačné a ročné výkazy rozboru epidemiologickej situácie. V prípade podozrenia z hromadného výskytu nákazlivého ochorenia mal akútne okresný hlavný hygienik telefonovať krajskému hlavnému hygienikovi, aby sa tak, v čo najkratšom čase, začalo s riešením vzniknutej situácie.¹¹

Podľa štatistických údajov spracovaných Ministerstvom zdravotníctva sa, počas daného obdobia, počet úmrtí spôsobených nákazlivým ochorením znižoval, ako zobrazuje uvedená tabuľka.

Rok	Počet úmrtí celkovo	Počet úmrtí na nákazlivé ochorenia
1948	142 374	15 980
1949	146 359	15 016
1950	142 871	12 709
1951	143 163	12 609
1952	134 623	10 588
1953	134 435	9 521
1954	134 502	8 370
1955	126 217	7 413
1956	126 341	6 731
1957	134 442	6 498
1958	125 803	5 806

¹⁰ NAČR Praha, f. Mzdkm, k. 3, sig. XIII. *Úkoly hygieny a epidemiologie*; NAČR Praha, f. Mzdkm, k. 2, sig. XXX. *Zásady předpisu o povinném hubení škodlivého živočíšstva přenášejícího choroboplodné zárodky*.

¹¹ NAČR Praha, f. Mzdkm, k. 2, sig. XXX. *Evidence nemocí a statistické spracovávání jejich hlášení*.

Tabuľka č. 1. *Počet úmrtí na nákazlivé ochorenia v Československej republike (1948 – 1958).*
Zdroj: autorka (Spracované podľa: DOLEJŠÍ, Václav. *Československé zdravotnictví ve statistických údajech 1948 – 1958.* Praha: Státní zdravotnické nakladatelství, 1959, s. 26.)

Ochranné očkovania

Veľkú úlohu na znižovaní chorobnosti v Československu zohrali ochranné očkovania. Od roku 1952 boli zavedené povinné očkovania voči kiahňam, záškrtu, tuberkulóze a čiernemu kašľu, z čoho možno identifikovať, ktoré nákazy boli v predmetnom období najrozšírenejšie, ale taktiež na aké nákazlivé ochorenia bol v predchádzajúcom období zameraný serologický výskum. Treba poznamenať, že očkovanie proti tuberkulóze sa charakterom i organizáciou líšilo od očkovania voči iným prenosným ochoreniam, pretože bolo povinne zavedené nielen u detí, ale i u ľudí vo veku do 30 rokov, pričom sa mali u všetkých očkovaných (okrem novorodencov) uskutočňovať predpísané imunologické skúšky pred očkovaním. Celoštátna previerka ochranného očkovania v roku 1956 poukázala na roztrieštenosť organizácie očkovania. Základné očkovanie voči záškrtu bolo uskutočňované u detí do 1. roka života, zväčša v detských poradniach. Problémom však bolo nedôsledné preočkovanie vakcínou voči danému ochoreniu, ktoré sa malo realizovať u detských obvodných lekárov. Práve detskí obvodní lekári boli najviac zaťažení povinnosťou očkovania pacientov – 1 lekár musel v niektorých okresoch uskutočniť až približne 2 000 očkovačích výkonov – z čoho plynuli problémy a nedôslednosť pri preočkovaní pacientov. Objavenými boli i vážne nedostatky v uskutočňovaní očkovacieho procesu – u nemenovaného lekára, pôsobiaceho v okrese Galanta na Slovensku, bolo zistené, že ihlu z injekčnej striekačky vymieňal až po naočkovaní 10-tich ľudí.¹²

Od roku 1957 sa k povinným očkovaniam pridružilo očkovanie voči poliomyelitíde – detskej obrne. Znalosťami o výrobe danej vakcíny disponovalo prvotne USA, následne Kanada a Dánsko. Československo získalo postup výroby od ZSSR, pričom prvá očkovačia akcia bola vykonaná privezenou vakcínou z Kanady – z laboratória Conaught.

ZSSR malo postup výroby danej vakcíny k dispozícii od USA, čo je zaujímavou skutočnosťou, ktorá zároveň dokladuje úzke kontakty v oblasti medicíny medzi západným a východným blokom, napriek napätej medzinárodno politickej situácii – v období studenej vojny.

Možno tvrdiť, že v oblasti ochrany zdravia obe súperiace veľmoci našli kompromis a navzájom si nové medicínske poznatky poskytovali. Vzájomná výmena informácií však prebiehala až od roku 1956, kedy po prvýkrát navštívila americká delegácia mikrobiológov a epidemiológov ZSSR. Spomínané stretnutie bolo zároveň prvým kontaktom USA a ZSSR, zamerané na výmenu vedeckých poznatkov od roku 1947 – vyhlásenia Trumanovej doktríny. Následne 27. januára 1958 bola podpísaná séria zmlúv, ktorá mala zaručovať výmenu kultúrnych, vedeckých a technických poznatkov do roku 1972. Americkí odborníci danú kooperáciu zdôvodnili nasledovne: „...bolo by arogantné, hlúpe a navyše pre USA nebezpečné, ignorovať sovietskú medicínu...“ Zo záznamov o stretnutí medicínskych odborníkov medzi oboma krajinami, ktoré bližšie skúmala autorka Anna Geltzer, vyplýva, že išlo nielen o vzájomné pochopenie medicínskeho výskumu, ale o celkové vytvorenie si obrazu o politickom systéme onej krajiny, skrz metodiku, akou vedci pracovali a následné obhajovanie si vlastného prístupu, ako toho lepšieho, kvalitnejšieho a efektívnejšieho. Od roku 1956 i československí odborníci uskutočňovali študijné cesty do USA a zúčastňovali sa zahraničných lekárskeho kongresov – napr.

¹² FABIANOVÁ, ref. 4, s. 110; NAČR Praha, f. Mzdkm, k. 8, sig. 4. *Informace pro p. ministra ke zprávě o výsledku prověrky stavu očkování proti přenosným nemocem*; NAČR Praha, f. Mzdkm, k. 31, sig. 34. *Zpráva o stavu ochranného očkování.*

od júla až do septembra 1956 boli účastníkmi kongresu hematológie a kongresu transfúzie krvi v Bostone, v októbri daného roku i sympózia o antibiotikách vo Washingtone. Napokon v roku 1958 sa stalo i Československo, podľa vzoru ZSSR, opäťovne členom Svetovej zdravotníckej organizácie, z ktorej v predchádzajúcom období vystúpilo, taktiež podľa vzoru spomínanej krajiny. Čo sa však týka konkrétne opatrení vedúcich k odstráneniu detskej obrny, dobové záznamy zároveň uvádzajú, že Československo bolo 1. štátom, ktorému sa podarilo detskú obrnu eliminovať na národnej úrovni a to v roku 1960.

V roku 1958 bolo zavedené očkovanie trojvaccínou – voči záškrtu, čiernemu kašľu a tetanu, ktoré bolo podľa prieskumu v uvedenom roku poctivo dodržiavané u očkovaných novorodencov. Skúmanou bola taktiež podstata infekčnej hepatitídy (žltacky), u ktorej v predmetnom období nebol známy pôvodca nákazy.¹³

Nákazlivé ochorenia v štatistických údajoch

Obraz o výskyte všetkých zaznamenaných nákazlivých ochorení v rozpätí rokov 1948 – 1958 poskytujú nasledujúce štatistické tabuľky.

Rok	meningitída	detská obrna	infekčná hepatitída	trachóm	malária	vírusový zápal mozgu	čierny kašeľ	syfilis
1948	377	2 385	-	1 064	468	278	4 904	-
1949	553	532	983	772	388	268	13 435	9 249
1950	478	536	19 734	709	39	382	8 661	11 833
1951	876	742	35 406	677	129	178	18 572	16 009
1952	702	1 018	36 038	966	81	294	22 484	8 572
1953	2 262	2 347	35 469	859	123	2 083	44 529	4 788
1954	1 954	1 080	50 814	880	71	1 592	58 790	3 774
1955	1 013	218	49 062	558	20	1 230	41 084	3 056
1956	1 030	637	39 785	421	14	804	62 960	2 354
1957	1 333	1 074	24 621	388	2	934	53 112	1 997

¹³ FABIANOVÁ, ref. 4, s. 62, 110, 456; NAČR Praha, f. MrMZ, k. 1. *Návrh vládného usnesení o zajištění výroby očkovací látky proti dětské obrně*; GELTZER, Anna. In a Distorted Mirror. The Cold War and U.S. – Soviet Biomedical Cooperation and (Mis)understanding, 1956 – 1977, In *Journal of Cold War Studies*, 2012, roč. 14, č. 3, s. 39-40. NAČR Praha, f. Mzdkm, k. 12, sig. 27. *Obeslání zahraničních lékařských kongresů a studijní cesty do zahraničí*; NAČR Praha, f. Mzdkm, k. 29, sig. 22. *Současný stav vakcinace proti poliomyelitidě v Československu – sdělení pro evropskou konferenci o boji proti dětské obrně*; NAČR Praha, f. Mzdkm, k. 31, sig. 34. *Zpráva o stavu ochranného očkování*.

1958	1 318	312	25 582	430	4	865	46 892	1 841
-------------	-------	-----	--------	-----	---	-----	-----------	-------

Tabuľka č. 3: *Počet prípadov výskytu jednotlivých nákazlivých ochorení v rozpätí rokov 1948 – 1958. Zdroj: autorka (Spracované podľa: DOLEJŠÍ, Václav. Československé zdravotnictví ve statistických údajech 1948 – 1958. Praha: Státní zdravotnické nakladatelství, 1959, s. 48-49, 58.)*

Rok	brušný týfus	paratýfus	salmonelóza	úplavica	šarlach	záškrt	tuberkulóza	kvapavka
1948	2 971	-	-	450	25 383	9 918	-	-
1949	2 543	486	-	667	50 858	8 611	-	6 883
1950	3 337	1 372	-	998	56 946	7 507	21 719	7 079
1951	2 978	356	296	1 436	60 690	6 516	24 012	7 102
1952	2 266	390	643	1 189	35 695	3 847	22 560	7 582
1953	2 098	647	1 044	1 896	28 131	2 294	24 516	8 309
1954	1 882	382	1 200	2 215	29 056	1 922	23 726	8 762
1955	1 363	723	2 134	4 054	40 075	2 292	26 547	8 668
1956	1 290	241	2 511	5 631	32 664	1 663	26 622	7 023
1957	1 177	186	2 287	11 453	27 527	988	26 871	5 112
1958	1 463	217	3 275	10 081	31 753	996	29 311	3 859

Tabuľka č. 4: *Počet prípadov výskytu jednotlivých nákazlivých ochorení v rozpätí rokov 1948 – 1958. Zdroj: autorka (Spracované podľa: DOLEJŠÍ, Václav. Československé zdravotnictví ve statistických údajech 1948 – 1958. Praha: Státní zdravotnické nakladatelství, 1959, s. 48-49, 58.)*

Vývoj počtu hlásených ochorení však nemusel byť nutne ovplyvnený skutočnou chorobnosťou, ale taktiež i zlepšovaním diagnostiky ochorení, či prípadne ohlasovacej morálky občanov.¹⁴

V štatistikách sa po roku 1948 neobjavil záznam o škvrnitom týfuse, ktorý bol rozšírený po roku 1945. Možno uvažovať, že sa vyskytoval už len sporadicky, prípadne, na základe spomínaných podobných príznakov ako u brušného týfusu, mohli byť niektoré prípady výskytu

¹⁴DOLEJŠÍ, Václav. *Československé zdravotnictví ve statistických údajech 1948 – 1958*. Praha: Státní zdravotnické nakladatelství, 1959, s. 14.

škvrnitého týfusu mylne priradené do danej kategórie. Podobne tomu bolo i v prípade kiahní. V tomto ohľade možno uvažovať o eliminovaní výskytu daného ochorenia a to pravdepodobne vďaka zavedenému očkovaniu.

Zdravotnícka ochrana hraníc

Ministerstvo zdravotníctva sa v správach odvolávalo, že viaceré nákazlivé ochorenia boli spôsobené dovozom tovarov zo zahraničia – uvádzajú, že na letisku bola vyložená zásielka zvierat, konkrétne dobytká, trpiaceho vysoko nákazlivým ochorením (nešpecifikovaným), pričom vopred neboli uskutočnené žiadne kontrolné opatrenia nákladu alebo taktiež, že hygienicky nekontrolované spojenie riečnej dopravy a zámorských prístavov umožňovalo presun krýs do republiky. Z toho dôvodu sa novým špecifickým protiepidemickým opatrením pre dané obdobie stala zdravotnícka ochrana hraníc.

Spisy nepoukazujú konkrétne na krajiny, z ktorých boli údajne nákazy šírené. Vzhľadom na situáciu v danom období na poli medzinárodných vzťahov sa možno prvotne domnievať, že za „pôvodcov nákazy“ mohla vláda tradične označovať, nimi nazývané, kapitalistické štáty. Zo spomínaných dôvodov bola uvádzaná potreba vypracovania zdravotníckych predpisov, pre cestujúcich prichádzajúcich z cudziny, so zvláštnym zreteľom na určité oblasti (taktiež nešpecifikované) a uplatniť tieto požiadavky v medzinárodných vzťahoch. Ďalej zdravotnícky zabezpečiť dopravu zvierat a tovarov zo zahraničia, letiská vybaviť a zabezpečiť pre izoláciu ľudí, zvierat a asanáciu, riečne prístavy, zvlášť lode s nákladom, pravidelne kontrolovať, deratizovať a dezinfikovať, a čo bolo veľmi dôležité, nadviazať styk so susednými štátom a koordinovať protiepidemické opatrenia. Pravidlá pre ochranu hraníc neboli však súborne upravené. Na návrh hlavného hygienika v roku 1953 bola ochrana štátnych hraníc zaradená do neskôr prijatej vyhlášky¹⁵ o úplnom znení zákona č. 4/1952 Zb. o hygienickej a protiepidemickej starostlivosti v roku 1957.¹⁶

¹⁵ *Zákon č. 4/1952 Zb. o hygienickej a protiepidemickej starostlivosti*. Dostupné na internete: <<https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1957/20/19570307.html>> [cit. 08.03.2020].

¹⁶ NAČR Praha, f. Mzdkm, k. 3, sig. XIII. *Úkoly hygieny a epidemiologie*; NAČR Praha, f. Mzdkm, k. 4, sig.

XVIII. *Návrh vyhlášky o hygienickej a protiepidemickej ochrane štátnych hraníc*.

Archívne pramene:

Národní archiv České republiky Praha, fond č. 314:

Ministerstvo zdravotnictví, zasedání kolegia ministra, roky 1952 – 1958

Ministerstvo zdravotnictví, materiály pro schůze vlády, roky 1955 – 1958.

Štátny archív v Nitre, fond č. 1219:

Jednotný národný výbor, roky 1949 – 1954.

Použitá literatúra:

BOROŠOVÁ, Alica (ed.). *Zdravie ľudu (Zborník prác)*. Bratislava: Tatran, 1951, 163 s.

DOLEJŠÍ, Václav. Československé zdravotnictví ve statistických údajech 1948 – 1958. Praha: Státní zdravotnické nakladatelství, 1959, 178 s.

FABIANOVÁ, Božena (ed.) *15 let nového československého zdravotnictví*. Praha: Státní zdravotnické nakladatelství, 1960, 491 s.

FARKAŠOVÁ, Dana. *História ošetrovateľstva*. Bratislava: Osveta, 2010, 170 s. ISBN 9788080633325.

GELTZER, Anna. In a Distorted Mirror. The Cold War and U.S. – Soviet Biomedical Cooperation and (Mis)understanding, 1956 – 1977, In *Journal of Cold War Studies*, 2012, roč. 14, č. 3, s. 39-40. ISSN 1520-3972.

KORDAČ, Václav. *Vnitřní lékařství – Úvod do oboru a vyšetřovací metody*. Praha: Univerzita Karlova, 1989, 490 s.

NEPUSTIL, Bohumír. *Stát pečuje o zdraví. Obraz práce a snah ministerstva zdravotnictví*. Praha: Ministerstvo informací, 1948, 55 s.

PETRO, Mikuláš. *Cesta k socialistickému zdravotnictví*. Praha: Avicenum, zdravotnické nakladatelství, n. p., 1980, 164 s.

PETROV, Michal. *Co bylo (a nebylo) za reálného socialismu*. Brno: Jota, 2013, 256 s. ISBN 978-80-7462-422-3.

RÁKOSNÍK, Jakub – TOMEŠ, Igor et al. *Sociální stát v Československu*. Praha: Auditorium, 2012, 416 s. ISBN 9788087284308.

Zdravotnícke noviny. 1952, roč. 1, č. 1.

Internetové zdroje:

Zákon č. 60/1948 Zb. o potírání nemocí přenosných na lidi. Dostupné na internete: <<https://zakonyprolidi.cz/cs/1948-60>> [cit. 08. 09. 2020].

Zákon č. 61/1948 Zb. o některých ochranných opatřeních proti tuberkulóze. Dostupné na internete: <<https://zakonyprolidi.cz/cs/1948-61>> [cit. 08. 09. 2020].

Zákon č. 158/1949 Zb. o boji proti pohlavným ochoreniam. Dostupné na internete: <<https://zakonyprolidi.cz/cs/1949-158>> [cit. 20. 09. 2020].

Zákon č. 4/1952 Zb. o hygienickej a protiepidemickej starostlivosti. Dostupné na internete: <<http://www.zakonypreludi.sk/zz/1952-4>> [cit. 09. 10. 2020].

Zákon č. 4/1952 Zb. o hygienickej a protiepidemickej starostlivosti. Dostupné na internete: <<https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1957/20/19570307.html>> [cit. 11. 10. 2020].

Katolícky časopis Pútník cyrilometodejský (1945 – 1948)

Mgr. František Skovajsa
(Nezávislý výskum)

„Činnosť našich spolkov je zväčša umŕtvená, kultúrne miestnosti sú alebo zatvorené, alebo sa ešte len rieši, komu budú patriť. Oduševnenie je síce všade veľké, ale v srdciach je veľa trpkosti nad stratou viacerých obľúbených časopisov.“¹ Týmto slovom opísal redaktor Katolíckych novín kultúrne pomery a zvlášť stav slovenskej katolíckej tlače po obnovení Česko-slovenskej republiky v roku 1945, kedy nová politická garnitúra zastavila vydávanie všetkých katolíckych časopisov a novín. Dovtedy vychádzalo na Slovensku okolo 40 katolíckych periodík. Mnohé z nich mali svoju dlhú tradíciu a trpezlivo budovanú čitateľskú základňu. Snahy o ich obnovenie celé mesiace narážali na odmietavé stanovisko Povereníctva vnútra, ktoré zastavenie katolíckej tlače oficiálne odôvodňovalo najmä nedostatkom papiera, hoci komunistická tlač vychádzala bez obmedzení.

Nitriansky arcibiskup Karol Kmeťko v tejto súvislosti adresoval Predsedníctvu SNR protestné memorandum, v ktorom poukázal na to, že v dejinách Slovákov ešte nebolo takej doby, kedy by katolíci nemohli „použiť tlačeného slova na náboženské vzdelávanie a nemali možnosť brániť sa proti prípadným útokom.“² Prebehli celé mesiace, kým sa podarilo obnoviť či založiť aspoň jeden časopis. Po päťmesačnej nútenej prestávke začali v septembri 1945 opätovne vychádzať Katolícke noviny. Ich majiteľom a vydavateľom sa stal biskup Pavol Jantusch.³

O obnovu svojich periodík sa snažila aj najväčšia slovenská katolícka ustanovizeň, Spolok sv. Vojtecha (SSV). Počas prvej Slovenskej republiky vydával hodnotné časopisy pre rôzne záujmové skupiny a spoločenské vrstvy – Slovenskú školu pre učiteľov a pedagógov, Duchovného pastiera, Časopis slovenských katechéto (od roku 1940 Katolícka výchova) a Katolícke kázne pre duchovenstvo, Kultúru pre inteligenciu, Plameň pre mládež a mesačník Pútník pre ľud. Z nich po roku 1945 obnovili Duchovného pastiera, Katolícku výchovu, Katolícke kázne a Plameň. Nástupcom zaniknutej Kultúry sa stala Nová práca (katolícka revue pre kultúrny, náboženský a sociálny život).

Vznik Pútníka cyrilometodejského

Na obľúbený obrázkový mesačník Pútník⁴ nadviazal dvojtýždenník Pútník cyrilometodejský, ktorý Spolok vydával ako svoj organizačný časopis. Prvé číslo vyšlo 19. augusta 1945. Redakciu viedol Stanislav Jurovský,⁵ dočasný kultúrny referent SSV, ktorý túto funkciu zaujal po Mikulášovi

¹ ŠTBRANÝ, Justín Roman. Na tlačovú nedeľu. In *Katolícke noviny*, 1945, roč. 60, č. 28, s. 1.

² Slovenský národný archív, fond Úrad Predsedníctva SNR, inventárne číslo 428, kartón 471.

³ *Katolícke noviny*, 1945, roč. 60, č. 15.

⁴ Časopis Pútník ako úradný tlačový orgán SSV založil v roku 1888 Andrej Kubina, štvrtý správca Spolku sv. Vojtecha (1885 – 1891). Vychádzal do roku 1900, kedy zanikol kvôli finančným ťažkostiam. V roku 1923 ho obnovil správca Ján Pöstényi. Po ňom prevzali redakciu Juraj Hodál a Alexander Šindelár. V roku 1936 sa zodpovedným redaktorom Pútníka stal Štefan Schultz.

⁵ Stanislav Jurovský (1905 – 1979) bol rímskokatolícky kňaz, profesor a cirkevný historik. Narodil sa v Uľanke (dnes súčasť Banskej Bystrice), gymnázium absolvoval v Banskej Bystrici, filozofiu v Krakove

Mišíkovi. Jeho spolupracovníkmi sa stali František Minarových, Pavol Gašparovič-Hlbina, Jozef Straka, Jozef Fiala-Udavský a Janko Silan.⁶ Na zasadnutí správneho výboru SSV 10. júla 1946 dočasný správca Augustín Raška oznámil prítomným, že dovtedajší redaktor Stanislav Jurovský sa vzdal redigovania Pútnika cyrilometodejského, nakoľko nesúhlasil s predošlým rozhodnutím správneho výboru, podľa ktorého mal Pútnik vychádzať už nie dvakrát do mesiaca, ale len raz. Na dôkaz svojej rezignácie požiadal správny výbor Spolku, aby hneď určil nového redaktora.⁷ Jurovský napokon zotrval v redakcii časopisu do apríla 1947 (roč. 3, č. 4), kedy ho nahradil Pavol Macháček,⁸ ktorý ho viedol až do jeho zániku v roku 1948.

Od augusta 1946 vychádzal Pútnik cyrilometodejský už nie ako dvojtýždenník, ale ako mesačník. Redakcia túto zmenu odôvodnila tým, že „...tlačiareň je prácou tak obťažovaná, že nie je možné, aby sme Pútnik vydávali dva razy mesačne.“⁹ V dôsledku tohto rozhodnutia sa znížilo ročné predplatné z 50 Kčs na 38 Kčs. Redakcia zároveň prosila čitateľstvo, aby prijalo túto zmenu ako „nevyhnutnú, odôvodnenú a zachovalo časopisu naďalej svoju priazeň. Hromadných odoberateľov zase prosíme, aby v rámci možností zvyšovali odber, keďže časopis dostanú len raz do mesiaca, aby tak zaistili časopis širšej čitateľskej obci, ktorá sa v nastávajúcich zimných mesiacoch oznova viac venuje knihám a časopisom.“¹⁰

Prvé číslo časopisu vyšlo s podtitulom Katolícky dvojtýždenník Spolku sv. Vojtecha, no druhé číslo už čitatelia dostali so zmeneným podtitulom Časopis slovenskej kresťanskej vzájomnosti.¹¹ Expedoval sa v náklade vyše 18 000 exemplárov. Od 19. augusta do 30. novembra 1945 sa na

a teológiu v Innsbrucku. V roku 1932 ho vysvätili za kňaza. Následne pokračoval v štúdiu slovenčiny a filozofie na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave, neskôr na Karlovej univerzite v Prahe. V roku 1939 získal doktorát z filozofie. Pôsobil ako profesor a riaditeľ jezuitského gymnázia v Bratislave. V rokoch 1948 – 1950 bol farárom v tamomšom Kostole Najsvätejšej Trojice, odkiaľ ho z politických dôvodov preložili do Hontianskych Nemiec (okres Krupina). Od roku 1962 žil na invalidnom dôchodku v Bratislave. Pochovaný je v rodisku. Venoval sa slovenským kultúrnym dejinám, literatúre a filozofii. Okrem Pútnika cyrilometodejského redigoval Stanislavovské zvesti. Bol členom Slovenskej katolíckej akadémie pri SSV a Filozofického odboru Matice slovenskej. Je autorom monografie Filozofia Martina Szentiványiho (1944). Viac pozri KACÍREK, Ľuboš. Jurovský (pôv. Weiss-Nägel), Stanislav. In PAŠTEKA, Július et al. *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska*. Bratislava 2000, s. 623-624; *Slovenský biografický slovník*. Zv. 2. Martin 1987, s. 583-584.

⁶ ASSV, f. AS/C6. Zápisnica z 1. schôdzky užšej správnej komisie z 25. júla 1945.

⁷ ASSV, f. AS/C6. Zápisnica správneho výboru SSV z 10. júla 1946.

⁸ Pavol Macháček (1887 – 1969) bol rímskokatolícky kňaz, politik, publicista a historik. Narodil sa v Holíči, študoval na gymnáziách v Skalici a Trnave. Teológiu absolvoval v Ostrihome a Innsbrucku. V roku 1911 ho vysvätili za kňaza. Pôsobil v Šoporni, Kestúci, Krakovanoch, Tesárskych Mlyňanoch, Holíči a v Devíne. Od roku 1938 bol farárom v Bolerázi. Zapojoval sa aj do politického života – stal sa tajomníkom Slovenskej ľudovej strany a zodpovedným redaktorom Slováka. V roku 1925 získal za HSLŠ poslanecké kreslo v Národnom zhromaždení, ktoré obhájil aj v nasledujúcich voľbách, no mandátu sa vzdal v súvislosti s Tukovou aférou roku 1929. Neskôr sa angažoval v celoštátnej Československej strane ľudovej. Po Viedenskej arbitráži emigroval cez Maďarsko a Juhosláviu do Paríža, kde viedol rozhlasové vysielania Československého národného výboru. Po obsadení časti Francúzska Nemcami odišiel do Londýna. Tu pôsobil ako člen Štátnej rady pri exilovej československej vláde a v rokoch 1940 – 1942 bol jej podpredsedom. V exile písal do novín články proti slovenskej vláde. V roku 1941 ho Krajský súd v Bratislave uznal vinným za úklady proti Slovenskej republike a odsúdil na doživotie. Neskôr mu trest znížili na 10 rokov väzenia. Na Slovensko sa vrátil v roku 1945 a stal sa predsedom Ústrednej správy cirkevných majetkov v Bratislave. Ako farár pôsobil v Bratislave (1946 – 1952), vo Svätom Jure a Holíči (1952 – 1966). Úzko spolupracoval s komunistickým režimom a podieľal sa na vzniku Mierového hnutia katolíckeho duchovenstva. Podrobnejšie LETZ, Róbert. Macháček, Pavol. In PAŠTEKA, *Lexikón katolíckych kňazských osobností*, s. 857-859; *Slovák*, 11. 12. 1941, s. 4; *Slovenský biografický slovník*. Zv. 4. Martin 1990, s. 23.

⁹ Pozornosti čitateľov! In *Pútnik cyrilometodejský*, 1946, roč. 2, č. 13-14, s. 196.

¹⁰ Pozornosti čitateľov! In *Pútnik cyrilometodejský*, 1946, roč. 2, č. 13-14, s. 196.

¹¹ *Pútnik cyrilometodejský*, 1945, roč. 1, č. 2.

časopis inkasovalo 208 538 Kčs.¹² Pútník cyrilometodejský nadviazal na svojho predchodcu nielen odvolávaním sa na jeho tradíciu, ale aj obsahovo, pričom redakcia prebrala viaceré rubriky v nezmenenej podobe. Zachovaný zostal aj 16 stranový rozsah. Redakcia zapájala do práce aj svojich čitateľov a vyzývala ich, aby posielali svoje príspevky a propagovali časopis medzi svojimi známymi: „*Píšte nám! Posielajte nám články, úvahy, básne, kurzívky, postrehy, listy, obrázky...(...) Pánov jednatel'ov a všetkých priaznivcov prosíme, aby Pútníka cyrilometodejského propagovali a rozširovali v kruhu svojich známych. Po mestách i po dedinách. V školách i v úradoch. V továrňach. Všade, kde je katolícky robotník, študent, inteligent, roľník.*“¹³ Redakcia sa snažila čo najviac prispôbiť obsah záujmom čitateľov a nabádala ich, aby jej písomne posielali svoje názory a pomohli tak zvyšovať príťažlivosť Pútníka cyrilometodejského: „*Prosíme svojich čitateľov, aby nám v listoch napísali, aké príspevky najradšej čítajú, ktorých by chceli viac, ktorých menej. Aké príspevky by tam ešte mohli byť a dosiaľ ešte neboli atď. Teda prednášame k milým čitateľom úprimné slovo, otázku, akoby malý novinový plebiscit, podľa ktorého sa chceme v budúcnosti zariadiť.*“¹⁴

Drvivú väčšinu čitateľskej základne tvorili členovia Spolku sv. Vojtecha a redakcia sa pre svoj časopis snažila získať všetkých členov. Vyjadrila to heslom „*Čo člen SSV – to predplatiteľ Pútníka cyrilometodejského!*“¹⁵ Robila tak po vzore svojej predchodkyne, ktorej sa však pre mesačník Pútník svätovojtešský nepodarilo získať viac ako 10% členstva SSV, hoci vyvinula v tejto veci mnoho úsilia (prednášky, výstavy, reklama).

Prvé číslo časopisu predstavil v úvodníku biskup Pavol Jantausch: „*Po stopách sv. Cyrila a Metoda, spomínajúc staroslávnu Nitru, Devín a Velehrad, nech kráča náš nový Pútník! Nech šíri nielen lásku k Slovanstvu a starú liturgiu cyrilometodejskú, ale aj slávu starých hradieb kultúry a umenia – našich kláštorov, škôl a spolkov obrody. Tak Spolok sv. Vojtecha vykoná záslužnú novú prácu nielen medzi Slováckmi a Slovanmi, ale aj medzi všetkými kultúrnymi národmi.*“¹⁶ Pútník cyrilometodejský bol ako tlačový orgán SSV určený predovšetkým Spolkovým jednatel'om, ktorým ho redakcia posielala zadarmo.

Rubriky časopisu a ich obsah

Orientáciu v časopise uľahčovali viaceré rubriky – Z katolíckeho sveta, Kultúrny život, Rozhľady, Katolícke novosti, Nové knihy, Z listov čitateľov, Z pokladnice našich prísloví, Detský kútik, Z našich obcí a miest, Postrehy, Zaujímavosti, Čo nám píše?, Pre našich roľníkov, Z našej pošty a Zo života Spolku sv. Vojtecha. Od mája 1947 pribudol Kútik ušľachtilej zábavy, ktorý obsahoval krížovky, hádanky a vtipy.¹⁷ Niektoré z rubrik sa vyskytovali pravidelne, iné len občasne alebo v určitom období.

Stálou bola rubrika Zo života Spolku sv. Vojtecha. Slúžila na informovanie čitateľov o aktuálnej činnosti Spolku. Zvyčajne zaberala jednu stranu. Začínala sa vždy tabuľkou, v ktorej boli uvedené mená zosnulých jednatel'ov a miesta ich pôsobenia. Nasledovali krátke referáty o prednáškach, výstavách, organizačných schôdkach a slávnostiach SSV za uplynulý mesiac. V prvom čísle

¹² ASSV, f. AS/C6. Zápisnica správneho výboru SSV zo 17. decembra 1945.

¹³ Z redakcie i z administrácie. In *Pútník cyrilometodejský*, 1946, roč. 2, č. 1, s. 14.

¹⁴ Slovo k našim čitateľom. In *Pútník cyrilometodejský*, 1946, roč. 2, č. 6, s. 92.

¹⁵ *Pútník cyrilometodejský*, 1945, roč. 1, č. 4, s. 64.

¹⁶ JANTAUSCH, Pavol. Pútník cyrilometodejský. In *Pútník cyrilometodejský*, 1945, roč. 1, č. 1, s. 3.

¹⁷ Kútnik ušľachtilej zábavy. In *Pútník cyrilometodejský*, 1947, roč. 3, č. 5, s. 80.

upozornila redakcia na tomto mieste aj na dôležité zmeny vo vedení SSV¹⁸ a na stav členstva a organizačnej siete. K 1. júlu 1945 združoval Spolok 144 319 členov (z toho 10 065 v zahraničí) a 1 764 jednatelstiev (z toho 314 v zahraničí). K tomu však treba pripočítať členov v Maďarsku, ktorí mali od roku 1941 v Budapešti svoj vlastný SSV (v roku 1945 mal vyše 8 000 členov).¹⁹ Rubrika ďalej informovala o knižných novinkách z produkcie Spolku, pripravovaných podujatiach, počte nových členov a zomrelých členov za dané uplynulé obdobie. Redakcia prostredníctvom tejto rubriky posielala odkazy svojim jednatelom. Často ich povzbudzovala k organizovaniu finančných zbierok na zdraženú výrobu podielových kníh.²⁰

Jednotlivé čísla sa začínali úvodníkmi, ktoré už nepísal primárne zodpovedný redaktor, ako to bolo zaužívané v predchádzajúcich rokoch. Zväčša išlo o krátke zamyslenia nad prácou SSV a duchovné úvahy. Viackrát do roka vyšli aj príležitostné úvodníky. Objavovali sa počas veľkonočných a vianočných sviatkov, na sviatok sv. Cyrila a Metoda a pri jubileách významných osobností či udalostí zo života Cirkvi. Prvý vianočný úvodník napísal predseda SSV biskup Jozef Čársky²¹ a prvý veľkonočný biskup Andrej Škrábik.²² Ďalšie vyšli napríklad pri príležitosti 70. narodenín pápeža Pia XII.,²³ 25. výročia vysvätenia Pavla Jantauscha za biskupa²⁴ a 1400. výročia smrti sv. Benedikta z Nursie.²⁵

Medzi výnimky patrí úvodník „Žena vo verejnom živote“ od B. Cisára. Autor tu reflektuje problematiku zrovnoprávnenia žien a poukazuje na ich úlohy v spoločnosti a zvlášť v rodine. Neodmieta prítomnosť žien v politike a verejnom živote, no upozorňuje na zanedbávanie starostlivosti o rodinu, ktorá má byť pre každú ženu na prvom mieste: *„Teda, nech sa ženy zúčastnia na našom verejnom, áno, i politickom živote. Ale nech to nie je len pre samotné politikárčenie. Ženy aj tu majú povinnosti. Mnoho totiž dokážu, na čo by muži nestačili. Pravidlom nech je: žena ide aj do verejného života len preto, aby si pomohla v živote rodinnom a aby zásady,*

¹⁸ Po obnovení ČSR v máji 1945 sa Spolok sv. Vojtecha (podobne ako iné náboženské inštitúcie) ocitol pod silným politickým tlakom. Musel čeliť hrubým zásahom a personálnym čistkám. Doživotne zvoleného správcu Jána Pöstényiho zbavili postu a vyšetrovali pre členstvo v Štátnej rade počas prvej SR, kde pôsobil v rokoch 1940 – 1943 z titulu svojej funkcie ako zástupca kultúrneho života. Za dočasného komisára bol menovaný Povereníctvom SNR pre školstvo a osvetu Adolf Vágner (hlavný účtovník SSV). Menovaná bola tiež správna komisia na čele s Augustínom Raškom, ktorého zvolili za dočasného správcu. Podpredsedom SSV sa stal Ambróz Lazík. Zo života Spolku sv. Vojtecha. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1945, roč. 1, č. 1, s. 15. Pozri tiež *Pútnik svätovojtešský na rok 1947*, roč. 75, s. 137.

¹⁹ Snahy o založenie samostatného SSV v Maďarsku siahajú do obdobia po Viedenskej arbitráži v novembri 1938, kedy sa v dôsledku novo vytýčených hraníc ocitlo v Maďarsku takmer 6 000 členov SSV a 200 jednatelstiev. Ústredie SSV v Trnave s týmito členmi dočasne stratilo kontakt. Záležitosti sa ujal Ján Pöstényi, ktorý rokoval s maďarskými vládnymi činiteľmi a cirkevnými hodnosťami a presvedčil ich o potrebe založenia samostatného SSV pre tamojších Slovákov. Prípravnými prácami bol poverený Jozef Ambruš a neskôr mladý kňaz Alexander Horák, ktorý sa pri rokovaní ukázal ako obratný diplomat. Po mnohých prekážkach sa napokon 4. marca 1941 uskutočnilo v Budapešti ustanovujúce valné zhromaždenie. Správcom SSV v Maďarsku sa stal Alexander Horák, ktorý sa výrazne zaslúžil nielen o jeho následný rozmach, ale aj o duchovné a kultúrne pozdvihnutie slovenskej národnostnej menšiny. SKOVAJSA, František. Duchovná a kultúrna služba Alexandra Horáka medzi Slovákami v Maďarsku (1941 – 1945). In *Kultúra*, 2020, roč. 23, č. 8, s. 12.

²⁰ Dobrovoľné finančné zbierky v jednatelstvách sa konali v záujme zachovania nízkeho ročného príspevku členov. Konali sa už v predošlých rokoch. Napríklad za obchodný rok 1943 – 1944 sa na tento účel vyzbieralo vyše 190 216 korún. *Pútnik svätovojtešský na rok 1945*, 1944, roč. 73, s. 147.

²¹ ČÁRSKY, Jozef. Pri jasličkách. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1945, roč. 1, č. 9-10, s. 130-131.

²² ŠKRÁBIK, Andrej. Duch Kristov – nová jar kresťanstva. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1946, roč. 2, č. 7-8, s. 98-99.

²³ SMREKOVICKÝ, Pápež pokoja jubiluje. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1946, roč. 2, č. 4, s. 50-51.

²⁴ ČÁRSKY, Jozef. Naš jubilujúci arcipastier. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1947, roč. 3, č. 6, s. 82.

²⁵ MACHÁČEK, Pavol. K 1400-ročnému jubileu rehole benediktínov. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1947, roč. 3, č. 8-9, s. 115-116.

ktoré tu rozsiera, rozsiala aj v živote verejnom. Vstup do verejného života a verejnej činnosti nemá byť nikdy pre ženu útekem zo života rodinného.“²⁶ Spomedzi iných autorov úvodníkov spomeniem aspoň mená ako Ambróz Lazík, Vojtech Klein, Štefan Lieska a Ján Nátoň.

Rubrika Z katolíckeho sveta obsahovala krátke správy zo života Cirkvi a katolíkov po celom svete. Čitatelia sa tak mohli dozvedieť napríklad o mučeníkoch v ďalekej Číne,²⁷ náboženskej obrode v Nemecku,²⁸ liturgických reformách vo Francúzsku,²⁹ rozvoji Cirkvi v Austrálii,³⁰ obnove Monte Cassina,³¹ medzinárodnom katolíckom kongrese v Holandsku,³² slobodomurároch v Afrike³³ či o katolíckej tlači v Anglicku.³⁴ Podobnými rubrikami boli Rozhl'ady a Katolícke novosti. Rozhl'ady v prvom čísle časopisu informovali o cyrilometodských slávnostiach v Bratislave a na Devíne, teoforických procesiách (Bratislava, Trnava, Ružomberok, Mestečko) či aktivitách obnoveného Združenia katolíckej mládeže.³⁵ Katolícke novosti priniesli správy o tradičnej púti do Nitry na slávnosť Nanebovzatia Panny Márie,³⁶ bavorskej stigmatičke Terézii Neumannovej,³⁷ veľkej katolíckej manifestácii na Haiti,³⁸ audiencii čínskych kňazov u pápeža Pia XII.³⁹ či o rastúcom počte katolíckych kňazov v Anglicku.⁴⁰

O dianí na Slovensku podávala zaujímavé informácie rubrika Z našich obcí a miest, ktorú využívali najmä jednatelia. Čitatelia si tu mohli prečítať o živote SSV v Chmiňanoch (okres Prešov),⁴¹ dni katolíckej mládeže v Senici,⁴² kultúrnom večierku v Modranke,⁴³ dni katolíckej tlače v Pustom Fedýmeši (dnes Pusté Úľany, okres Galanta),⁴⁴ výstave kníh SSV v Pezinku,⁴⁵ kurze vyššej náboženskej kultúry v Bardejove,⁴⁶ výstave kníh SSV a prednáškach v Osl'anoch a Čerňanoch (okres Prievidza)⁴⁷ a mnohých iných duchovných, kultúrnych a národných podujatiach v regiónoch. Čitatelia mohli posilať drobné správy, námety a názory aj do rubriek Čo nám píše?, Z našej pošty a Z listov čitateľov.

Tento priestor využívali aj Slováci, žijúci v zahraničí. Na prínos SSV pre Slovákov v cudzine poukázal Jozef Bubrin z Južoslávie: „Pre nás Slovákov v cudzine koná Spolok sv. Vojtecha neoceniteľné služby. Spolkové knihy, kalendár a časopisy sú nám v zahraničí zvlášť vítané, lebo dýchajú láskou k svojej, k viere a Slovanstvu. Sú prístupné aj tomu najchudobnejšiemu, ktorý za

²⁶ CISÁR, B. Žena vo verejnom živote. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1945, roč. 1, č. 7, s. 99.

²⁷ Z katolíckeho sveta. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1945, roč. 1, č. 4, s. 63.

²⁸ Z katolíckeho sveta. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1946, roč. 2, č. 13-14, s. 217.

²⁹ Z katolíckeho sveta. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1946, roč. 2, č. 15, s. 238.

³⁰ Z katolíckeho sveta. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1946, roč. 2, č. 16, s. 255.

³¹ Z katolíckeho sveta. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1947, roč. 3, č. 10, s. 155.

³² Z katolíckeho sveta. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1947, roč. 3, č. 11, s. 174.

³³ Z katolíckeho sveta. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1948, roč. 4, č. 1, s. 14.

³⁴ Z katolíckeho sveta. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1948, roč. 4, č. 2, s. 28.

³⁵ Rozhl'ady. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1945, roč. 1, č. 1, s. 14.

³⁶ Katolícke novosti. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1945, roč. 1, č. 1, s. 29.

³⁷ Katolícke novosti. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1945, roč. 1, č. 5, s. 79.

³⁸ Katolícke novosti. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1945, roč. 1, č. 6, s. 95.

³⁹ Katolícke novosti. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1946, roč. 2, č. 9, s. 143.

⁴⁰ Katolícke novosti. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1946, roč. 2, č. 12, s. 190.

⁴¹ Z našich obcí a miest. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1947, roč. 3, č. 3, s. 40.

⁴² Z našich obcí a miest. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1947, roč. 3, č. 3, s. 40-41.

⁴³ Z našich obcí a miest. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1947, roč. 3, č. 4, s. 53-54.

⁴⁴ Z našich obcí a miest. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1947, roč. 3, č. 5, s. 75.

⁴⁵ Z našich obcí a miest. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1947, roč. 3, č. 6, s. 87-88.

⁴⁶ Z našich obcí a miest. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1947, roč. 3, č. 7, s. 102-103.

⁴⁷ Z našich obcí a miest. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1948, roč. 4, č. 4, s. 52.

lacné peniaze dostane kvalitné knihy a kalendár. (...) SSV sa zaslúžil o náš národ a my Slováci v cudzine sme mu zaviazaní úprimnou vďakou.“⁴⁸

Pomerne často sa v Pútniku vyskytovali články a rady pre hospodárov, ovocinárov a zvlášť roľníkov, pre ktorých redakcia založila samostatnú rubriku s názvom Pre našich roľníkov: „V rubrike pre našich roľníkov radi uverejníme články od vás, roľníci. Nielen všeobecné, ale aj odborné články. Pravda, nesmú byť dlhé a rozvláčené, ale krátke, vecné a čitateľné...“⁴⁹ Najčastejšie do nej prispieval dechtický roľník Ján Manca. Okrem článkov a postrehov tu redakcia dávala do pozornosti knihy pre ovocinárov či vinohradníkov.⁵⁰ Články s touto tematikou vychádzali takmer v každom čísle aj mimo rubriky. Zo všetkých spomeniem aspoň články Roľníkova jar,⁵¹ Slovo k bratom roľníkom,⁵² Po žatve,⁵³ Súrne práce,⁵⁴ Chystáme nový chlieb,⁵⁵ Mlatba,⁵⁶ Jarná sejba,⁵⁷ Nedostatok krmu⁵⁸ a Noví škodcovia v poľnohospodárstve.⁵⁹ V septembri 1948 venovala redakcia roľníkom aj úvodník, pričom nezabudla pripomenúť, že „členstvo Spolku sv. Vojtecha, tohto naozaj ľudového spolku sa regrutuje v prevažnej väčšine z našich roľníkov.“⁶⁰

Svoje miesto v časopise mali aj rubriky Kultúrny život, Nové knihy a Knihy. Redakcia v nich upriamovala pozornosť čitateľov na knižné novinky Spolku sv. Vojtecha a iných náboženských vydavateľstiev, pričom sa snažila osloviť všetky vekové a záujmové skupiny. Z kníh pre dospelých tu nájdeme napríklad Exerciície pre kňazov i laikov,⁶¹ román Savonský zajatec,⁶² Siedmy deň Pánovi,⁶³ Prameň z Boha,⁶⁴ Metropolitní chrám svätého Víta,⁶⁵ Život Krista,⁶⁶ Dom svätý,⁶⁷ Mír ze spravedlnosti,⁶⁸ Svätý Vojtěch,⁶⁹ Život Dr. Pavla Blahu,⁷⁰ Františkáni v borbe za práva slovenského ľudu⁷¹ a iné. Pre deti a mládež nájdeme v rubrikách (ale aj mimo nich) propagované diela Stateční hoši,⁷² Slnečný voz a iné rozprávky,⁷³ Starodávne panenky,⁷⁴ V službe oltára, Veselí školáci, Bretónske rozprávky, Svätá noc, Morská panna, Slovanské rozprávky, Ranné lúče a ďalšie.⁷⁵

⁴⁸ Čo nám píšu? In *Pútnik cyrilometodejský*, 1947, roč. 3, č. 6, s. 90.

⁴⁹ Pre našich roľníkov. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1946, roč. 2, č. 4, s. 58.

⁵⁰ Pre našich roľníkov. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1946, roč. 2, č. 5, s. 76-77.

⁵¹ KRIŽAN, Ján. Roľníkova jar. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1946, roč. 2, č. 5, s. 76-77.

⁵² GÁLIK, A. Slovo k bratom roľníkom. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1946, roč. 2, č. 7-8, s. 115.

⁵³ MANCA, Ján. Po žatve. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1946, roč. 2, č. 13-14, s. 203-205.

⁵⁴ MANCA, Ján. Súrne práce. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1947, roč. 3, č. 5, s. 76.

⁵⁵ MANCA, Ján. Chystáme nový chlieb. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1947, roč. 3, č. 7, s. 104-105.

⁵⁶ HÉSEK, Matej. Mlatba. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1947, roč. 3, č. 8-9, s. 126-127.

⁵⁷ MANCA, Ján. Jarná sejba. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1948, roč. 4, č. 4, s. 56.

⁵⁸ MANCA, Ján. Nedostatok krmu. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1948, roč. 4, č. 5, s. 76-77.

⁵⁹ MANCA, Ján. Noví škodcovia v poľnohospodárstve. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1948, roč. 4, č. 6, s. 97-98.

⁶⁰ SMREKOVICKÝ. Ďakujeme Bohu! In *Pútnik cyrilometodejský*, 1948, roč. 4, č. 9, s. 146.

⁶¹ Nové knihy. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1945, roč. 1, č. 2, s. 28.

⁶² Nové knihy. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1945, roč. 1, č. 5, s. 77-78.

⁶³ Nové knihy. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1945, roč. 1, č. 6, s. 92-93.

⁶⁴ Nové knihy. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1946, roč. 2, č. 1, s. 12.

⁶⁵ Nové knihy. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1946, roč. 2, č. 3, s. 43.

⁶⁶ Knihy. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1946, roč. 2, č. 15, s. 232-233.

⁶⁷ Knihy. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1947, roč. 3, č. 4, s. 56.

⁶⁸ Knihy. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1947, roč. 3, č. 5, s. 77.

⁶⁹ Knihy. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1947, roč. 3, č. 10, s. 158.

⁷⁰ Knihy. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1948, roč. 4, č. 3, s. 43-44.

⁷¹ Knihy. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1948, roč. 4, č. 11, s. 176.

⁷² Knihy. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1946, roč. 2, č. 17-18, s. 273.

⁷³ Knihy. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1947, roč. 3, č. 2, s. 30.

⁷⁴ Knihy. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1947, roč. 3, č. 3, s. 45.

⁷⁵ *Pútnik cyrilometodejský*, 1947, roč. 3, č. 12, s. 187-188.

Podrobnejšie zoznamy sa objavovali najmä v predvianočnom období, kedy bol dopyt po knihách prirodzene najvyšší a redakcia na ne aj v osobitných článkoch poukazovala ako na vhodný vianočný dar: „Neviete azda ešte, čo dáte svojim najmilším pod vianočný stromček? Dajte knihu, dobrú knihu zo Spolku sv. Vojtecha a iste spôsobíte radosť!“⁷⁶

Príspevky mimo rubrik

Obsah Pútnika cyrilometodejského okrem rubrik vyplňali poučné a duchovné články, rady pre hospodárov, zaujímavosti, úryvky z beletrie, poézie, citáty, krátke úvahy a podobne. Redakcia pútavou formou priblížila čitateľom históriu slovenských miest a pamiatok. Išlo najmä o mestá a lokality, úzko späté s kresťanstvom a slovenským národným životom – Devín,⁷⁷ Nitra,⁷⁸ Trnava,⁷⁹ Skalka pri Trenčíne,⁸⁰ Sv. Beňadik (dnes Hronský Beňadik),⁸¹ Bardejov,⁸² Levoča,⁸³ Košice,⁸⁴ Bratislava,⁸⁵ Prešov,⁸⁶ Banská Štiavnica,⁸⁷ Spišská Kapitula,⁸⁸ Kremnica,⁸⁹ Mariánska hora,⁹⁰ Jasov⁹¹ a iné. Priestor dostali aj životopisy a úvahy o svätých – Ján Zlatoústy,⁹² Bazil Veľký,⁹³ Gregor Teológ,⁹⁴ Atanáz,⁹⁵ Mikuláš,⁹⁶ Vojtech⁹⁷ či Kliment.⁹⁸

Osobitne treba poukázať na články s cyrilometodskou tematikou, na ktorú upriamuje pozornosť aj samotný názov časopisu. Biskup Pavol Jantausch už v prvom čísle odkazuje na dedičstvo sv. Cyrila a Metoda. Nabáda vytrvať v jeho obrane a nielen naň pamätať, ale ho aj zveľaďovať a uchovať jeho ovocie pre ďalšie generácie: „Cyrilometodejská viera a láska ostanú vedúcimi hviezdami vítaného nám Pútnika. Od nás závisí, ako budeme v živote uskutočňovať obranu dedičstva cyrilometodejského. Pamätajme vždy a všade, že po stopách našich apoštolov slovanských stávali sa prvé kostoly, školy a kultúrne ústavy. Je svätou povinnosťou nášho svedomia pokračovať v týchto stopách.“⁹⁹ V tom istom čísle nájdeme tiež výňatok z encykliky pápeža Leva XIII., ktorý zachytáva príchod vierozvestov na Moravu, ich cestu do Ríma s ostatkami pápeža Klementa I.,

⁷⁶ Darujte pod stromček knihu! In *Pútnik cyrilometodejský*, 1945, roč. 1, č. 9-10, s. 134.

⁷⁷ Devín. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1945, roč. 1, č. 1, s. 8-9.

⁷⁸ Nitra. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1945, roč. 1, č. 2, s. 24-25.

⁷⁹ Trnava. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1945, roč. 1, č. 3, s. 40-41.

⁸⁰ Málo známa Skalka. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1945, roč. 1, č. 4, s. 72-73.

⁸¹ Sv. Beňadik programom. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1945, roč. 1, č. 7, s. 104-105.

⁸² Starodávne mesto Bardejov. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1946, roč. 2, č. 6, s. 88-89.

⁸³ Naša Levoča. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1946, roč. 2, č. 9, s. 136-137.

⁸⁴ Naše Košice. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1946, roč. 2, č. 10-11, s. 160-161.

⁸⁵ Slovenská Bratislava. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1946, roč. 2, č. 12, s. 186-187.

⁸⁶ Prešov – srdce Šariša. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1946, roč. 2, č. 13-14, s. 208-209.

⁸⁷ Banská Štiavnica. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1946, roč. 2, č. 15, s. 234-235.

⁸⁸ Starobylá Spišská Kapitula. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1946, roč. 2, č. 16, s. 248-249.

⁸⁹ Banské mesto Kremnica. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1947, roč. 3, č. 3, s. 42.

⁹⁰ ŽABKA, Ján. Levočská Mariánska hora. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1947, roč. 3, č. 8-9, s. 122-124.

⁹¹ JEŽOVIT, Jozef. Jasov – perla slov. východu. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1947, roč. 3, č. 10, s. 153-154.

⁹² Svätý Ján Zlatoústy. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1945, roč. 1, č. 2, s. 26-27.

⁹³ Svätý Bazil Veľký. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1945, roč. 1, č. 4, s. 58-59.

⁹⁴ Sv. Gregor Teológ. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1945, roč. 1, č. 5, s. 74-75.

⁹⁵ Svätý Atanáz. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1945, roč. 1, č. 6, s. 90-91.

⁹⁶ Sv. Mikuláš, biskup myrský. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1945, roč. 1, č. 8, s. 122-123.

⁹⁷ Krátky životopis sv. Vojtecha, patróna nášho Spolku. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1947, roč. 3, č. 4, s. 51-52.

⁹⁸ DÝMAL, Leopold. Sv. Kliment – pápež a mučeník. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1947, roč. 3, č. 12, s. 181-182.

⁹⁹ JANTAUSCH, Pavol. Pútnik cyrilometodejský. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1945, roč. 1, č. 1, s. 2.

smrť sv. Cyrila a ďalšie pôsobenie sv. Metoda medzi Slovanmi.¹⁰⁰ V úvodníku piateho čísla sa objavila výzva budovať hmotné pamiatky, ktoré by každodenne pripomínali záslužnú duchovnú a kultúrnu činnosť sv. Cyrila a Metoda.¹⁰¹ Z hľadiska výskumu cyrilometodskej tradície na Slovensku je povšimnutiahodná úvaha s názvom Vzmáhanie sa úcty cyrilometodejskej na Slovensku, v ktorej autor stručne zhrnul rôznorodé prejavy úcty Slovákov k sv. Cyrilovi a Metodovi. Podáva ich odraz v literatúre, piesňach i časopisectve.¹⁰² Podobný článok na stránkach Pútnika vyšiel v roku 1948 od Jána Murína, správcu Jednoty sv. Cyrila a Metoda. Cyrilometodskú myšlienku vníma v jej náboženskom (kresťansko-katolíckom), kultúrnom a národnom kontexte.¹⁰³ V rámci cyrilometodskej tematiky treba tiež spomenúť články Akou rečou hovorili sv. Cyril a Metod?¹⁰⁴ a Unionistické úsilie cyrilometodejské.¹⁰⁵

Svoje miesto v Pútniku mali aj články, týkajúce sa cirkevných dejín. V treťom čísle sa dočítame o vzťahu sv. Vojtecha k slovanskému liturgickému prúdu. Neuvedený autor tu odmieta názory, podľa ktorých sa sv. Vojtech „...neusiloval zachovať a udržať slovanskú bohoslužbu, ale bol vraj jej zarytým nepriateľom a všemožne zavádzal obrad latinský.“ Poukazuje na to, že príčiny, pre ktoré u nás zanikla slovanská bohoslužba, treba hľadať v celkovom vývoji situácie, ktorú sv. Vojtech nemohol usmerňovať či protiviť sa jej. Osobitne upozorňuje aj na jeho vzťah k Rusku.¹⁰⁶ Pomerne obľúbenou témou v rámci cirkevných dejín bolo východné kresťanstvo. Všímajú si ho napríklad články Cirkev a východné obrady,¹⁰⁷ Vznik východného rozkolu¹⁰⁸ Dovršenie východného rozkolu,¹⁰⁹ Úsilie Ríma o zjednotenie s východnými odtrhnutými kresťanmi¹¹⁰ či Osudy katolíkov východného obradu.¹¹¹ Unionistickému hnutiu po roku 1600 sa venoval Ján Žabka.¹¹²

Redakcia Pútnika cyrilometodejského nezabúdala ani na dejiny Spolku sv. Vojtecha a jeho osobnosti. Stručný náčrt dejín SSV ponúka článok Prierez dejinami Spolku sv. Vojtecha 1870 – 1945, napísaný pri príležitosti 75. výročia vzniku spolku.¹¹³ Zápas Andreja Radlinského o vznik Spolku (1857 – 1870) opisuje pápežský prelát Pavol Žiška v článku Akú obeť priniesol Dr. Andrej Radlinský za schválenie stanov Spolku sv. Vojtecha. Radlinský musel zápasiť s náporom maďarského šovinizmu, ktorý „vtedy vystupňoval sa s najväčšou zúrivosťou proti všetkému, čo nedýchalo maďarským duchom...“ V čase, kedy sedel na arcibiskupskom stolci v Ostrihome kardinál Ján Krstiteľ Scitovský (1849 – 1866) sa nepodarilo získať cirkevné schválenie stanov SSV, lebo „...protislovenské vplyvy boli príliš mocné...“ Stanovy napokon schválil ostrihomský arcibiskup Ján Simor pod tlakom žaloby, ktorú Radlinský hodlal podať na redaktora časopisu

¹⁰⁰ Sv. Cyril a Metod. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1945, roč. 1, č. 1, s. 10-11.

¹⁰¹ KLEIN, Vojtech. Idea cyrilometodejská. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1945, roč. 1, č. 5, s. 66-67.

¹⁰² PODĎUMBIERSKY-GÁL, Ján. Vzmáhanie sa úcty cyrilometodejskej na Slovensku. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1945, roč. 1, č. 9-10, s. 135-137.

¹⁰³ MURÍN, Ján. Cyrilometodejská myšlienka – zmysel slovenských dejín. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1948, roč. 4, č. 1, s. 2-4.

¹⁰⁴ JEMELKA, Fr. Ako rečou hovorili sv. Cyril a Metod? In *Pútnik cyrilometodejský*, 1947, roč. 3, č. 8-9, s. 137-138.

¹⁰⁵ JEMELKA, František. Unionistické úsilie cyrilometodejské. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1948, roč. 4, č. 3, s. 35-37.

¹⁰⁶ Sv. Vojtecha a Slovanstvo. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1945, roč. 1, č. 3, s. 42-43.

¹⁰⁷ STUDÍT. Cirkev a východné obrady. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1945, roč. 1, č. 2, s. 19-23.

¹⁰⁸ Vznik východného rozkolu. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1945, roč. 1, č. 5, s. 67-70.

¹⁰⁹ Dovršenie východného rozkolu. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1945, roč. 1, č. 7, s. 100-102.

¹¹⁰ M. J. Úsilie Ríma o zjednotenie s východnými odtrhnutými kresťanmi. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1946, roč. 2, č. 4, s. 54-55. Článok pokračuje v nasledujúcom čísle časopisu.

¹¹¹ Osudy katolíkov východného obradu. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1946, roč. 2, č. 10-11, s. 156-157.

¹¹² ŽABKA, Ján. Unionistické snahy od 17. storočia. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1946, roč. 2, č. 2, s. 20-21.

¹¹³ Prierez dejinami Spolku sv. Vojtecha 1870 – 1945. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1945, roč. 1, č. 3, s. 36-39.

Magyar Állam za hrubé urážky a osočovanie.¹¹⁴ Pri príležitosti 25. výročia založenia kníhtlačiarne SSV uverejnila redakcia pozoruhodný článok od dlhoročného správcu spolku Jána Pöstényiho. Autor tu vyzdvihuje skutočnosť, že táto tlačiareň dala „*existenčné možnosti v tomto odbore vyše 150 v nej vyučeným alebo doučeným mladým ľuďom a že dnes zamestnáva pri výrobe kníh Spolku sv. Vojtecha stále 130 členové pracujúce osadenstvo.*“¹¹⁵

Veľkej obľube sa tešili články o rozličných zaujímavostiach, ktoré mali v predošlom Pútniku svoju tradíciu. Čitatelia si mohli prečítať napríklad zaujímavosti o spánku,¹¹⁶ dejinách bicykla,¹¹⁷ výrobe jablčného vína v Anglicku¹¹⁸ či zaujímavostiach prírody.¹¹⁹ Hoci Pútnik nepatrí k literárnym časopisom, redakcia ochotne poskytovala priestor mladým literátom. Básne tu publikovali Miroslav Válek, Viliam Turčány, J. L. Karin, Svetoslav Veigl, Zlata Dôňčová, Mikuláš Krippel, Milan Betkin, Stanislav Žiar, Ján Búrik, Štefan Grác, Emil Korba, Ján Motulko, Ignác Grebáč Orlov, Ján Monček a iní.

Každé číslo Pútnika cyrilometodejského obsahovalo množstvo obrázkov a fotografií, ktoré čitateľom ilustrovali aktuálne dianie doma i vo svete. Z domáceho prostredia zachytávali prírodné krásy, historické pamiatky v mestách, sakrálne budovy, ľudovú architektúru, slovenský vidiek či kroje. V šiestom čísle štvrtého ročníka je uverejnených až 15 fotografií, ktoré odhaľujú čitateľom priestory kníhtlačiarne SSV. Na stránkach Pútnika nájdeme tiež portréty slovenských biskupov Jána Vojtaššáka, Mariána Blahu, Karola Kmeťka, Jozefa Čárskeho a Pavla Jantauscha, ale aj zakladateľov a správcov SSV (Andreja Radlinského, Andreja Kubinu, Martina Kollára a iných). Fotografie zo zahraničia dokumentovali život vo veľkomestách, prírodu, architektúru, techniku, priemysel, hospodárstvo, dopravu, misie v Afrike a podobne.

Slovo na záver

Slovenské katolícke časopisy tvoria vzácny obraz svojej doby. Dokumentujú pestrý duchovný a národný život katolíkov na Slovensku a žiaden poctivý historik, venujúci sa dejinám 19. a 20. storočia, ich nemôže obísť. Niektoré z nich majú dlhú tradíciu, iné sa stretli s nepochopením a po niekoľkých rokoch živorenia zanikli. Ich príbehy neraz ukončila tvrdá politická a ideologická ruka neprajníkov slovenského katolíckeho života. Výnimkou nebol ani Pútnik cyrilometodejský, ktorý napriek rýchlemu rastu svojho čitateľského okruhu a úspešnému šíreniu medzi slovenskými rodinami musel na zásah komunistického režimu ukončiť svoju existenciu. Mnohí pravidelní čitatelia si časopis odkladali a v nasledujúcich rokoch sa k nemu vracali ako k žriedlu duchovného povzbudenia, poučného čítania i zábavy. Po odstupe niekoľkých desaťročí možno vysloviť mienku, že redakcia Pútnika cyrilometodejského aj napriek krátkosti času a neľahkým pomerom úspešne naplňala svoje poslanie a získala pre cyrilometodskú a svätovojtejskú myšlienku tisíce Slovákov, hlásajúc „*lásku k Slovanstvu a starú liturgiu cyrilometodejskú, ale aj slávu starých hradieb kultúry a umenia.*“¹²⁰

¹¹⁴ ŽIŠKA, Pavol. Akú obeť priniesol Dr. Andrej Radlinský za schválenie stanov Spolku sv. Vojtecha. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1946, roč. 2, č. 2, s. 24-25.

¹¹⁵ PÖSTÉNYI, Ján. Dvadsaťpäťročné jubileum kníhtlačiarne SSV. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1948, roč. 4, č. 5, s. 68-70. Článok pokračuje v nasledujúcom čísle časopisu (s. 91).

¹¹⁶ Zaujímavosti o spánku. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1946, roč. 2, č. 10-11, s. 158-159.

¹¹⁷ Z dejín bicykla. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1947, č. 5, s. 72-73.

¹¹⁸ Výroba jablčného vína v Anglicku. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1948, roč. 4, č. 1, s. 8-9.

¹¹⁹ Zaujímavosti prírody. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1948, roč. 4, č. 4, s. 56-58.

¹²⁰ JANTAUSCH, Pavol. Pútnik cyrilometodejský. In *Pútnik cyrilometodejský*, 1945, roč. 1, č. 1, s. 3.

Zoznam použitých prameňov a literatúry

Archívy

Slovenský národný archív v Bratislave:
fond Úrad Predsedníctva SNR
Archív Spolku sv. Vojtecha:
fond AS/C6. Zápisnice správneho výboru SSV 1944 – 1947

Dobová tlač

Katolícke noviny (1945)
Pútnik cyrilometodejský (1945 – 1948)
Pútnik svätovojtešský (1945, 1947)
Slovák (1941)

Literatúra

PAŠTEKA, Július et al. *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska*. Bratislava: Lúč, 2000.
SKOVAJSA, František. Duchovná a kultúrna služba Alexandra Horáka medzi Slovákmi v Maďarsku (1941 – 1945). In *Kultúra*, 2020, roč. 23, č. 8, s. 12.
Slovenský biografický slovník. Zv. 2. Martin: Matica slovenská, 1987.
Slovenský biografický slovník. Zv. 4. Martin: Matica slovenská, 1990.

Ochotníctvo v Košiciach v prvej polovici 20. storočia s dôrazom na činnosť Mikuláša

Lexmanna OP

Bc. Monika Tresová

Katedra histórie, Filozofická fakulta
Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

Ochotníctvo na území Slovenska do roku 1918

Všetky národy žijúce v Rakúsko-Uhorsku sa v čase konštituovania moderných národov v druhej polovici 19. storočia usilovali o založenie národných divadiel. Hlavným cieľom týchto divadiel bolo podporovať národný program a pomáhať rozvoju občianskej spoločnosti.

Slovenské ochotníctvo

Politické, hospodárske a kultúrne podmienky pre vznik profesionálneho divadla Slovákov boli oproti iným národom žijúcim v Habsburskej monarchii nepriaznivé. Pri zakladaní slovenských divadiel sa na Hornej zemi angažovala hlavne vidiecka a malomestská inteligencia, ako učitelia, kňazi i študenti. Divadlo sa stalo unikátnym prostriedkom šírenia vzdelanosti a osvety, podporovalo domáci jazyk, a tak sa stávalo nástrojom boja za národnú identitu a emancipáciu.¹

Na Slovensku sa najprv začalo hrať školské divadlo, neskôr nasledovalo ochotnícke divadlo, z ktorého sa časom vyvinulo profesionálne, pričom to ochotnícke nikdy nezaniklo. Každý profesionálny herec začínal kedysi ako ochotník. Za deň vzniku slovenského ochotníckeho divadla je možné pokladať 22. august 1830, keď študenti v Liptovskom sv. Mikuláši zahrali veselohru *Kocúrkovo* od Jána Chalúpku. Založil ho národno-buditeľský a osvetový činovník Gašpar Fejérpataky-Belopotočský a súbor sa volal *Divadlo slowanské*. Už výber diela symbolizoval to, načo sa primárne snažili slovenskí ochotníci poukázať. Pomenovanie *ochotník*, ktoré by sa dalo nahradiť aj slovom *amatér*, sa vyvodzuje od slova *ochota*. Žiaci v školských predstaveniach vystupovali z povinnosti, no v 19. storočí sa to zmenilo a mladí ľudia začali hrať z ochoty, dobrovoľne pre vlastnú zábavu, či pre pobavenie iných.² Slovenskí ochotníci spoiatku hrali v súkromných bytoch, hostincoch a v sálach mestských budov.

Jedinými širitel'mi teatrálného umenia v tom období boli nemecké a maďarské kočovné spoločnosti, ktoré ovplyvnili formovanie aj slovenského divadla odovzdávaním poznatkov javiskového umenia v oblasti réžie, scénografie a herectva. Autori divadelných hier si pri svojej tvorbe všímali spoločensko-kultúrne problémy meštianstva, ako aj sociálne, psychologické a morálne problémy na slovenskom vidieku. Tvorba ovplyvnená vtedajšou českou drámou a prekladmi nemeckých a maďarských frašiek a veselohier tvorila hlavnú líniu repertoáru vo všetkých centrách amatérskeho divadla na Slovensku.³ Na rozvoj slovenského ochotníckeho divadla vplývalo české divadlo a pobyt mladých slovenských študentov v mestách ako Praha,

¹ ŠTEFKO, Vladimír et al. *Dejiny slovenského divadla I*. Bratislava : Divadelný ústav, 2018, s. 50.

² ČAVOJSKÝ, Ladislav – ŠTEFKO, Vladimír. *Slovenské ochotnícke divadlo 1830 – 1980*. Bratislava : Obzor, 1983, s.11-12.

³ ŠTEFKO, Dejiny slovenského divadla I., ref. 1, s. 50-52.

Bratislava, Viedeň, Budapešť, Jena a iné. Tradície ľudovej divadelnej kultúry pestovanej na dedine, z ktorej prevažná časť študujúcej mládeže pochádzala, spolu s inšpiráciami a cudzojazyčnými dramatickými textami prinášať z miest, kde študovala, sa stali podnetom pre začiatky slovenského ochotníctva.⁴

Do roku 1918 muselo slovenské amatérske divadlo prekonávať v mestách maďarizačné prekážky, preto sa mu darilo lepšie na vidieku. Dedinský slovenský ľud maďarskému jazyku veľmi nerozumel, a preto tu maďarské kočovné spoločnosti nenašli vhodné podmienky. Hlavným poslaním slovenského divadla bola národnobuditeľská práca, jeho umelecký aspekt bol druhoradý. Ochotníctvo suplovalo nejestvujúce národné inštitúcie, slovenské školy, na dedinách rozvíjalo gramotnosť, pre hercov umožnilo jedinečný styk so slovenskou literatúrou a spisovnou slovenčinou.⁵

Maďarské divadlo

Maďarské divadelníctvo na území Uhorska vzniklo dôsledkom germanizačnej politiky Jozefa II. na konci 18. storočia. V období národnej obrody sa ujímala medzi maďarskými vlastencami myšlienka divadla v národnom jazyku, ako prostriedku proti germanizácii. Už od 90. rokov vznikali divadelné spoločnosti, ktoré svojím kočovným spôsobom života šíрили maďarské divadlo i na územie monarchie, obývané nemaďarskými národmi. Na územie Felvidéku prichádzali maďarskí divadelníci najprv do Komárna a Košíc, postupom času i do ďalších miest. Medzi tunajšími Maďarmi chceli prebudiť národné sebavedomie a takisto pomáhať inonárodné, najmä slovenské obyvateľstvo. Koncom 19. stor. sa na území Slovenska presadil najmä Hornouhorský maďarský vzdelávací spolok (Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület), známy pod skratkou F.M.K.E. Jedným z jeho maďarizačných prostriedkov bolo divadlo, preto napr. inicioval výstavbu divadla v Nitre, v ktorého štatúte bolo uvedené, že v ňom možno hrať iba po maďarsky. Maďarské divadelníctvo vďaka politike maďarskej vlády i maďarizačným spolkom prežívalo na prelome 19. a 20. storočia svoj zlatý vek. Divadelné kočovné spoločnosti boli organizované prerozdelené do obvodov Uhorska, v rámci ktorých sa mohli jednotlivo pohybovať. Veľké a kvalitné súbory hrávali vo väčších mestách so stálou divadelnou budovou (napr. Bratislava, Košice), menšie súbory nižšej kvality len v menších mestách a mestečkách.⁶

Ochotnícke divadlo v Košiciach v rokoch 1918 – 1938

Vznikom Československej republiky nastali vhodnejšie podmienky pre rozvoj slovenského ochotníctva. V rámci nového štátneho útvaru prebiehala intenzívnejšia kultúrna výmena medzi Slováckmi a Čechmi. Vyspelejšia česká divadelná kultúra prenikla na Slovensko v dvoch líniiach, ochotníckej a profesionálnej. Vďaka týmto udalostiam sa dostával na Slovensko český a svetový repertoár. Vznik a rozvoj slovenského profesionálneho divadla pozitívne ovplyvnilo aj ochotnícke divadlo, ktoré sa ním inšpirovalo. Vznikli nové organizácie a spolky, ktoré okrem iných aktivít, hrávali aj ochotnícke divadlá. V dôsledku ich kvantitatívneho rozvoja vzniklo v roku 1922 pri Matici slovenskej v Martine Ústredie slovenských ochotníckych divadiel (ÚSOD). Divadlo v roku 1918 pokračovalo v predvojnových tradíciách, pričom nová štátna administratíva

⁴ ONDREJKOVÁ, Jarmila. Vznik a vývoj ochotníckeho divadla na Slovensku. In CHOVANEC, Marek (ed.). 5. študentská vedecká konferencia : zborník príspevkov. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2010, s. 138.

⁵ MARTÁK, Ján. *Ochotnícka činohra 1918 – 1944*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1965, s. 10-11.

⁶ DLHÁNOVÁ, Viera. *Dejiny Jókaiho divadla v Komárne*. [online]. [cit.2019-11-12]. Dostupné na internete : <<https://www.theatre-architecture.eu/sk/databaza/?theatreId=226>>.

priniesla jeho rozvoju pozitívnu zmenu. Východné Slovensko bolo doposiaľ pre ochotníctvo najmenej úrodné. V roku 1919 bolo dokonca poznačené Slovenskou republikou rád. Kvantitatívny a kvalitatívny rozmach začal na strednom a západnom Slovensku. Po roku 1920 sa ochotníctvo stalo významným elementom takmer všetkých nových združení.⁷ Od roku 1925 ÚSOD začalo vydávať prvý slovenský divadelný časopis *Slovenský ochotník*, ktorý sa v roku 1928 transformoval na väčší a širšie koncipovaný časopis *Nové divadlo*, ktorý vychádzal do roku 1951.⁸ Toto periodikum je určite veľkým zdrojom informácií o slovenskom ochotníctve v tom čase, ale nepokrýva v sebe údaje o všetkých ochotníckych divadlách. Rieši iba slovenské divadlá, ktoré sú zapísané v ÚSOD, ďalej nepokrýva spolky menších, a takisto po a počas etablovania sa komunizmu v ČSR nepíše o náboženských spolkoch, ktoré tu ochotníci. Košice, ktoré sa po Viedenskej arbitráži ocitli v Maďarskom kráľovstve, sa z logických dôvodov nemôžu nachádzať na stránkach slovenského časopisu, hoci Slováci v Košiciach amatérsky hrávali divadelné hry aj počas druhej svetovej vojny.

Slovenské ochotnícke spolky

Československé jednotky vstúpili do Košíc 29. decembra 1918. Koncom roka Čechoslováci prejavili záujem o košické divadlo. Najpresnejšiu zmienku o tom priniesol riaditeľ maďarskej divadelnej spoločnosti v Košiciach Ödön Faragó vo svojej spomienkovej knihe *Írások és emlékek*, ktorý bol požiadaný o prenájom mestského divadla na dva dni pre československých ochotníkov. Prvé predstavenie Slovákov v Košiciach sa konalo 14. a 15. januára 1919. Nie je jasné v akom jazyku a aké dielo ochotníci zahrli, Maďari totiž mali problém rozoznať slovenčinu od češtiny. Hru predstavili herci združenia Sokol.⁹ V interview Faragó na otázku slovenského redaktora, čo by povedali Košičania, keby v meste začala účinkovať slovenská divadelná spoločnosť, odpovedal: „*Slovenská divadelná spoločnosť? opýtal som sa... Azda ochotníci? Ani jedna ani druhá nemôže počítať s materiálnou prosperitou.*“¹⁰ Na ďalší rozvoj československého ochotníctva v meste mali vplyv spolky, ktorých bolo do vzniku nového štátu minimum. Po obsadení mesta Čechoslováci nemali žiadne spoločenské stredisko, preto boli odkázaní na stretávanie sa v hostincoch a jedálňach. Spolkový život sa začal rozvíjať pomaly. Ako prvý spolok bola 12. februára 1919 v hoteli Schalkház založená Československá beseda, ktorá si vytýčila široký program a pre jeho naplnenie zriadila 14 odborov. Dramatický odbor dostal na starosť poštový riaditeľ V. Louda a svoju činnosť začal 2. februára 1920. Po Besede sa hneď začala kreovať Telocvičná jednota Sokol, ktorá mala valné zhromaždenie 23. februára 1919. Hlavným problémom bol nedostatok spolkových miestností, sporadické stretnutia v jedálni Schalkházu boli nevhodné. Keďže spolky potrebovali svoje aktivity z niečoho financovať, museli organizovať napr. symfonické koncerty so vstupenkami v prenajatých miestnostiach od Maďarov.¹¹ Činnosť slovenských spolkov na istý čas zastavil režim bolševickej Slovenskej republiky rád. Pri príležitosti osláv vzniku ČSR 28. októbra 1919 sa v Národnom divadle hrala opera *Predaná Nevesta* od Bedřicha Smetanu.¹² Hra síce pochádza od českého autora, ale bola zahraná v maďarčine a jej dej môže v tomto kontexte

⁷ MARTÁK, ref. 5, s. 12-14.

⁸ MELEK, Ján. *Slovenský ochotník - Naše divadlo - Ľudová tvorivosť - Javisko 1925 - 1978 : zborník štúdií z celoslovenskej konferencie k jubileám časopisov pre ochotnícke divadlo*. Bratislava : Osvetový ústav, 1978, s. 3, 14.

⁹ FERKO, Tibor. *Divadelné letopisy mesta Cassa, Caschau, Kassa, Košice v súvislostiach dejín 1557 - 1945*. Košice : Equilibria, 2013, s. 333, 384.

¹⁰ FARAGÓ, Ödön. *Írások és emlékek*. Užhorod : Kiadja Lám Elemér r.t. nyomdai műintézete, 1933, s. 86.

¹¹ ČERVINKA, Vincenc. Počiatky spolkového a spoločenského života v Košiciach. In *Jubilejný almanach Košíc a východného Slovenska 1918 - 1928 I*. Košice : Výbor pre oslavy 10. výročia Československej republiky, 1928, s. 68-74.

¹² ČERVINKA, ref. 11, s. 75.

metaforicky pripomínať vzťah Slovákov k Čechom a Maďarom. Dej je o láske Mařenky a Jeníka. Rodičia chcú Mařenku vydať za istého hlúpeho Vaška. Spravodlivosť a láska Mařenky a Jeníka nakoniec zvíťazí.

Sokol 22. novembra 1919 v Národnom divadle založil veľkú akadémiu, na ktorej prvýkrát cvičila hry aj mládež. V decembri slovenskí ochotníci prvýkrát oficiálne zahrali v Národnom divadle slovenskú hru *Rozmajrín* od Urbánka. Slovenský divadelný spolok (odbor Slovenského politického klubu, neskôr Živeny) od roku 1920 organizoval pravidelne divadelné a zábavné večierky v Schalkháze a v Kresťanskom sociálnom dome. Starostovi Mutňanskému sa podarilo získať objekt na Kasárnickom námestí č. 4, ktorý mal slúžiť na stretávanie spolkov v meste, nakoľko Slováci nemali v tom čase žiadne trvalé miesto na tento účel. Československý dom bol slávnostne otvorený 28. marca 1920. V septembri 1920 miestny odbor Matice Slovenskej (MOMS) rozšíril svoju činnosť vytvorením Osvetového odboru, ktorého úlohou bolo organizovať osvetové prednášky, divadelné predstavenia a zakladať knižnice. V decembri 1921 viaceré osvetové spolky usporiadali v Národnom divadle *Hviezdoslavovu tryznu*, ktorej výnos bol venovaný na Hviezdoslavovo štipendium pre chudobných žiakov reálneho gymnázia v Košiciach. Osvetový zbor MOMS mal na starosti aj vidiek a okolie Košíc, kde napríklad hrával putovné scény jeho Kollárov ochotnícky spolok. V roku 1926 bol MOMS reorganizovaný na nové odbory, medzi nimi divadelný odbor zvaný *Jánošíková družina*, ktorý viedol P. Marendiak. Režisérmi tohto krúžku boli často A. Šelmec a prof. A. Križka.¹³ Dôkazom toho, že ochotníctvo sa stalo politickým nástrojom budovania národnej identity je pravidelná kontrola predstavení detektívmi, ktorí o nich podávali hlásenia krajinskému úradu. Jánošíkovú družinu stopoval aj istý detektív Szilágyi, ktorý v liste krajinskému úradu napísal: „Doteraz hrali v košickom mestskom divadle a školách, kde s peknými slovenskými spevami upevňujú lásku k Čsl. štátu, povzbudzujú slov. obyvateľstvo m. Košíc z národnostnej ľahostajnosti a skutočne preukazujú službu proti maď. propagandom.“¹⁴

Národnostné ochotnícke spolky

S pribúdaním spolkov pribúdali aj ochotnícke predstavenia. V roku 1919 bolo v Košiciach 89 spolkov, no v roku 1937 sa ich uvádza už 317.¹⁵ Ochotníctvom sa zaoberali aj spolky, ktoré sa primárne angažovali úplne v inej sfére, ako v kultúre. Medzi takéto spolky môžeme zaradiť napr. robotnícke spolky, Červený kríž a mnohé iné. Po vzniku ČSR zostali naďalej v platnosti právne normy z obdobia Rakúsko-Uhorska, podľa zákona č. 11 zo dňa 28. októbra 1918 v oblasti spolkového a zhromažďovacieho práva. V procese formovania ČSR boli garantované práva národnostných menšín v jazykovej a kultúrnej sfére. Príslušníci etnických minorít boli oprávnení zakladať politické strany, spolky a združenia na etnickom princípe a podieľať sa na politickom i spoločenskom dianí v štáte.¹⁶ Počas procesu začleňovania Košíc do ČSR došlo k dočasnemu obmedzeniu maďarských spoločenských aktivít v meste, pričom došlo aj k reštrikčným zásahom, napr. v podobe nútenej zmeny spolkového názvu. Aj keď boli najznámejšie ochotnícke spolky v meste v réžii Slovákov a Maďarov, občas sa vyskytli i divadelné predstavenia Židov či Rómov. V roku 1931 sa v Slovenskom týždenníku píše, že sa v Košiciach okrem iných podujatí chystajú aj

¹³ ČERVINKA, ref. 11, s. 76-105.

¹⁴ Archív mesta Košice (ďalej AMK), fond (ďalej f.) Mestský notársky úrad v Košiciach, kartón (ďalej k.) 78, č. j. 4748. Hlásenie detektíva Szilágyiho krajinskému úradu z dňa 28.1.1929.

¹⁵ JARINKOVIČ, Martin. Kultúrno-osvetové spolky a organizácie. In *Košice 1918 – 1938 : zrod metropoly východného Slovenska*. Košice : Štátny archív v Košiciach v spolupráci s Východoslovenským múzeom v Košiciach, 2018, s. 85.

¹⁶ ĎURKOVSKÁ, Mária. Maďarská menšina a jej politické aktivity na východnom Slovensku v rokoch 1918 – 1929. In *Človek a spoločnosť - Individual and Society*, roč. 12, 2019, č. 3, s. 11.

amatérske divadelné predstavenia, v ktorých by mali účinkovať občania cigánskeho pôvodu.¹⁷ Židia väčšinou hrávali v maďarských ochotníckych spolkoch. V novinách sme našli dve zmienky o národne homogénnom ochotníckom predstavení Židov. V roku 1931 dorastový odbor Zväzu slovenských židov v Košiciach predstavil hru *Svedomie*.¹⁸ V roku 1937 Židia v rámci spolku Rozvoj v Košiciach zahrali inscenáciu *Malý lord*.¹⁹ „Maďarské ochotnícke divadlo v Košiciach v podmienkach predmníchovskej ČSR reprezentovalo širokú paletu ideovo-umeleckých záujmov a kultúrnej práce maďarského obyvateľstva v Košiciach. Úzko súviselo s pomerne pravidelným vystupovaním maďarských zájazdových divadelných spoločností v budove mestského divadla (neskoršie aj v sále Veritas).“²⁰ Najznámejším maďarským spolkom v Košiciach v medzivojnovom období, ktorý sa venoval ochotníčeniu, bol Katolícky tovarišský spolok (Katolikus Legényegylet). Bol založený v roku 1888 Lajosom Konrádom a Jozsefom Répászkym. Činnosť spolku napĺňala 50 až 60 členná skupina ochotníkov pod vedením Györgya Kmetza. V rokoch 1918 – 1938 vystupovali približne 300-krát. V ich repertoári bolo vyše 40 maďarských divadelných hier, medzi nimi aj operety.²¹ Členkou divadelného odboru tohto spolku bola aj ochotníčka herečka Natália Isépy, ktorá neskôr hrávala na doskách *Veritasu*. Cieľom spolku bolo vychovávať učňovskú a remeselnícku mládež v duchu kresťanských ideí, starať sa o ich kultúrne, telesné a sociálne potreby. Sídlo spolku bol prízemný dom č. 62 na Moyzesovej ulici, ktorý postavili po roku 1850. Pre potreby spolku bola v roku 1896 zakúpená táto budova, ktorá mala sálu vybavenú aj javiskom a od svojho vzniku bola významným prostriedkom košickej osvety. Konali sa tu spoločenské podujatia, ktoré organizovali košické maďarské spolky a organizácie kresťanského zamerania. V polovici 90. rokov budovu získala naspäť rímskokatolícka cirkev.²² Dnes v budove sídli FUGA – kultúrne centrum kresťanov.

Katolícke ochotnícke spolky

Divadlo je tiež prostriedkom k výchove a k mravnosti, to si uvedomovali aj katolícke spolky. Medzi najaktívnejšie divadelné krúžky katolíckych spolkov patrili: Jednota Orol, Divadelný krúžok Slovenského katolíckeho kruhu, Slovenská dievčenská mariánska kongregácia, Garda Božského srdca Ježišovho na II. a III. štátnej ľudovej škole, Oltárny spolok v Košiciach, Slovenskí katolícki skauti, Združenie katolíckej mládeže, Deti spolku Živého ruženca (neskôr po oslobodení v roku 1945 už ako Spolok sv. Ruženca).²³ Tieto spolky hrávali náboženské, ale aj svetské hry, a to pri rôznych príležitostiach, ako cirkevné a štátne sviatky, či významné jubileá a sviatky biskupa. Zaujímavosťou a tiež dôkazom nezlučiteľnosti slovenskej a maďarskej kultúry je fakt, že pri skoro všetkých cirkevných slávnostiach v meste prebiehal dvojitý program. Omša, ktorá bola súčasťou programov, bola odslúžená dvakrát po sebe v dvoch jazykoch a ochotnícke divadelné predstavenia, ktoré za ňou nasledovali boli predvedené zvlášť maďarským, a potom slovenským spolkom.

V medzivojnovom období bol výrazný divadelný krúžok Jednoty Orol, ktorého predstavenia mali veľmi vysokú návštevnosť a jeho viaceré hry mali reprízy. Svoje predstavenia

¹⁷ Košickí cigáni dostanú divadlo. In *Slovenský týždenník*, roč. 28, č. 39 (25.9.1931), s. 7.

¹⁸ Židovské deti v Košiciach hrali slovenskú hru. In *Ľudová politika*, roč. 7, č. 134 (18.6.1931), s. 3.

¹⁹ Spolok Rozvoj Slovákov-Židov v Košiciach. In *Slovenský východ*, roč. 19, č. 64 (18.3.1937), s. 3.

²⁰ POTEMLA, Michal. *Kultúrny život v Košiciach v rokoch 1938 – 1945 : tematická bibliografia I.* Košice : Štátna vedecká knižnica, 1985, s. 453-454.

²¹ *Košické maďarské spolky 1918 – 1989.* Dunajská Streda : Lilium Aurum, 2002, s. 30.

²² JESENSKÝ, Mikuláš. *Na Moyzesovej mali svoje centrá kresťania i židia.* [online]. [cit.2019-11-21]. Dostupné na internete : <<https://kosicednes.sk/historia/na-moyzesovej-mali-svoje-centra-krestania-i-zidia/>>.

²³ SOTÁK, Ladislav. Divadelná činnosť katolíckych spolkov v Košiciach v rokoch 1926 – 1948. In POTEMLA, Michal (ed.). *Annales Dioecesis Cassoviensis : Zborník prác k dejinám Košického biskupstva.* Košice : Verbum spol. s r.o., 1994, s. 217.

väčšinou uvádzal na študentskom Rumanovom internáte. Spolok sa snažil pôsobiť hlavne národne, najmä divadelnými podujatiami pôsobivo šíril medzi katolíckym ľudom slovenské slovo a slovenského ducha.²⁴ „A tým väčšie a ťažšie sú úkoly slovenského divadla na východe. Kdežto na západe je nárečie ľudu veľmi blízke spisovnej slovenčine, na východe treba ešte len ľud učiť počúvať literárnu reč. Noviny nemôžu nikdy vykonať toľko, ako živé slovo.“²⁵

Veritas – dielo pátra Mikuláša Lexmanna

Jozef Mikuláš Lexmann pôsobil v Košiciach od roku 1924 ako dominikán a v roku 1933 sa stal predstaveným. Páter Mikuláš pôsobil vo viacerých košických spolkoch, medzi nimi aj vo vyššie spomínaných: v Jednote Orol, MOMS, Spolok sv. Ruženca. Kultúrny život Košičanov obohatil nápadom postaviť kultúrne stredisko *Veritas*. Jeho inšpiráciou bol kultúrny dom dominikánov v maďarskom meste Szombathely. Pôvodným plánom bolo, aby stavba slúžila ako sála pre terciárov a ružencový spolok.²⁶ Dôvodom stavby *Veritas* bola snaha Lexmanna o posilnenie katolíckej kultúry v meste. Sála poskytla možnosť realizovať rôzne divadelné hry a filmové predstavenia pre mládež, ktoré taktiež mali na ňu pôsobiť mravoučne.²⁷

Budova, ktorá mala slúžiť ako kultúrny dom, divadelná sála a kinosála, sa nachádzala a dodnes nachádza v kláštornej záhrade a vchod do nej bol situovaný na Alexandrovej ul. č. 1 (dnes Dominikánske nám. č. 1). Stavba Ružencovej siene sa začala realizovať 24. júla 1934. Majstrom siene bol Reiner Kreutz a jej plán vypracoval architekt Ing. Händel. Tento plán sa postupne rozširoval a zdokonaľoval. Prínosom bola veľká pomoc od veriacich z Košíc a okolia v podobe milodarov, vďaka ktorým mohla byť stavba luxusnejšia. *Veritas* bol dokončený 27. augusta 1935.²⁸ Predstavu o vtedajšej podobe modernej budovy *Veritasu* dopĺňa opis denníka Slovenský východ: „Stavba si vyžiadala nákladu asi 400.000 Kč. Sieň, ktorá bude slúžiť účelom kinematografickým, koncertným a divadelným, je vybudovaná podľa najmodernejších stavebných, hygienických a akustických zásad a vmestí sa do nej 500 ľudí. [...] Javisko je vybavené všetkými modernými vymoženosťami ...“²⁹

Pomenovanie *Veritas* (z lat. pravda) nebolo náhodné. „... už to meno hovorí, že tu ide o prácu v duchu rádovom, ktorý má tiež vo svojom erbe toto heslo. Hlásať pravdy viery všade a vždy, ovplyvňovať život ľudský zjaveným učením, hľa, to sú pohnútky, ktoré pomohly k takému dielu, ako je dnešný katolícky kultúrny dom. Tretí rád sv. Dominika, Bratstvo sv. Ruženca a iné spolky potrebovaly dom, v ktorom by našly svoje vlastné prístrešie pre schôdzky, prednášky atď.“³⁰ Okrem terciárov *Veritas* využívali na ochotníctvo aj mnohé iné kultúrne spolky ako Slovenský katolícky kruh (Szlovák Katholikus Kör), Miestny odbor Matice slovenskej v Košiciach, či kresťanská telovýchovná a športová organizácia Jednota Orol, ktorých aktívnym členom bol aj páter Mikuláš. „Moderne zariadené javisko, kino, bočné miestnosti a vôbec celé usporiadanie tejto stavby pomôže uskutočňovať v Košiciach to, čo tak často zdôrazňuje *L'Osservatore Romano* na svojich stranách: I

²⁴ SOTÁK, ref. 23, s. 217-220.

²⁵ Divadlo na slov. východe. In *Slovenský svet*, roč. 1, (1921), č. 2, s. 6.

²⁶ LETZ, Dominik Roman. Mikuláš Jozef Lexmann, OP : Pred Pána predstúpil so sklonenou hlavou. In LAGOVÁ, Veronika (ed.). *Smrť za mrežami*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2006, s. 216.

²⁷ KUŠNÍROVÁ, Silvia. Arcibratstvo svätého ruženca – život a činnosť. In *Svätý ruženec*, roč. 8, 2003, č. 11, s. 19-20.

²⁸ AMK. Technické oddelenie. Dominikánske námestie č. 1 (Veritas).

²⁹ Kultúrny dom Veritas v Košiciach. In *Slovenský východ*, roč. 17, 1935, č. 239 (19.10.), s. 3.

³⁰ Nový katolícky kultúrny dom v Košiciach. In *Slovenská pravda*, roč. 16, 1935, č. 41 (13.10.), s. 5.

*katolícky môžete hrať divadlo, môžete vidieť i katolícke filmy, zasmějete sa, pobavíte sa i vtedy, keď to nebudú výjavy, ničiacie v dušiach mládeže cit pre krásu, pre poctivosť.*³¹

Slávnostné otvorenie a posviacka vtedajším košickým biskupom Jozefom Čárskym modernej budovy *Veritasu* sa konali v nedeľu 20. októbra 1935 o 11. hodine. Na slávnosti sa zúčastnili poprední predstavitelia Košíc: košický biskup Jozef Čársky, prelát Barnabáš Tost, generál Prchala, predseda najvyššieho súdu Gregor József, politik László (brat Barnabáša Tosta a neskôr mešťanosta Košíc). Pred slávnostným otvorením sa konala svätá omša, počas ktorej kňaz Barnabáš Tost v kázni pochválil poslanie *Veritasu* pre kultúrny život Košičanov. Biskup Čársky predniesol príhovor v slovenskom aj maďarskom jazyku, v ktorom ocenil kultúrnu a náboženskú úlohu, ktorú táto nová inštitúcia mala plniť, a tiež vzdal hold dominikánskemu rádu a všetkým tým, ktorí svojou podporou prispeli ku tomuto katolíckemu dielu.³² Na slávnostnom otvorení kultúrnej sály sa 9. a 10. novembra uviedla pôvodná premiéra historickej hry Jozefa Fiedlera, *Bieli priatelia*. Dielo sa venovalo histórii košického dominikánskeho kláštora od jeho založenia až po súčasnosť.³³ Maďarskú verziu predstavenia stvárnil ochotníci Katolíckeho tovarišského spolku. V hlavných úlohách Nata Isépy, Ľudovít Marossy, Ladislav Pechár. Režisérom hry bol Pechár László a nádhernú scenériu zhotovil Viktor Szmolka podľa návrhov Lajosa Marossyho.³⁴ Hlavná hrdinka predstavenia, Natália Isépy, sa neskôr v Československej republike spolu s matkou pokúšala získať občianstvo. V tomto procese jej pomohol práve Mikuláš Lexmann. Matka a dcéra sa prihlásili k Čechoslovákovi, aby neboli vyhostené z Košíc. V tom čase bola Nata oficiálne vedená ako pani domáca, čiže žena bez zamestnania. Lexmann, ktorý bol známy ako nekonformný mních u dominikánov, osobne potvrdil, že „Nataša Ižepiová“ v prvej republike vystupovala vo *Veritase*, a tým prispievala k šíreniu slovenskej kultúry v Košiciach.³⁵

Divadlo je spoľahlivým prostriedkom výchovy k určitým hodnotám, čo bolo cieľom aj nábožensko-spoločenských spolkov v Košiciach. *Veritas* v medzivojnovom období využívala slovenská aj maďarská časť obyvateľstva Košíc. Katolícke divadelné krúžky horlivo predvádzali svoje hry v meste už v 20. rokoch, preto poslanie divadelnej sály *Veritasu* prišlo týmto spolkom vhod. Najaktívnejší sa ukázal divadelný krúžok spolku Jednota Orol, ktorý v rokoch 1926 až 1938 uviedol až 67 hier, z čoho väčšina sa predstavila po roku 1935 aj na doskách *Veritasu*, kde predstavili svoje hry aj Slovenská dievčenská Mariánska kongregácia, Deti spolku Živého ruženca aj krúžok Spolku sv. Ruženca vedený dominikánskym rádom a ktorých hry režíroval často páter Mikuláš Lexmann. Veľký význam mal aj Divadelný odbor Miestneho odboru Matice slovenskej, či divadelný krúžok košického Slovenského katolíckeho kruhu (SKK), ktorý hrával aj bábkové hry.³⁶ Pestrý kultúrny program obľúbených divadelných predstavení chlapcov zo spolku Meno Božie a dievčat zo spolku Živý ruženec, recitácií, hudobných vystúpení, premietania zábavného alebo poučného filmu bol sprevádzaný vystúpeniami tamburášok – dievčat, ktoré boli členkami tamburášskeho zboru, ktorý tiež založil páter Mikuláš. Z chlapcov vytvoril dychový súbor, ktorý hrával často pri rôznych procesiách.³⁷ Dôkazom toho, že aj cirkevná vrchnosť dbala, či sa vo

³¹ ref. 30, s. 5.

³² Ünnepeyiesen felavatták a kassai Dómonkos-rend félmillió költséggel épített előadótermét. In *Prágai Magyar Hírlap*, roč. 14, 1935, č. 243 (23.10.), s. 7.

³³ FERKO, ref. 9, s. 693.

³⁴ Eredeti bemutatóval nyitják meg a kassai Veritas-kulturtermet. In *Prágai Magyar Hírlap*, roč. 14, 1935, č. 251 (3.11.), s. 14.

³⁵ BALASSA, Zoltán. *Isépy Natália – egy elfelejtett kassai költő, újságíró, színész, rádiójáték-író*. [online]. [cit.2019-08-20]. Dostupné na internete : <<https://felvidek.ma/2015/02/isepy-natalia-egy-elfelejtett-kassai-kolto-uj-sagi-ro-szinesz-radiojatek-iro/>>.

³⁶ SOTÁK, ref. 23, s. 217.

³⁷ LETZ, ref. 26, s. 217.

Veritase predostierajú kresťanské hodnoty je list pátrovi Mikulášovi od vtedajšieho biskupa Jozefa Čárskeho. „Ohľadom divadelného kusa, ktorý bol v nedeľu vo *Veritase* prednesený, prišla ponosa na biskupský úrad, že na treťom dejstve kde je nevkusný výstup zastaralej disciplíny a zrúcania zo seba kláštorného rúcha, sa ľudia pohoršili. Taktiež ľúbostná scéna priora s predstavenou nemohla nikoho nadchnúť obdivom pre rehoľný život. Vypočul som v tej veci prítomných kňazov, ktorý toto dejstvo tiež nedržia za vhodné na prednesenie.“³⁸ Biskup ďalej v liste nariadil, aby v budúcich predstaveniach toto dejstvo vynechali a ďalšie nové a neznáme divadelné hry vopred predložili niektorému členovi *Consilii vigilantiae* na cenúru, aby sa podobné prípady nemohli opakovať. Z listu však nie je jasné o akú hru sa jednalo a kto bol jej režisérom.

Ochotníctvo v Košiciach v rokoch 1938 – 1945

Po novembri 1938 bolo maďarské ochotnícke divadlo potlačované a mnohé ochotnícke spolky zakázané. Aj v prípade Katolíckeho tovarišského spolku došlo ku stagnácii. Počas vojny zahral len zopár hier, prevažne náboženského obsahu. Väčší úspech mali v tom čase maďarské robotnícke spolky. Maďarské ochotníctvo dopĺňal spolok Credo, Mariánska kongregácia v škole uršulínok, učňovská mládež, spolok Levente, skauti a tiež maďarské meštianske ženské spolky.³⁹

Pred mníchovským obdobím malo slovenské ochotnícke divadlo v Košiciach pomerne širokú základňu a dobrú úroveň. Keď sa Košice stali súčasťou Maďarského kráľovstva, neostal tu ani jeden z významných pracovníkov zo slovenskej ochotníckej generácie. V novom režime dostali priestor noví ľudia. Najznámejším slovenským režisérom bol kňaz Anton Harčar, ktorý viedol počas vojny viacero ochotníckych spolkov. Maďari odmietli slovenským ochotníkom prenajímať Mestské divadlo, preto boli odkázaní iba na sálu *Veritas*. Slovenskí ochotníci sa v roku 1941 zoskupili do Dramatického odboru Slovenského katolíckeho kruhu, ktorého režisérom bol A. Harčar. Tento odbor bol považovaný za najlepší slovenský ochotnícky krúžok na južnom Slovensku v rokoch 1939 – 1943.⁴⁰

Ochotníctvo vo *Veritase* v rokoch 1938 – 1945

V roku 1936 pátrovi Mikulášovi skončil úrad priora a bol preložený do Znojma. Počas druhej svetovej vojny sa do slovenského kultúrneho života v meste zapájal Slovenský katolícky kruh. Cieľom spolku bolo pomáhať rozvíjať duchovné a spoločenské záujmy slovenských katolíkov z Košíc a okolia, taktiež posilňovať v nich národného ducha. Počas maďarskej okupácie bola činnosť SKK pod drobnohľadom maďarskej polície a neznášanlivých maďarských občanov, čo viedlo aj k dočasnému zastaveniu jej funkcie.⁴¹ Javisko *Veritasu* bolo významným centrom divadelnej činnosti SKK v období druhej svetovej vojny. Mnoho hier SKK režíroval známy kňaz Anton Harčar, ktorý bol priateľom Lexmanna. „Ja som ho poznal ako žiak na reálnom gymnáziu v Košiciach v rokoch 1928 – 1932. Naši katechéti vodili nás, žiakov, na začiatku a na konci školského roka a pred veľkými sviatkami, na sv. spoveď do dominikánskeho kostola. Oblúbeným spovedníkom bol páter Mikuláš. Vyznačoval sa bezprostredným a priateľským postojom.“⁴² Hry Slovákov vo

³⁸ Arcidiecézny archív Košice, f. Dominicani Nevhodné divadlo vo „*Veritase*“. 4990/1935. List biskupa Jozefa Čárskeho priorovi Mikulášovi Jozefovi Lexmannovi, OP. Košice 5.11.1935.

³⁹ POTEMRA, ref. 20, s. 454-459.

⁴⁰ POTEMRA, ref. 20, s. 460-464.

⁴¹ HARČAR, Anton. Príspevok k dejinám Slovenského katolíckeho kruhu v Košiciach v rokoch 1938 – 1945. In POTEMRA, Michal (ed.). *Annales Dioecesis Cassoviensis : Zborník prác k dejinám Košického biskupstva*. Košice : Verbum spol. s r.o., 1994, s. 197-211.

⁴² HARČAR, Anton. Rozpomienka na pátra Mikuláša Lexmana z rehole dominikánov – kazateľov. In KOPERDÁK, Juraj (ed.). *Pamätnica : 80 rokov Miestneho odboru Matice slovenskej v Košiciach 1919 – 1999*. Košice : Miestny odbor Matice slovenskej v Košiciach, 1999, s. 25.

Veritase prebiehali už v značnom napätí. Atmosféru tohto obdobia vykresľuje udalosť, ktorá sa odohrala v nedeľu 23. novembra 1941, počas divadelnej hry *Bačova žena* pod réžiou Harčara. Počas druhého dejstva sa do zaplnenej sály *Veritasu* vrátili maďarskí vysokoškooláci, žiaci premonštrátskeho gymnázia a strednej priemyselnej školy, ktorí hádzali na javisko i obecnosť kamene, vajcia a iné predmety. Prítomná policajná hliadka sa len prizerala, nikoho nezadržala, ba dokonca nelegitimovala ani tých, ktorých usporiadatelia zachytili a im odovzdali. Na námestí pred *Veritasom* sa zhromaždila veľká skupina výtržníkov. Po predstavení došlo na ulici k menším potýčkam, po ktorých policajti inzultovali aj Maďarov.⁴³

V roku 1944 sa do Košíc vrátil Mikuláš Jozef Lexmann. Po skončení vojny ostal v Košiciach a organizoval vo *Veritase* vlastnú osvetovú činnosť. Ako ochotník pri ňom začínal aj Marián Kleis, ktorý sa neskôr stal profesionálnym hercom.⁴⁴ Aj po vojne bol páter obľúbený medzi mládežou, ktorá sa aj naďalej združovala vo *Veritase*. „*Ked' sa konali predstavenia vo Veritase, deti sa netešili ani tak na samotné divadlo, ako na „vystúpenia“ pátra Mikuláša, ktoré mal počas prestávok. Zvyčajne vystúpil s fajkou pred oponu a zabával deti.*“⁴⁵ Program aktivít vo *Veritase* po roku 1945 nebol už taký rozmanitý, ako v 30. rokoch. Dňa 4. a 5. mája 1947 sa konali v Košiciach II. oblastné divadelné závody, ktoré usporiadalo Ústredie slovenských ochotníckych divadiel s Okresnou osvetovou radou. V skupine B prvé miesto vyhral Spolok sv. Ruženca s hrou *Zvestovanie* od Paula Claudela.⁴⁶ Správu o tom priniesol aj mesačník Svätý ruženec: „*Spolok sv. Ruženca v Košiciach nadväzujúc na svoju starú tradíciu, predstavil sa v poslednej dobe svojmu členstvu ako i širokej košickej verejnosti i na poli ochotníckeho divadelníctva. V dňoch 4. a 5. mája sa zúčastnil na II. oblastných divadelných pretekoch 4. dejstvom mystéria Paula Claudela Zvestovanie, kde sa umiestnil v skupine mestských začiat. krúžkov na prvom mieste. Hra bola hlboko dojímavá, výkony hercov dobré. Vynikla najmä sl. Helena Dorčáková, p. Tibor Bodák a Jozef Belobrad. Hru úspešne režíroval Štefan Priehradný. [...]* Veríme, že po týchto začiatkoch skoro uvidíme na javisko nové, výlučne náboženské hry, aby sme aj týmto napomáhali šíreniu úcty našej nebeskej ružencovej Matky.“⁴⁷

V roku 1950, okrem toho, že počas barbarskej noci internovali pátra Mikuláša Lexmanna, štát odňal dominikánom kostol a z kultúrnej sály *Veritas* sa stalo posádkové kino *Dukla*, ktoré bolo zrušené až v roku 1973.⁴⁸ Prevzala a prevádzkovala ho armáda ako kultúrno-spoločenské zariadenie pre vlastné účely.⁴⁹

Zaujímavosťou je fakt, že mnohí herci, ktorí si zahrali na doskách *Veritasu*, našli v čase nyilaškého teroru v zime na prelome rokov 1944 a 1945 v Košiciach útočisko u pátra Mikuláša Lexmanna, ktorý im v kryptách dominikánskeho kostola urobil skrýšu. Páter zachránil ľudí bez ohľadu na ich národnosť, náboženské alebo politické presvedčenie.⁵⁰ Medzi ukrývanými bol napr. aj Anton Harčar, či maďarská herečka Aranka Molnar.

⁴³ HARČAR, Anton. *Žil som v Košiciach*. Bratislava : LÚČ, 2003, s. 189-191.

⁴⁴ HARČAR, Pamätnica, ref. 42, s. 25.

⁴⁵ LETZ, ref. 26, s. 217.

⁴⁶ Košice: II. oblastné divadelné závody. In *Naše Divadlo*. 1947, roč. 18, č. 9-10, s. 218.

⁴⁷ Spolkové zprávy - Spolok sv. Ruženca v Košiciach. In *Svätý ruženec*. 1947, roč. 2, č. 4-5, s. 72.

⁴⁸ *Viete, ktorá funkčná stavba je najstaršia v meste?*. [online]. [cit.2019-08-21]. Dostupné na internete: <<https://kosicednes.sk/historia/viete-ktora-funkcna-stavba-je-najstarsia-v-meste/?fbclid=IwAR1l-4UKylqQbb1bEP4BgaQ9MkA7e2erH8X8KpaRMuLzLWZAsFELjEZWDvI>>.

⁴⁹ DUCHOŇ, Jozef. Dominikánske námestie – „Veritas“ a jeho okolie : Potulky starými Košicami. In *Košický večer*, roč. 7, 1996, č. 64 (29.3.), s. 5.

⁵⁰ LETZ, ref. 26, s. 224.

Záver

V príspevku s názvom *Ochotníctvo v Košiciach v prvej polovici 20. storočia s dôrazom na činnosť Mikuláša Lexmanna OP* sme sa zaoberali ochotníctvom v Košiciach v rokoch 1918 až 1945. Cieľom nášho príspevku je popísať divadelnú činnosť významných kultúrnych spolkov v Košiciach so zameraním na ochotnícke divadlo spolku Bratstva sv. Ruženca v prvej polovici 20. storočia. V práci sa venujeme predovšetkým slovenským a maďarským spolkom, ktoré v tom čase amatérsky hrávali divadelné hry.

Nakoľko v Košiciach počas prvej Československej republiky pôsobilo vyše 300 spolkov, rozhodli sme sa písať o ochotníckej činnosti spolkov, ktoré pretrvali „na scéne“ najdlhšie, patrili medzi spolky s väčším počtom členov a ich predstavenia boli časté. Medzi takéto spolky patrilo aj Bratstvo sv. Ruženca, ktoré viedol košický konvent dominikánov. V rokoch 1934 až 1936 bol riaditeľom košického ružencového bratstva prior Mikuláš Jozef Lexmann. Páter Mikuláš dal v roku 1934 postaviť kultúrne stredisko Veritas, ktoré bolo slávnostne otvorené v roku 1935 a bolo postavené hlavne z darov a príspevkov Bratstva sv. Ruženca. Dôvodom stavby Veritas bola snaha Lexmanna o posilnenie katolíckej kultúry v meste. Sála poskytla možnosť realizovať rôzne divadelné hry a filmové predstavenia pre mládež. Divadelnú sálu Veritasu však v 30. a 40. rokoch využívali slovenské aj maďarské spolky. Veritas sa stal najpoužívanjšou divadelnou sálou pre ochotnícke divadlá v Košiciach. Preto sme sa rozhodli v našom príspevku skúmať, ako práve činnosť Bratstva sv. Ruženca a nápad pátra Mikuláša Lexmanna ovplyvnili hranie košických ochotníkov.

Prácu sme rozdelili do štyroch hlavných kapitol. V dvoch samostatných kapitolách sa venujeme slovenským a maďarským významným spolkom, ktoré boli známe svojimi ochotníckymi divadlami v rokoch 1918 až 1948. Okrajovo sme spomenuli ochotníctvo Židov a Rómov, ktoré vo vtedajších Košiciach nebolo také známe a rozšírené. Zvlášť sa venujeme interpersonálnym väzbám medzi maďarskými a slovenskými ochotníkmi, ktoré názorne dokladáme jednotlivými skutočnými udalosťami, ktoré sa odohrali napr. aj na doskách Veritasu. V kapitole o ochotníckom divadle Bratstva sv. Ruženca sa zaoberáme aj jeho dcérskymi spolkami, a to dievčenským spolkom „Živého Ruženca“ pod ochranou sv. Agnešky a chlapčenským spolkom s názvom „Meno Božie“. Tieto spolky združovali chlapcov a dievčatá, ktoré svojimi scénkami pomohli vyzbierať peniaze na rôznu charitatívnu činnosť dominikánov. V príspevku takisto opisujeme rozdiely, možnosti a prekážky, ktoré pre Košičanov spôsoboval politický režim v Československej republike v rokoch 1918 až 1938 a v Maďarskom kráľovstve v rokoch 1938 až 1945. Výsledkom našej práce je načrtnutie divadelného diania košických ochotníkov so zohľadnením ich národnostnej identity a so zameraním na kultúrnu činnosť vo Veritase.

Prílohy

Obr. 1 – Pamätná tabuľa Mikulášovi Jozefovi Lexmannovi na Veritase v Košiciach.
(Zdroj: dostupné na internete : <<http://www.patermikulas.sk/gallery/pamaetna-tabula-patrovi-mikulasi-na-veritase-v-kosiciach-1660/>>.)

Obr. 2 – Portrétna fotografia Mikuláša Lexmanna pre Jednotu Orol.
(Zdroj: Slovenský národný archív, 1934.)

Obr. 3 – Dobová fotografia Veritasu v Košiciach.
(Zdroj: Merza József, 1939.)

Obr. 4 – Spolok sv. Ruženca na II. oblastných divadelných závodoch v Košiciach (vľavo - Mikuláš Lexmann OP).

(Zdroj: Archivum historicum Provinciae Slovaciae Ordinis Praedicatorum, 1947.)

Zoznam bibliografických odkazov

a) Archívne pramene

Archív mesta Košice (ďalej AMK), fond Mestský notársky úrad v Košiciach, kartón 78, č. j. 4748. Hlásenie detektíva Szilágyiho krajinskému úradu z dňa 28.1.1929.

AMK. Technické oddelenie. Dominikánske námestie č. 1 (Veritas).

Arcidiecézny archív Košice, fond Dominicani. Nevhodné divadlo vo „Veritase“. 4990/1935. List biskupa Jozefa Čárskeho priorovi Mikulášovi Jozefovi Lexmannovi, OP. Košice 5.11.1935.

b) Články v dobovej tlači

Divadlo na slov. východe. In *Slovenský svet*, roč. 1 (1921), č. 2, s. 6.

Eredeti bemutatóval nyitják meg a kassai Veritas-kulturtermet. In *Prágai Magyar Hirlap*, roč. 14, 1935, č. 251 (3.11.), s. 14.

Košice: II. oblastné divadelné závody. In *Naše Divadlo*, roč. 18, 1947, č. 9-10, s. 218.

Košickí cigáni dostanú divadlo. In *Slovenský týždenník*, roč. 28, č. 39 (25.9.1931), s. 7.

Kultúrny dom Veritas v Košiciach. In *Slovenský východ*, roč. 17, 1935, č. 239 (19.10.), s. 3.

Nový katolícky kultúrny dom v Košiciach. In *Slovenská pravda*, roč. 16, 1935, č. 41 (13.10.), s. 5.

Spolkové zprávy - Spolok sv. Ruženca v Košiciach. In *Svätý ruženec*. 1947, roč. 2, č. 4-5, s. 72.

Spolok Rozvoj Slovákov-Židov v Košiciach. In *Slovenský východ*, roč. 19, č. 64 (18.3.1937), s. 3.

Ünnepélyesen felavatták a kassai Dómonkos-rend félmillió költséggel épített előadótermét. In *Prágai Magyar Hirlap*, roč. 14, 1935, č. 243 (23.10.), s. 7.

Židovské deti v Košiciach hrali slovenskú hru. In *Ludová politika*, roč. 7, č. 134 (18.6.1931), s. 3.

c) Literatúra

ČAVOJSKÝ, Ladislav – ŠTEFKO, Vladimír. *Slovenské ochotnícke divadlo 1830 – 1980*. Bratislava : Obzor, 1983. 504 s.

ČERVINKA, Vincenc. Počiatky spolkového a spoločenského života v Košiciach. In *Jubilejný almanach Košíc a východného Slovenska 1918 – 1928 I*. Košice : Výbor pre oslavy 10. výročia Československej republiky, 1928, s. 68-79.

DUCHOŇ, Jozef. Dominikánske námestie – „Veritas“ a jeho okolie : Potulky starými Košicami. In *Košický večer*, roč. 7, 1996, č. 64 (29.3.), s. 5.

ĐURKOVSKÁ, Mária. Maďarská menšina a jej politické aktivity na východnom Slovensku v rokoch 1918 – 1929. In *Človek a spoločnosť – Individual and Society*, roč. 12, 2019, č. 3, s. 11-20. ISSN 1335-3608.

FARAGÓ, Ödön. *Írások és emlékek*. Užhorod : Kiadja Lám Elemér r.t. nyomdai müintézete, 1933. 208 s.

FERKO, Tibor. *Divadelné letopisy mesta Cassa, Caschau, Kassa, Košice v súvislostiach dejín 1557 – 1945*. Košice : Equilibria, 2013. 872 s. ISBN 978-80-8143-085-5.

HARČAR, Anton. Príspevok k dejinám Slovenského katolíckeho kruhu v Košiciach v rokoch 1938 – 1945. In POTE MRA, Michal (ed.). *Annales Dioecesis Cassoviensis : Zborník prác k dejinám Košického biskupstva*. Košice : Verbum spol. s r.o., 1994, s. 191-216. ISBN 80-966957-2-X.

HARČAR, Anton. Rozpomienka na pátra Mikuláša Lexmana z rehole dominikánov – kazateľov. In KOPERDÁK, Juraj (ed.). *Pamätnica : 80 rokov Miestneho odboru Matice slovenskej v Košiciach 1919 – 1999*. Košice : Miestny odbor Matice slovenskej v Košiciach, 1999, s. 25. ISBN 80-968270-8-1.

HARČAR, Anton. *Žil som v Košiciach*. Bratislava : LÚČ, 2003. 509 s. ISBN 80-7114-439-8.

JARINKOVIČ, Martin. Kultúrno-osvetové spolky a organizácie. In *Košice 1918 – 1938 : zdroj metropol východného Slovenska*. Košice : Štátny archív v Košiciach v spolupráci s Východoslovenským múzeom v Košiciach, 2018, s. 85-86.

Košické maďarské spolky 1918 – 1989. Dunajská Streda : Lilium Aurum, 2002. 62 s. ISBN 80-8062-144-6.

KUŠNÍROVÁ, Silvia. Arcibratstvo svätého ruženca – život a činnosť. In *Svätý ruženec*, roč. 8, 2003, č. 11, s. 19-20. ISSN 1337-9852.

LETZ, Dominik Roman. Mikuláš Jozef Lexmann, OP : Pred Pána predstúpil so sklonenou hlavou. In LAGOVÁ, Veronika (ed.). *Smrť za mrežami*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2006, s. 214-234. ISBN 80-7165-570-8.

MARTÁK, Ján. *Ochotnícka činnosť 1918 – 1944*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1965. 363 s.

MELEK, Ján. *Slovenský ochotník – Naše divadlo – Ľudová tvorivosť – Javisko 1925 – 1978 : zborník štúdií z celoslovenskej konferencie k jubileám časopisov pre ochotnícke divadlo*. Bratislava : Osvetový ústav, 1978. 114 s.

ONDREJKOVÁ, Jarmila. Vznik a vývoj ochotníckeho divadla na Slovensku. In CHOVANEC, Marek (ed.). *5. študentská vedecká konferencia : zborník príspevkov*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2010, s. 136-144.

POTEMRA, Michal. *Kultúrny život v Košiciach v rokoch 1938 – 1945 : tematická bibliografia I*. Košice : Štátna vedecká knižnica, 1985. 573 s.

SOTÁK, Ladislav. Divadelná činnosť katolíckych spolkov v Košiciach v rokoch 1926 – 1948. In POTEMRA, Michal (ed.). *Annales Dioecesis Cassoviensis : Zborník prác k dejinám Košického biskupstva*. Košice : Verbum spol. s r.o., 1994, s. 217-226. ISBN 80-966957-2-X.

ŠTEFKO, Vladimír et al. *Dejiny slovenského divadla I*. Bratislava : Divadelný ústav, 2018. 731 s. ISBN 978-80-8190-039-6.

d) Internetové zdroje

BALASSA, Zoltán. *Isépy Natália – egy elfelejtett kassai költő, újságíró, színész, rádiójáték-író*. [online]. [cit.2019-08-20]. Dostupné na internete : <<https://felvidek.ma/2015/02/isepy-natalia-egy-elfelejtett-kassai-kolto-ujsgiro-szinesz-radiojatek-iro/>>.

DLHÁNOVÁ, Viera. *Dejiny Jókaiho divadla v Komárne*. [online]. [cit.2019-11-12]. Dostupné na internete : <<https://www.theatre-architecture.eu/sk/databaza/?theatreId=226>>.

JESENSKÝ, Mikuláš. *Na Moyzesovej mali svoje centrú kresťania i židia*. [online]. [cit.2019-11-21]. Dostupné na internete : <<https://kosicednes.sk/historia/na-moyzesovej-mali-svoje-centra-krestania-i-zidia/>>.

Viete, ktorá funkčná stavba je najstaršia v meste?. [online]. [cit.2019-08-21]. Dostupné na internete: <<https://kosicednes.sk/historia/viete-ktora-funkcna-stavba-je-najstarsia-v-meste/?fbclid=IwAR1l-4UKylqQbb1bEP4BgaQ9MkA7e2erH8X8KpaRMuLzLWZAsFELjEZWDvI>>.

Rozdelený svet

Bc. Samuel Červeňanský
Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici

MARSHALL, Tim: *Rozdelený svet : Prečo žijeme v epoche múrov*. Bratislava : Premedia, 2018, 248 s. ISBN 978-80-8159-643-8.

Tim Marshall vstúpil do širšieho povedomia knihou *V zajatí geografie*, ktorá potešila nejedného geografa, politológa alebo aj historika. Autor je známy svojou novinárskou činnosťou, v ktorej sa venuje témam o súčasnom vývoji sveta. Prvé vydanie knihy *Rozdelený svet* z roku 2018 tak spĺňa jeho cieľ interpretovať súčasné dianie vo svete. Vo svojej knihe ponúka nový uhol pohľadu na bariéry a múry, ktoré sa za posledné desiatky rokov začali budovať. V rozhovoroch na otázku *Prečo je svet rozdelený*, Marshall uviedol ako hlavný dôvod modernú technológiu a sociálne siete. Vyplýva to aj z nedávneho dokumentu *The Social Dilemma*, ktorý bol predstavený v septembri 2020 na Netflixu. Spoločnosť sa postojovo zradikalizovala po vstupe internetu a moderných technológií do bežného života. Tieto bariéry sú preto charakteristické aj pre našu, európsku kultúru. Preto je aj samotná kniha od britského novinára výborným úvodom, nakoľko nám ponúka pohľad na viaceré konflikty, na príklade ktorých môžeme vnímať vplyv moderných technológií.

Autor sa v knihe venuje otázkam veľkého elektronického múru v Číne, americko-mexickej hranici, Berlínskeho múru v kontexte posledných udalostí, ale aj Spojenému kráľovstvu a brexitu. Tim Marshall analyzoval súčasné geopolitické trendy, dobový kontext daných území, ale aj historické súvislosti. Syntézou týchto bodov tak ponúka širší pohľad na zvyšujúcu sa mieru globalizácie a jej ešte väčšiu negatívnu spätnú väzbu. Sám konštatuje, že ľudia nie sú pripravení na aktuálne rýchle tempo zmien. Z toho plynú aj viaceré sociálne a kultúrne napätia.

Autor v úvode stručne opisuje dôvody a teórie, ktoré najlepšie vysvetľujú, prečo vôbec vznikajú hranice medzi ľuďmi. Podľa neho ako ľudia musíme prijať a uznať existenciu rozdielov. Aj keď tieto rozdiely existujú, musíme podľa Marshalla hľadať jednotu a učiť sa spolupracovať. To je koniec-koncov základom pluralitných demokratických štátov, ktoré v súčasnej dobe prevažujú ako formy politického zriadenia.

Následne opisuje konkrétne územia a podoby múrov alebo bariér, ktoré na ich území vznikli. V prvej kapitole sa venuje Číne. Čitateľ by čakal, že autor sa bude zaujímať o zložité vzťahy v rámci pohraničných území Čínskej ľudovej republiky. Tim Marshall sa však sústredil na elektronickú bariéru, ktorá bola vybudovaná za pomoci moderných technológií. Táto bariéra odstrihla väčšinu obyvateľstva Číny od zvyšku sveta. Autor zároveň využíva paralely z histórie, konkrétne naráža na význam Veľkého čínskeho múru. V prenesenom význame prisudzuje Marshall – aj s ohľadom na súčasnú situáciu – Čínskeho múru pozitívny historický význam, nakoľko pomohol formovať čínsku identitu. Podľa autora Čínsky múr pomohol obyvateľom lepšie definovať svoj vlastný kultúrny svet oproti barbarskému svetu, ktorý ležal za hranicami tejto pamiatky. Aj keď je historický význam múru podľa Marshalla pozitívny, v knihe sa nevyhol kritike súčasného autoritárskeho režimu. Autor tvrdo kritizuje fakt, že akákoľvek vnútorná kritika modernej Číny sa automaticky považuje za nevlasteneckú. Marshall zaujíma rozhodné stanovisko voči dôležitým

postavám modernej Číny. Niektorí ľudia totiž môžu argumentovať, že Mao zjednotil krajinu, čo malo pre stabilitu Číny obrovský význam. Marshall však tvrdí, že aj keď Mao zjednotil krajinu, bolo to za cenu zastavenia jej hospodárskeho rozvoja. Zároveň jedným dychom dodáva, že ak by sa čínska ekonomika zastavila, teda Čína by už nemala odbyt pre svoje výrobky, či už v zahraničí alebo na vlastnej pôde, pre Čínu by to znamenalo katastrofu. Toto tvrdenie Marshalla je pravdivé, nakoľko je Čína jedným z najväčších exportérov na svete. Akékoľvek väčšie clá alebo obmedzenia prísunu čínskeho tovaru, by znamenali pre túto krajinu ekonomické straty, ako tomu bolo po zavedení ciel počas vlády Donalda Trumpa. V publikácii je zároveň klasifikovaná hlavná obava, kvôli ktorej je moderné čínske impérium krehké. Touto obavou je fakt, že by obyvatelia Číny mohli získať voľný prístup k informáciám. Podľa Marshalla by sa tak táto diktatúra stala krehkou, a preto sú snahy Čínskej ľudovej strany v čo najväčšej miere odstrihnúť vlastných obyvateľov od informácií bežne prístupných v iných častiach sveta.

V knihe sa autor ďalej venuje zložitým vzťahom na americko-mexickej hranici, ktoré sú, hlavne s ohľadom na súčasnú politickú situáciu, pomerne slušne vyargumentované. Čitateľ tak môže nájsť na nasledujúcich stranách stručnú históriu vzťahov medzi Spojenými štátmi americkými a Mexikom. Je dôležité, že Marshall sa pozerá aj do histórie, nakoľko mu historický kontext pomáha pochopiť aktuálne napätie na americko-mexickej hranici. Konkrétne sa zameriava na význam štátu Texas.

Autor dobre zaznamenáva pohľad politikov na otázku migrácie, ktorá je v americkej spoločnosti stále horúcou témou. Tim Marshall nešetril kritikou na adresu bývalého prezidenta Donalda Trumpa, čím umožňuje čitateľovi prejsť hlbšie k jadru problému. Marshall argumentuje, že význam postaveného múru by obyvatelia USA mohli chápať ako masívnu bariéru voči migrácii. Ide však podľa neho len o falošný pocit istoty. Reálna schopnosť zabrániť početnej migrácii je na základe vybudovania múru nízka. Podľa Marshalla skôr ide o vytvorenie kultúrnej a politickej bariéry. Preto je to skôr populistický krok než reálne riešenie problému migrácie. Tento múr totiž nie je neprekonateľný.

Autor ďalej poukazuje na zložité vzťahy na izraelsko-palestínskej hranici, na konflikty na Indickom subkontinente, ale aj na problematiku vytvárania „národných“ štátov na africkom kontinente. Na záver knihy sa Tim Marshall vracia do Európy, kde sa sústreďuje na význam Berlínskeho múru. Pre náš stredoeurópsky kontext je pád Berlínskeho múru o to významnejší, že sa táto udalosť stala jednou z kľúčových momentov rozpadu komunistického bloku. Eufória z pádu komunizmu krátko po roku 1989 v európskej spoločnosti opadla, ale rozdiely, ktoré vznikli za obdobie približne 50 rokov, však naďalej ostali. V niektorých prípadoch, ako naznačuje autor v prípade ekonomiky, sa dokonca zväčšili. Rozširovaním Európskej únie sa síce zväčšovala zóna voľného trhu, ale myslenie ľudí sa úmerne s rozširovaním adekvátne nezmenilo. Podľa Marshalla by sa občania únie mali učiť dosahovať kompromisy, nakoľko by koniec európskeho spoločenstva znamenal aj koniec mieru. Európskym krajinám by taktiež akékoľvek oslabenie únie neprospeľo, pretože jednotlivé štáty EÚ v porovnaní so štátmi ako Čína, Rusko a USA nedokážu týmto veľmociam vojensky konkurovať. Pre európskych čitateľov prináša táto pasáž výzvy, ktorým budú Európania v budúcnosti čeliť.

Témou poslednej kapitoly knihy je Spojené kráľovstvo. Autor hľadá súvislosti s bariérami už v Rímskej ríši, konkrétne od začatia stavby Hadriánovho valu, ktorý rozdelil Britániu na dve časti – civilizovanú rímsku a barbariskú škótsko-írsku. Autor tak sleduje líniu vývoja bariér už od Rimanov a zakončuje svoj pohľad brexitom. Komplikovaná história Britských ostrovov sa tak odzrkadľuje aj na mentalite spoločnosti. Autor si však nedáva klapky na oči, ale trefným spôsobom komentuje hlavné problémy Spojeného kráľovstva. Samotný postoj autora k brexitu je skôr skeptický, nakoľko ako v prípade veľkého múru na americko-mexickej hranici, nerieši brexit

vnútorné problémy, ktoré krajina prežíva, ale funguje skôr ako psychologický efekt pre falošný pocit istoty. Viacerí odborníci sa hlásili za zotrvanie Británie v Európskej únii. Ich hlas však ostal nevypočutý.

Marshall dopĺňa dôležité myšlienky o tom, ako môžu postojе politických strán nezodpovedať realite, ktorú občania prežívajú. Príkladom je migrácia. Niektorí obyvatelia po príchode migrantov, prevažne z východnej a strednej Európy, afrických krajín a Indie, prežívali oprávnené obavy. Vládni politici, ako uvádza Marshall, mávli nad týmito obavami rukou. Zároveň občania, ktorí nesúhlasili s otvorenou migračnou politikou a otvorene spochybňovali jej účinok, boli označovaní za rasistov. Samotný autor potvrdzuje, že ekonomická migrácia je v ľudskej histórii bežným javom, ale v posledných rokoch prebieha až veľmi rýchlo. Marshall dobre vystihol, že tempo zmien, ktoré v posledných rokoch cítime nielen v Británii, ale aj v Európe, je rýchle a mnoho ľudí si preto kladie oprávnené otázky. Preto by sa podľa jeho názoru mali politické subjekty priblížiť viac k realite ľudí a neoznačovať ich, často len na základe otázok a pochybností, za xenofóbov.

Kniha ako celok ponúka komplexný pohľad na problematiku budovania bariér v posledných desaťročiach. Autor si zvolil náročnú úlohu, v ktorej dokázal obstáť a priniesť tak komplexnejší pohľad na tie najkonfliktnejšie oblasti vo svete. V súčasnej dobe čelíme nadmernému množstvu informácií, ktoré z časového hľadiska nemáme možnosť obsiahnuť. Kniha *Rozdelený svet* ponúka čitateľom stručný ale erudovaný pohľad na problémy a nedostatky zvyšujúcej sa globalizácie.

Čabradské panstvo v stredoveku

Mgr. Adam Čuchor

Katolícka univerzita v Ružomberku

MALINIAK, Pavol: *Čabradské panstvo v stredoveku*. Banská Bystrica : Belianum, 2019, 224 s. ISBN 978-80-557-1625-1.

Mnohí historici, študenti a nadšenci obdobia stredoveku sa dozvedeli radostnú správu, keď na konci roku 2019 prišla správa o vychádzajúcej knižnej novinke od univerzitného historika stredovekých dejín Pavla Maliniaka. Monografia vyšla v rámci projektu VEGA, presnejšie v sekcii *Kríza a kolaps na pomedzí stredoveku a novoveku – sondy do problematiky v slovenskom kontexte*.

Obsahovo ju možno zaradiť medzi odborné práce zaoberajúce sa hospodárskymi dejinami Slovenska, s dôrazom na územie v Hontianskej stolici. Taktiež jej patrí zaslúžené miesto medzi publikáciami o dejinách hradov a zámkov na Slovensku, respektíve v Uhorsku, o dejinách šľachty a jej sídel v období stredoveku a raného novoveku. Tu by som chcel podotknúť, že ide o poslednú rozsiahlu mikroregionálnu prácu, ktorá svojím názvom nadväzuje na predošlé publikácie slovenských historikov, z roku 2009 *Jelšava a Jelšavské panstvo v stredoveku* a prácu z roku 2011 *Červenokamenské panstvo v stredoveku*, čím sa už vytvoril možný základ pre sľubnú sériu v rámci budúcnosti histórie.

Autor vyvinul nemalé úsilie, aby dokázal vytvoriť svoje dielo, pričom sa v poznámkach odvoláva na použité dochované archívne pramene a odbornú literatúru viažucu sa k skúmanej téme. Pavol Maliniak jadro publikácie vecne rozdelil na štyri časti, čím taktiež napomohol k zlepšeniu prehľadnosti práce aj pomocou podnadpisov. Spomedzi všetkých štyroch častí bolo neľahké vybrať jednu, ktorá by bola po výpovednej stránke najlepšie spracovaná, nakoľko prínos práce sa nachádza v každej z nich.

V úvode monografie autor zreteľne čitateľa uviedol do problematiky výskumu práce, kde výstižne vysvetľuje význam slov a pojmov potrebných pre lepšie porozumenie textu, pričom nezabudol zahrnúť aj stav bádania v tejto téme a metódy historického výskumu. Tým poukázal na patričnú znalosť témy i dostupné zdroje informácií v podobe prameňov a použitej literatúry nachádzajúcich sa v Maďarsku a na Slovensku. Prvá časť práce je obsahovo najrozsiahlejšia, nakoľko sa zaoberá majetkovými pomermi, pričom systematicky a chronologicky zaznamenáva priebeh rôznych majiteľov na základe údajov o držbe hradného sídla. Maliniak sa v danom texte detailne zaoberá aj dobovými udalosťami a okolnosťami nadobudnutia majetkov u príslušníkov šľachty a cirkvi, pričom vhodne doplnil mapy a rodokmene ako vizuálne pomôcky, čím čitateľ dokáže lepšie porozumieť informáciám.

V druhej kapitole sa čitateľ dozvedá o charaktere hospodárskych pomerov hradného panstva na základe dochovaných písomných dokladov: aké dane, dávky a povinnosti sa vzťahovali na sedliacke obyvateľstvo v podobe renty, ktorú odvádzalo cirkvi a zemepánovi počas feudalizmu. V tejto časti sú podkapitoly tematicky rozdelené podľa odvetví na poľnohospodárstvo, mlynárstvo a rybníkársť, lesné hospodárstvo, baníctvo a hutníctvo. Autor sa v osobitej podkapitole venuje špecifickému postaveniu vzťahu medzi poddanými panstva s mestami

Krupina a Banská Štiavnica na základe kontextu sťažností a žiadostí ľudí z okolitých miest na súde.

Pavol Maliniak sa v tretej kapitole zaoberal demografickými a sociálnymi pomermi v Čabradskom panstve. Autor sleduje dejiny každodennosti a zaoberá sa tu demografickým výskumom, pričom poukázal na možnosti využiteľnosti zdrojov, prípadnú kritiku na základe absencie určitých prameňov a ich menšiu škálu porovnávania v užšom časovom období. Maliniak v publikácii priznal, že išlo o veľmi náročnú problematiku na spracovanie pri sledovaní obyvateľstva, nakoľko absentujú niektoré údaje. Napríklad sa často neuvádzal vek mladších ľudí. Autor však čitateľovi zreteľne vysvetlil, aké sú možnosti a aká bola kedysi skutočná veková hranica a porovnal ju na základe obyčajového práva v Uhorsku, kde poukázal na rôzne označenia a pojmy v dobových zápisoch. Autor sledoval viaceré existujúce sociálne skupiny v skúmanom období v mikroregióne, na základe ktorých máme údaje o podobe vtedajšej spoločnosti a ich povinností zachytené interpretáciou. Na základe zmienok v dochovaných prameňoch sa nachádzajú v publikácii aj informácie, či mohol nastať rozdiel v raste populácie, prípadne, či došlo v niektorých lokalitách k úbytku obyvateľstva a čo to pravdepodobne mohlo v danom období spôsobiť. Dokonca v podkapitolách jednotlivo sledoval rozdielne sociálne vrstvy obyvateľstva a zlepšil prehľadnosť textu pomocou doplnených tabuliek s údajmi.

Štvrtá kapitola dostala názov *Správa hradu a panstva*, pričom svojím obsahom čiastočne nadväzuje na niektoré predchádzajúce časti monografie týkajúce sa majetkových pomerov a hospodárstva. Vzhľadom na obmedzené možnosti dochovaných písomných dokladov sa autor zameral na výskum obdobia neskorého stredoveku, až do prvej polovice 16. storočia. Hoci išlo o rozsahovo najkratšiu časť, text v žiadnej z podkapitol nestráca na kvalite, nakoľko sa čitateľovi dostáva do rúk skutočný prehľad o správe a funkciách na hrade. Na základe súčasného stavu bádania Maliniak v podkapitole predstavil, z akého časového obdobia pravdepodobne pochádzajú prví kasteláni, ich zástupcovia, prepošti, čo bolo ich náplňou vo funkcii a čo sa v tom období na hrade odohrávalo. V ďalších dvoch podkapitolách autor vysvetľoval, ako sa tieto funkcie, prípadne postavenia zmenili a aké boli skutočné okolnosti ich pôsobenia. Taktiež do svojho výskumu zahrnul aj nižšie postavených úradníkov a služobníkov na hradnom panstve.

V závere publikácie autor sám kriticky zhodnotil svoje výsledky práce. Treba však podotknúť, že išlo o veľmi prínosné čítanie, nakoľko autor veľmi kvalitne porovnával vzťahy a čitateľ sa dozvedel nielen o štruktúre feudálnej spoločnosti, ale aj o hospodárskych pomeroch, demografii Hontu a mnohých iných záležitostiach v oblasti správy. Celkovo som mal počas čítania monografie veľmi dobrý pocit a na záver by som chcel podotknúť, že takáto téma je v publikácii po obsahovej stránke a metodike historického výskumu podľa môjho názoru vhodne štruktúrovaná a kvalitne spracovaná nielen pre historikov a študentov dejín, ale aj pre laického čitateľa, ktorého zaujíma história

Bitka na Čegare – čo je viac: sloboda či život ?

Bc. František Jakab

Na prelome 18.–19. storočia dochádza k úpadku Osmanskej ríše – vyčerpávajúce a nákladné vojny, problémy v správe, armáde, či neschopnosť dosiahnuť úroveň rozvoja krajín západnej Európy, hnala Osmanov do krízy. V roku 1789 sa dostáva na trón Selim III., snažiaci sa reformami zabrániť katastrofe, pričom sa sústredil predovšetkým na rozvinuté oblasti impéria, či armádu. Dovoľuje Srbom nosiť zbraň, vytvoriť domobranu, vyberať dane... V belehradskom pašalíku¹ sa ako citeľný problém javia janičiari, dávno nie považovaní za oporu vojska, ale len za rabujúce oddiely – nedostávajú pravidelný žold. Nesúhlasia s reformami, búria sa a odmietajú prijať rozkaz sultána opustiť dané územie. Selim vyzve Srbov do boja, pričom ako odmenu ponúkne obmedzenú formu samosprávy. V roku 1798 Napoleon vtrhol do Egypta. Z dôvodu obrany osmanského územia je armáda z Belehradu stiahnutá a na jej miesto sa dostávajú opäť janičiari. Tí utopia belehradského pašu Hadžiho Mustafu, vyženú úradníkov, vytvoria vlastnú správu, tvorenú štyrmi vysokými dôstojníkmi (dáhijovia), ktorí disponujú najvyššou mocou. Nastáva obdobie teroru, rabovania a vraždenia pravoslávnych Srbov. Odpor voči novej krutovláde je viditeľný aj v radách moslimského obyvateľstva – sipáhijov.²

V roku 1803 začínajú prípravy na povstanie, ktoré sa však podarilo odhaliť – výsledkom je „seča knezova“ – poprava sto päťdesiatich významných predstaviteľov srbskej komunity – knezov³. Táto udalosť len umocnila potrebu povstania a stala sa jej podnetom. Za veliteľa revolty vymenovali obchodníka s dobytkom Juraja Petrovića, prezývaného Karađorđe – čierny Juraj, ktorý mal skúsenosti z rakúsko-osmanskej vojny v rokoch 1788 – 1791.⁴

Menovanie Juraja Petrovića za veliteľa...

...V Orašaci sa okrem vodcov zišlo okolo 500 ozbrojených Srbov... Na ďalší deň sme si chceli zvoliť vodcu. Každý si želal Karađorđeho, ale on odmietol. „Prečo to nechceš prijať?“ opýtali sme sa ho. „Čo?“ odpovedal. „Chcem ísť s vami všade tam, kam pôjdete, ale nie pred vami.“ „Prečo si to neželáš?“ „Kvôli tomu, že nie ste skúsení vo vojenstve a aj kvôli tomu, že po niekoľkých dňoch sa Turkom vzdáte a viete, čo bude nasledovať!“ „Nevzdáme! Nevzdáme!“ všetci vykriekli. „Ty pred nami, my za tebou, cez oheň a vodu za naším veliteľom!“...⁵

Z počiatku povstanie proti Osmanom dosahovalo úspechy a Srbi vzhľadom si vzhľadom na aktuálnu situáciu (zhromaždenie dostatočného počtu mužov) vytýčili za cieľ smrť dáhijov a obnovenie samosprávy z čias pred vládou janičiarov. V prvej fáze nesmeroval nepokoj voči sultánovi, ale proti vládcom belehradského pašalíka. Selim dokonca poslal povstalcem vojsko na podporu, no po obsadení Belehradu a poprave dáhijov nároky Srbov začali narastať: žiadali trvalú držbu pevností a autonómiu. Situáciu zmenila rusko-osmanská vojna, ktorá zapríčinila

¹ Územie vyznačujúce sa prvkami autonómie. RYCHLÍK, Jan et al. *Medzi Vídni a Carihradem 1. Utvárení Balkánskych národů*. Praha: Vyšehrad, 2009, s. 29.

² TEJCHMAN, Miroslav et al. *Dějiny jihoslovanských zemí*. Praha: NLN – Nakladatelství Lidové noviny, 1998, s. 93; PELIKÁN, Jan et al. *Dějiny Srbska*. Praha: NLN – Nakladatelství Lidové noviny, 2004, s. 167-168; RYCHLÍK, ref. 1, s. 29; MELICHÁREK, Maroš. Prvé svetielko pre slovanské národy Balkánu. In *Historická revue*, 2013, roč. 24, č. 2, s. 22-23.

³ Členovia strednej vrstvy – obchodníci s dobytkom, richtári či sedliaci. WEITHMANN, Michael W. *Balkán: 2000 let mezi východem a západem*. Praha: Vyšehrad, 1996, s. 183.

⁴ MELICHÁREK, ref. 2, s. 23.; WEITHMANN, ref. 2., s.183; PELIKÁN, ref. 2., s. 168-169.

⁵ MELICHÁREK, ref. 2, s. 23.

nenaplnenie podmienok zmluvy Osmanov so vzbúrencami,⁶ no Rusi, ako spojenci vo vojne, podporovali Petrovičových mužov a sľubovali im úplnú nezávislosť. Medzi rokmi 1807 – 1809 nastalo obdobie mieru medzi Rusmi a Osmanmi, ktoré sa premietlo aj do situácie na Balkáne – boje pozastavili, dobyté územia prenechali pravoslávny povstalcovi. Rušno bolo aj v hlavnom stane Karađorđeho – kvôli zvadám medzi vodcami povstania, ktorí chceli participovať na vládnutí a obmedziť samovládu Petroviča.⁷

V roku 1809 sa obnovili boje ako medzi Rusmi a Osmanmi, tak aj v Srbsku – vojsko rozdelili do štyroch divízií, vedených Sima Markovićom, Miloje Petrovićom, Milenko Stojkovićom a Karađorđem. Táto fáza povstania vykazuje úpadkové rysy, pričom zostupná fáza začala práve bitkou na kopci Čegar.⁸ Cieľom divízie bolo oslobodenie už spomínaného mesta, kde v tej dobe sídlila len posádka o sile 3000 mužov pod velením Huršida pašu. Dobytie Niša otváralo Srbom dvere do Kosova a na územia stredovekého srbského štátu. Sídlo malo byť obsadené veliteľom Miloje Petrovićom, no veľmi pomalé tempo, ktorým vojaci pochodovali, hádky osobností ohľadom postu hlavného veliteľa, s tým súvisiaci nesúlad ohľadom ďalšieho postupu a osmanské posily, v počte 20 000 vojakov, ich donútili zmeniť plány a namiesto útoku na Niš vybudovať v okolí obcí Kamenica, Gornji a Donji Matejavac šesť zákopov (najväčší sa nachádzal na Čegare). Každý zákop mal inú pozíciu a svojho veliteľa – Stevan Sinđelić, Petar Dobrnjić, Ilija Barjaktarović, Miloje Petrović a Paulj Matejić.⁹

Osmani zaútočili v ranných hodinách. Päťkrát sa neúspešne snažili obsadiť zákopy, no Sinđelićovi muži ich vždy odrazili. Pri ďalšom šturme sa im to však podarilo a došlo k boju muža proti mužovi. Útočníkom stále prichádzali nové posily a počet Srbov sa aj napriek tvrdému odporu zmenšoval – Petrović totiž zakázal vojakom z iných pozícií zapojiť sa do boja. Stevan Sinđelić, vidiac beznádejnosť situácie, vyslal svojho paholka s rozkazom povedať všetkým pravdu o bitke na Čegare, vyčkal, pokiaľ čo najviac Osmanov príde k zákopu a napokon strelil do sudov s pušným prachom. Na bojovom poli zostalo dvadsaťtisíc mŕtvych tiel, z toho šesťnásťtisíc na osmanskej strane. Keď vojaci z ostatných zákopov zbadali obrovskú explóziu a uvideli oblak dymu, dali sa na útek, počas ktorého veľa z nich padlo pod šablami osmanskej jazdy.¹⁰

Výsledok bitky rozzúrnil osmanské velenie a nižší veliteľ Huršid paša prikázal z bojiska vziať 952 lebiek srbských bojovníkov, naplniť ich slamou a poslať sultánovi. Selim sa zhrozil a nakázal lebky vrátiť späť do Niša a na výstrahu ich pred bránami mesta vmurovať do veže – tzv. Čele Kula (veža lebiek). Tým však dosiahol opačný efekt – objekt sa stal symbolom boja za nezávislosť.¹¹

Alphonse de Lamartine píše...

„Môj zrak a srdce pozdravili pozostatky týchto odvážnych ľudí, ktorých hlavy sa stali kameňom – základmi nezávislosti ich krajiny. Nech si Srbi cenia tento pamätník! Bude učiť ich deti hodnote nezávislosti jedného národa, ukáže im cenu, ktorú ich otcovia museli zaplatiť.“¹²

⁶ Ičkov mier. PELIKÁN, ref. 2, s. 170.

⁷ PELIKÁN, ref. 2, s. 170-171.; MELICHÁREK, ref. 2, s. 23-24.; TEJCHMANN, ref. 2, s. 94.

⁸ Extravilán obce Kamenica, neďaleko mesta Niš (poznámka autora).

⁹ MELICHÁREK, ref. 2, s. 25.; TODOROVIĆ, Toma. Опомена и поуке Боја на Чегру, 2009. In *Политика*. [online]. Dostupné na internete: <http://www.politika.rs/scc/clanak/89162/Opomena-i-pouke-Boja-na-Cegru> [cit. 2020-06-10].; Dostupné na internete [online]: <https://www.serbia.com/the-battle-of-cegar-one-bullet-and-the-price-of-victory/> [cit. 2020-06-10].; NOVAKOVIĆ, Milan. Bitka na Čegru: Poginulo 16.000 Turaka i 4.000 Srba, 2019. In: *Niške vesti*. [online]. Dostupné na internete: <https://niskevesti.rs/10778-bitka-na-cegru-poginulo-16-000-turaka-i-4-000-srba> [cit. 2020-06-10].

¹⁰ TODOROVIĆ, ref. 9; NOVAKOVIĆ, ref. 9.

¹¹ NOVAKOVIĆ, ref. 9.

¹² Dostupné na internete [online]: <https://www.serbia.com/the-battle-of-cegar-one-bullet-and-the-price-of-victory/> [cit. 2020-06-10].

Bitka na Čegare nám ukazuje odhodlanie človeka a túžbu po slobode, pre ktorú je schopný položiť aj vlastný život. Srbský národ túžil po vlastnom štáte dlhé stáročia, keďže bol od čias neskorého stredoveku v nedohľadne. Po smrti Štefana Dušana v roku 1355 sa srbský stredoveký štát začal rozpadáť na jednotlivé územia. Zdrvivúce porážky (na rieke Marica a na Kosovom poli) a nakoniec zánik srbského despotátu znamenali nastolenie vazalského vzťahu k Osmanskej ríši. Nastalo obdobie osmanskej nadvlády, ktoré však aj napriek niektorým pozitívam bolo pre balkánske národy po niekoľkých storočiach neprijateľné – vidíme to na správaní povstalcov, ktorí radšej obetovali svoje životy, ako by znovu zažívali režim neslobody. Tento „akt obety“ nezostal zabudnutý: duch odvahy sprevádzal bojovníkov za slobodu, až kým ju skutočne v roku 1878 nezískali. Okolo veže bola postavená kaplnka a neskôr aj pamätník, venovaný Stevanu Sindelićovi.

13

Na pamätníku je napísané...

„Okoloidúci stoj! K Čegararu sa otoč. Nech ti navždy v spomienkach zostanú hrdinovia z Čegara, slobody tvorcovia, Sindelić Stevan a jeho bojovníci.“¹⁴

Prílohy

Príloha č.1- Busta Stevana Sindelića nachádzajúca sa pri Čele kule¹⁵

¹³ HURBANIČ, Martin. *Stredoveký Balkán*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2010, s. 159.; Dostupné na internete [online]: <https://www.serbia.com/the-battle-of-cegar-one-bullet-and-the-price-of-victory/> [cit. 2020-06-10].

¹⁴ Súčasný vzhľad pamätníka pozri v prílohe č. 1.

¹⁵ zdroj: Autor.

Príloha č.2 – pamätník bitky na Čegare nachádzajúci sa blízko obce Kamenica¹⁶

Príloha č.3 – Čele kula¹⁷

¹⁶ zdroj: Autor

¹⁷ zdroj: Dostupne na internete [online]:

https://u.smedata.sk/blog/article/0/44/449890/449890_article_photo_cele-kula-morbidny-pohlad_900x.jpeg?r=28ad

Použitá literatúra:

1. HURBANIČ, Martin. *Stredoveký Balkán*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2010, 233 s. ISBN: 978-80-7165-818-4.
2. NOVAKOVIĆ, Milan. Bitka na Čegru: Poginulo 16.000 Turaka i 4.000 Srba. In *NIŠKE VESTI*. Dostupne na internete [online]: <https://niskevesti.rs/10778-bitka-na-cegru-poginulo-16-000-turaka-i-4-000-srba> [cit. 2020-06-10].
3. MELICHÁREK, Maroš. Prvé svetielko pre slovanské národy Balkánu. In *Historická revue*, 2013, roč. 24, č. 2, s. 20-26 ISSN 1335-6550.
4. PELIKÁN, Jan. et al. *Dějiny Srbska*. Praha: NLN – Nakladatelství Lidové noviny, 2004, 670 s. ISBN: 80-7106-671-0.
5. RYCHLÍK, Jan. et al. *Medzi Vídni a Carihradem 1. Utváření balkánských národů*. Praha: Vyšehrad, 2009, 399 s. ISBN: 978-80-7021-957-7.
6. TEJCHMAN, Miroslav. et al. *Dějiny jihoslovanských zemí*. Praha: NLN – Nakladatelství Lidové noviny, 1998, 756 s. ISBN: 80-7106-266-9.
7. TODOROVIĆ, Toma. Опомена и поуке Боја на Чергу, 2009. In *Политика*. Dostupné na internete [online]: <http://www.politika.rs/scc/clanak/89162/Opomena-i-pouke-Boja-na-Cegru> [cit. 2020-06-10].
8. WEITHMANN, Michael W. *Balkán: 2000 let mezi východem a západem*. Praha: Vyšehrad, 1996, 432 s. ISBN: 80-7021-199-7..

Internetové zdroje:

1. The Battle of Čegar: One bullet and the price of victory. Dostupné na internete [online]: <https://www.serbia.com/the-battle-of-cegar-one-bullet-and-the-price-of-victory/> [cit. 2020-06-10]

Vedeli ste, že...?

Ako sa nemecký reformátor Martin Luther dopracoval k svojmu priezvisku? Jeho priezvisko, Luther, nie je jeho originálnym menom nakoľko Lutherovo priezvisko prechádzalo postupnými úpravami. Jeho pôvodné meno bolo Martin Luder. Nakoľko sa Luther venoval ako teológ Biblii, pre lepšie a hlbšie pochopenie Nového zákona sa venoval štúdiu gréckeho jazyka. Preto v rokoch 1517 – 1519 sa podoba jeho podpisu zmenila na Eleutherios (ελευθεριος). Zároveň však bolo pogrécenie si mena akýsi pseudonym vedca, čo bolo typické pre humanistov tej doby. Tento jav vieme taktiež potvrdiť aj u Filipa Melanchtona, ktorého pôvodné priezvisko bolo Schwarzerd. Grécka verzia mena Eleutherios tak neskôr po roku 1521 prispela k tomu, že sa reformátor premenoval z Luderu na Luthera.

SCHILLING, H.: Martin Luther: Rebel v prevratných časoch. Bratislava : Aleph, 2017. 618 s. ISBN 9788089491162.

Martin Luther veril, že práva a povinnosti v intímnom živote platili tak pre manžela ako i pre manželku. Tá nimi mohla nárokovat' i v prípade bezdetného manželstva. Ak príčinou bezdetnosti bola impotencia muža, žena mala podľa Luthera právo nájsť si iného partnera, čo však platilo aj v opačnom prípade. Sám Luther, ktorý žil v čistote 42 rokov, keď sa oženil tvrdil, že sexualita patrí k manželstvu a kladne naň pôsobí. Jeho rada manželom znela: „Dvakrát týždenne sa so svojou pani oddávaj milovaniu: stoštyrikrát ročne neuškodí jej, ani tebe.“

DVOŘÁKOVÁ, D. - HOLEC, R. - LENGYELOVÁ, T. - MÚCSKA, V.: Lásky a škandály v našich panovníckych rodoch. Praha : Ottovo nakladatelství, 2017, s. 96. ISBN: 9788074512995.

Kde majú pôvod prvé mince? Prvý panovník, ktorý dal vyrobiť starodávne mince bol kráľ Alayttes z Lýdie v západnej Anatólii okolo roku 640 p. n. l. Mince sa však nedali len tak ľahko sfalšovať, nakoľko používali identifikačné značky. Prvou značkou bolo označenie, koľko drahého kovu minca obsahuje. Druhá značka vyobrazovala autoritu, ktorá mincu vydala. Ako je však možné, že celý svet prijal zlato a iné vzácne kovy za peňažný systém, aj keď Číňania dôverovali hodvábu, Indovia mušliam a Moslimovia jačmeňu? Jedným z najjednoduchších vysvetlení je to, že keď sa dve oblasti ekonomicky prepoja, moc ponuky a dopytu zvykne vyrovnat' ceny obchodovateľného tovaru. Preto pri užšom styku Indie a Rímskej ríše sa zlato začalo exportovať do impéria a neskôr tak v Indii vznikol nedostatok tohto vzácného kovu.

HARARI, Y. N.: Sapiens: Stručná história ľudstva. Bratislava : AKTUELL, 2018. 424 s. ISBN 9788089873067.

Je všeobecne známe, že manželstvo Izabely Bourbonskej a Jozefa II. bol naplnený láskou len jednostranne. Jozef II. Izabelu oddane miloval, tá mu však city neopätovala. Zdá sa však,

že svoju náklonnosť prejavovala Márii Kristíne, sestre Jozefa II. a je možné, že udržovali blízky vzťah. Dôkazy nachádzame v dochovaných listoch písaných Izabelou. Svoju náklonnosť prejavuje, keď Máriu Kristínu oslovuje ako *anjela* či *najmilšieho somárika*. V niektorých pasážach listov nachádzame aj: „*Šialene Vás milujem a dúfam, že Vás dobre bozkávam, aj že budem šťastná, keď Vás uvidím, budem Vás bozkávať a Vy budete bozkávať mňa.*“ Inokedy Izabela zachádza aj ďalej, najmä v závere listov, keď vyjadruje svoju náklonnosť: „*Najmilovanejší, najcennejší poklad... moje potešenie, si veľmi dobrá, že na mňa myslíš, dúfam, že Ťa dnes uvidím o pol jedenástej. Adieu ešte raz, bozkávam Tvoju rozkošnú ritku...*“

DVOŘÁKOVÁ, D. - HOLEC, R. - LENGYELOVÁ, T. - MÚCSKA, V.: *Lásky a škandály v našich panovníckych rodoch*. Praha : Ottovo nakladatelství, 2017, s. 162. ISBN: 9788074512995.

Vzťah s dvornou dámou Žofiou Chotkovou, ktorý František Ferdinand niekoľko rokov tajil vyplával na povrch v auguste 1899. Po jednej tenisovej a spoločenskej párty v Grassalkovichovom paláci si následník zabudol v kúpeľni otvárateľný prívesok. Ako bývalo zvykom, aj on v ňom nosil podobizeň svojej lásky. Komorník priniesol prívesok arcivojvodkyni Izabele a tá, ako každá žena, neodolala zvedavosti. Zároveň je dôležité uviesť, že Izabela očakávala vzťah následníka k niektorej zo svojich dcér. Aké veľké bolo jej prekvapenie, keď v medailóne uvidela tvár svojej dvornej dámy. Práve ona bola strojcom nasledujúceho škandálu.

HOLEC, R - BOVAN, M.: *V službách cisára Františka Jozefa. Z pamätí lokaja a dvornej dámy*. Bratislava : Slovart, 2013, s. 87. ISBN: 9788055608808.

ISSN: 1339-6870